
Vladimír Rábik

Kapitoly z dejín osídlenia Slovenska

v stredoveku I.

Nemecké osídlenie 2.

(Zvolenská, Turčianska, Liptovská

a Oravská župa)

Vysokoškolská učebnica
Trnava 2012

Recenzenti:

Prof. PhDr. Richard Marsina, DrSc.

Doc. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD.

Doc. Miloš Marek, PhD.

Obsah

	Úvod	5
I	Prehľad výsledkov doterajšieho výskumu	7
II	Nemecké osídlenie Zvolenskej župy	11
III	Nemecké osídlenie Turčianskej župy	41
IV	Nemecké osídlenie Liptovskej župy	56
V	Nemecké osídlenie Oravskej župy	76
VI	Odporúčaná literatúra	82

© Doc. PhDr. Vladimír Rábik, PhD., 2012

Mapy © Doc. Miloš Marek, PhD., 2012

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2012

ISBN 978-80-8082-554-6

Úvod

Druhý diel vysokoškolskej učebnice Kapitoly z dejín stredovekého osídlenia Slovenska sa zaoberá problematikou nemeckého osídlenia na území stredovekých žúp Zvolenskej, Turčianskej, Liptovskej a Oravskej, teda žúp, ktoré pôvodne tvorili spoločnú administratívnu jednotku až do konca 30. rokov 14. storočia. Tento administratívny rámec je dôvod, prečo sa charakter nemeckého osídlenia týchto, neskôr samostatných žúp predstavuje spoločne. V počiatkoch prieniku nemeckého elementu sa totiž práve v osobe úradujúceho zvolenského župana prejavoval zásah štátnej moci aj voči uvedenému fenoménu. Stalo sa tak predovšetkým pri formovaní sídel na tomto území s vyššou kvalitou, či už išlo o neskoršie mestá alebo mestečká. Opäť sa tu moment nemeckého osídlenia prejavoval najmä v oblasti sociálno-právneho formovania prostredia, ako to bolo možné dokumentovať na území východného Slovenska. Konkrétnejší etnický prienik nemeckého obyvateľstva sa týkal len významných mestských sídel, predovšetkých na území Zvolenskej župy, pretože tu bolo administratívne centrum regiónu. Navyše v tejto oblasti bolo možné uplatnenie aj v sfére prospektorskej činnosti, ktorá bola veľmi produktívna, výsledkom čoho bolo formovanie dôležitých banských miest, najmä Banskej Bystrice, ale aj neskorších regionálnejších banských centier Ľubietovej a Brezna. Osobitný význam však mala aj Krupina, ktorej bezprostredné hospodárske zameranie nesmerovalo k banskej činnosti, ale skôr ťažila z výhodnej polohy na dôležitých obchodných trasách. Toto mesto sa sformovalo pomerne skoro a ako jedno z prvých sídlisk (už v roku 1238) dostalo aj všetky základné privilégia, ktoré jej dali dôležitý status. Jej význam bol teda predovšetkým v tom, že svojim právnym prostredím ovplyvnila formovanie právneho charakteru ostatných mestských sídlisk na území župy, ba aj mimo jej hraníc, keď sa od poslednej štvrtiny 14. storočia stala odvolacím právnym strediskom aj pre pomerne vzdialenú Žilinu. Krupinský právny okruh sa tak zaradil medzi najvýznamnejšie na našom území. Všetky uvedené momenty viedli

k tomu, že práve na území tejto župy (Zvolenskej) sa nemecké osídlenie prejavilo najvýraznejšie, a to aj po etnickej stránke. Z tohto hľadiska bolo významné aj nemecké osídlenie na území Turčianskej župy, a to najmä v jej juhozápadnej časti, pretože tu došlo k pomerne silnejšiemu etnickému prieniku Nemcov a spolu s oblasťou susediacej Nitrianskej župy dokonca k vytvoreniu súvislejšieho nemeckého osídlenia, označovaného v literatúre ako nemecko-pravnianska oblasť, tzv. Hauerland. Ten je predmetom osobitného výskumu aj po stránke jazykovej, pretože má spoločné nárečové prvky, súvisiace s postupom pri osídľovaní tejto oblasti a jeho populačného zdroja. Inak ale bol význam nemeckého osídlenia pre Turčiansku župu príznačný len oblasti formovania sídel na tzv. nemeckom osídlení. To bol charakteristický znak aj pre Liptovskú župu, kde sa významnejším spôsobom uplatnil nemecký element aj po etnickej stránke len pri formovaní tunajších mestských sídlisk Ružomberka, Hýb a Nemeckej (Partizánskej) Ľupče. Skoro však dochádzalo k asimilačným procesom a skupinky nemeckého meštianstva v týchto mestečkách sa postupne slovakizovali. Azda najdlhšie sa nemecký element udržal len v Nemeckej Ľupči, o čom svedčí napr. aj vedenie mestskej agendy v nemčine ešte aj v prvej tretine 17. storočia.

Druhý diel učebnice teda predstavuje podrobnejšiu analýzu prieniku nemeckého obyvateľstva a fenoménu tzv. nemeckého osídlenia na území uvedených žúp a pomôže vysokoškolským študentom lepšie pochopiť formovanie celkovej štruktúry vývoja osídlenia na strednom Slovensku.

I. Prehľad výsledkov doterajšieho výskumu

K problematike vývoja národnostných pomerov v Uhorskom kráľovstve (na Slovensku), a často v rámci toho aj nemeckého osídlenia, jestvuje pomerne bohatá literatúra. Predsa však treba konštatovať, že pre výskum skúmaného javu na území Zvolenskej župy, azda s výnimkou banských oblastí, poskytujú bádatel'om len veľmi málo údajov. Zvolenskej župe a v jej rámci i nemeckému osídleniu sa venoval vo svojich Notíciach z roku 1736 už Matej Bel. Jeho práca je však materiálovo cenná najmä pre obdobie 1. polovice 18. storočia, z ktorého prináša údaje o národnostnom stave jednotlivých sídlisk. Z minulého storočia sa už v roku 1810 venoval dejinám Krupiny a jej okoliu v útlej knihe O. Braxatoris, pričom tamojšie nemecké osídlenie kládol až do čias Karola Veľkého. Údaje o Zvolenskej stolici najmä pre 15. storočie možno tiež nájsť aj v práci J. Telekiho z roku 1863.

Osobitnú skupinu v tomto období tvoria diela, ktoré sa zameriavajú na dejiny baníctva a banských oblastí. Z nich pre nami skúmané územie sú takýmito najmä práce J. Kachelmanna, G. Wenzela a A. Pécha, z novších J. Bartáka, N. Relkovičovej a najmä P. Ratkoša. Z autorov v minulom storočí treba osobitne vyzdvihnúť aj F. V. Sasinka, ktorý spracoval historickú časť – dejiny sídiel farností a ich filiálok – na svoju dobu jedinečného historického schematizmu banskobystrickej diecézy z roku 1876, zostaveného k 100. výročiu konštituovania diecézy. Sasinek potom údaje o dejinách jednotlivých obcí, obsiahnuté v Schématizme, v rozšírenej verzii vydal ešte v tom istom roku aj v Slovenskom letopise ako samostatnú monografiu dejín obcí vo Zvolenskej župe, ktorá je dodnes jedinou podobného druhu. Z minulého storočia sú veľmi cenné práce kremnického archivára P. Križka, založené na poctivom štúdiu archívnych materiálov. V nich sa autor venuje stredovekým národnostným pomeroch na Slovensku, topografickému rozmiestneniu nemeckých sídlisk i problematike recepcie krupinského práva, čo prináša množstvo dodnes platných údajov.

Výlučne nemeckému osídleniu, a to i na území Zvolenskej župy, sa venoval na začiatku minulého storočia R. F. Kaindl, no údaje nekriticky prebral len zo staršej literatúry. Okrajovo sa starším dejinám obcí venuje vo svojej monografii o dejinách evanjelikov zvolenského dištriktu aj J. Slávik.

Do osobitnej skupiny tiež patria práce historicko – jazykovedného charakteru, ktoré významne pomáhajú pri rekonštrukcii etnického obrazu Zvolenskej župy v stredoveku. Sem patrí najmä rozsiahle hydrologické dielo V. Šmilauera z roku 1932 a pre územie južne od Krupiny aj jazykovedná práca J. Stanislava. Etnonymickým názvom, ktoré nachádzame aj na nami skúmanom území, sa venoval najnovšie B. Varsik.

Vývoj osídlenia Zvolenskej župy v poslednej dobe tiež skúmali M. Mišík – venoval sa však najmä obdobiu do konca 13. storočia, M. Ďurková, ktorá však sleduje iba hrubú rekonštrukciu sídliskového stavu župy v stredoveku, už menej pozornosti venuje etnickému vývoju jednotlivých sídliskových jednotiek. Charakter nemeckého osídlenia Zvolenskej župy podrobnejšie skúmal predovšetkým V. Rábik. Historicko-geografický prehľad o sídliskách župy napokon najnovšie pripravil aj P. Maliniak, čo je doteraz najpodrobnejšie spracovanie problematiky osídlenia Zvolenskej župy v stredoveku.

Problematika nemeckého osídlenia Turčianskej kotliny nie je v našej historiografii neznáma. S väčším či menším záujmom sa tejto téme venuje slovenská, ale aj cudzia historiografia už viac ako sto rokov. Príčinu tohto stavu možno azda vidieť i v tom, že stopy po nemeckej etnicite v Turčianskej kotline, a to predovšetkým v jej južnej časti, boli zreteľné až do polovice nášho storočia.

Osobitný akcent na prítomnosť nemeckého obyvateľstva Turca kládol vo svojej historicko – geografickej práci o Turčianskej župe už Matej Bel. Okrajovo a zväčša len v náčrte aj so záberom na Turiec sa venoval nemeckému osídleniu v minulom storočí aj P. Križko. Množstvo údajov priniesol v minulom storočí aj Historický schematizmus banskobystrickej diecézy z roku 1876, ktorého historickú časť spracoval F. V. Sasínek. Významným medzníkom v ďalšom bádani sa stala tematicky rozsiahla práca R. F. Kaindla o dejinách Nemcov v karpatských krajinách, kde sa však Turcu sústredenejšie venovala pozornosť len na jednej strane, pričom táto práca uviedla do ďalšej literatúry aj mnohé nepresnosti, a tak sa stala skôr impulzom pre ďalšie kritickejšie ponímanie tejto témy. Z Kaindla vychádzali aj ďalší autori, z ktorých treba osobitne spomenúť J. Haniku. So zreteľom

na kremnický sídelný priestor sa venovali Nemcom v Turci predovšetkým M. Matunák a T. Lamoš, ktorí tak efektívne využili pramennú základňu kremnického mestského archívu a ich práce sú preto nezastupiteľné. Osobitne sa treba zmieniť o štúdiu D. Lehotskej o Nemeckej kolonizácii v Turci, ktorá ako celok je dodnes neprekonaná a stala sa tak východiskom aj pre nás. Napokon významné sú aj syntetizujúce práce o stredovekých dejinách Turca od E. Mályusza, J. Šikuru a najmä J. Beňka, ktoré podávajú spoľahlivé informácie o sídliskových pomeroch v Turčianskej kotline v stredoveku.

Územie Liptova až na niekoľko málo lokalít nepatrilo medzi tie oblasti v Uhorsku, ktoré výraznejším spôsobom zasiahol proces nemeckého osídlenia. Preto aj pozornosť bádateľov v tejto problematike sa na Liptov osobitne neupriamovala, ale častejšie sa tento vnímal iba v širšom kontexte (nielen) nemeckého osídlenia horného Uhorska.

Stopy po prítomnosti Nemcov v Liptovskej kotline sa usiloval postrehnúť už Matej Bel vo svojej historicko – geografickej práci o Liptovskej župe. V minulom storočí so zreteľom na banícku oblasť v Bocianskej kotline sa okrajovo nemeckému osídleniu venoval aj G. Wenzel. Z ďalších bádateľov treba ešte spomenúť P. Križka a R. F. Kaindla, ktorí sa vo svojich prácach okrajovo venovali aj územiu Liptovskej kotliny. Významným predelom v ďalšom skúmaní nemeckého osídlenia Liptova sa stala práca A. Húščavu o kolonizácii Liptova do konca 14. storočia, i keď táto práca bola vlastne len aplikáciou známeho diela V. Chaloupeckého „Staré Slovensko“ na prostredie Liptova, ktorého zásadná téza spočívala v neosídlenosti stredného Slovenska (a teda aj Liptova) pred 13. storočím, čo vyvolalo vlnu polemík. Z ďalších autorov tohto obdobia treba spomenúť ešte H. Weinelta, ktorého štúdia o zániku nemeckých skupín v Liptove je cenná najmä pre jej pramennú hodnotu, kde autor publikoval nemecké zápisy z najstaršej mestskej knihy Partizánskej (Nemeckej) Lupče. Osobitne významné sú štúdie P. Ratkoša z roku 1947, ktorými poopravil dovtedy pertraktované názory o prítomnosti a výsadnom postavení Sasov v Bocianskej doline a tunajšom baníctve v stredoveku. V najnovších prácach sa nemeckému osídleniu Liptova kriticky venovali najmä J. Beňko a F. Uličný.

Územie Oravskej kotliny bolo nemeckým živlom zasiahnuté len v minimálnej miere, aj to až v 2. polovici 14. storočia. Aj preto otázku nemeckého osídlenia Oravy treba azda skôr interpretovať len ako doosídľovací proces, pri ktorom vznikol nový typ oravských dedín, riadiacich sa vo svojej správe nemeckým právom, no bez etnickej účasti Nemcov.

Z tohto pohľadu sa preto Orave v doterajšej literatúre venovala zväčša len okrajová pozornosť. R. F. Kaindl vo svojej práci o dejinách Nemcov v karpatských krajinách venoval územiu Oravy sotva pätnásť riadkov, na ktorých konštatoval „len neisté stopy“ (nur unsichere Spuren). Zo starších autorov v minulom storočí treba ešte spomenúť aj M. Kubínyiho, ktorý sa vo svojej práci o Oravskom hrade dotkol aj osídleniu Oravy na nemeckom práve. Významnejšie práce pochádzajú však až z 2. polovice tohto storočia, z ktorých staršia A. Kavuljaka bola prvým úspešnejším pokusom kritickejšieho poňatia dejín osídlenia Oravskej kotliny a priniesla množstvo dovtedy neznámych poznatkov. Kavuljakova práca sa osídleniu Oravy na nemeckom práve venovala iba v širšom kontexte celkového vývoja jednotlivých obcí, no i tak sa stala základnou bázou aj pre každý ďalší výskum. Nateraz posledná významná práca o starších dejinách Oravy, pochádza od J. Beňka, ktorý sa osobitne venoval aj osídľovaniu Oravy na nemeckom práve.

II. Nemecké osídlenie Zvolenskej župy

Stredoveké písomné pramene zreteľne dosvedčujú, že prítomnosť nemeckého etnika v stredoveku významne zasiahla nielen do vývoja a utvárania sídliskovej štruktúry Zvolenskej župy, ale bola progresívnym činiteľom aj jej hospodárskeho a sociálno – spoločenského vývoja.

Na najjužnejšie územie Zvolenskej župy prenikalo nemecké obyvateľstvo už v 1. polovici 13. storočia, keď postupovalo po dôležitej ceste, vedúcej z centrálnej časti Uhorska cez Šahy k strieborným banskoštiavnickým baniam. Už v roku 1238 ho nachádzame ako vyvinutú a organizovanú obec v Krupine. V tomto roku totiž došlo k dohode medzi komunitou Sasov v Krupine a kláštorom v Bzovíku, ohľadom výnosov zeme Briáč, ktorú potvrdil aj uhorský panovník Belo IV. Dohoda tiež poukazuje na administratívnu vyspelosť tunajšej saskkej komunity, ktorá tak musela už disponovať aj súborom istých výsad, získaných najneskôr v roku 1238, čím nadobudla charakter právneho spoločenstva. Ich znenie (alebo veľmi podobné znenie) však poznáme až z neskoršieho obdobia po tatárskom vpáde.

Nevieme presne, kedy sa Sasi v Krupine usadili, no stalo sa tak zrejme až niekedy v prvej tretine 13. storočia, keď sa usadzujú aj v Banskej Štiavnici a osídľujú i neďalekú starobylú dedinu Sebechleby, kde sú doložení už v roku 1232. Sasi sa v Krupine usadili v staršej slovenskej dedine, ktorej názov tiež prevzali do svojej reči a ešte v 13. storočí ponemčili na *Karpfen*.

Keď v rokoch 1241 – 1242 Tatári vyplienili územie Zvolenskej kotliny, nebola zničená a vyplienená len pôvodná Krupina, ale tamajším Sasom sa stratila aj cenná výsadná listina, preto už v decembri 1244, počas návštevy Bela IV. v Krupine, požiadali panovníka o jej obnovenie. So zreteľom na vývoj tunajších etnických pomerov je v listine pozoruhodná najmä pasáž, podľa ktorej v prípadných sporoch už nebolo viac prípustné svedectvo „Uhrov“ proti Nemcom, iba ak by títo získali aj svedectvo niektorého Nemca alebo Sasa.

V listine sa nehovorí o nových výsadách, ale výslovne len o renovácii strateného privilégia, a preto je veľmi pravdepodobné, že tieto sú veľmi

podobné výsadám z obdobia spred tatárskeho vpádu. Zdá sa však, že nejde o úplne totožné znenie, na čo by poukazovala najmä doložka o nerovnoprávnom postavení jednotlivých národností v Krupine pred súdom a napokon aj darovaný pozemok *Pomaj*, čo poukazuje na iniciatívu Krupinských Sasov, a podobne tak sa zaiste usilovali aj o zvýraznenie svojho právneho postavenia.

Súbor výsad krupinských Sasov, ktorý neskôr dostal označenie krupinské právo, sa stal veľmi obľúbený a krupinské právo sa tak šírilo aj v komunitách iných nemeckých hostov v Uhorsku.

Prvotné nemecké osídlenie Krupiny, tak ako vystupuje v prameňoch v roku 1238, sa nepochybne za tatárskeho vpádu a vyplienením Krupiny narušilo, no k jeho obnoveniu a zrejme aj posilneniu došlo už krátko po odchode Tatárov z Uhorska, a to novým nemeckým obyvateľstvom, ktoré prichádzalo do Zvolenskej kotliny z juhu a v Krupine tak nachádzalo už určité zázemie. Napriek tomu však pôvodné slovenské obyvateľstvo sa tu udržalo i naďalej, čo dokladá už spomínaná renovácia z roku 1244, v ktorej pod termínom „*Hungaros*“ treba predovšetkým rozumieť uhorské obyvateľstvo v politickom zmysle slova (nie etnickom).

V dôsledku udelených výsad, ktoré sa vzťahovali na iné, než nemecké obyvateľstvo v Krupine len podmiennečne, tunajší Sasi vytvorili silnú a uzavretú komunitu a s domácim obyvateľstvom nikdy prirodzene nesplynuli. Silné ponemčenie Krupiny dokladá už listina Ostrihomskej kapituly z roku 1266, ktorou sa vytyčujú hranice medzi majetkami Hunt-poznanovcov, Banskoštiavničanov a Krupinčanov. Krupinu tu zastupujú richtár *Detrich* a mešťania *Hench*, prezývaný „Bohatý“, ďalej Kristián, syn *Albrechta* a *Hermann*. V časti metácie, týkajúcej sa krupinského chotára, sa uvádzajú aj nemecké chotárne názvy ako sú oráčina, nazývaná „*Stritlant*“, kúrie richtára *Detricha* a mešťana *Herborda*. Podobne tak aj z ďalšej metácie krupinského chotára z roku 1361 sa dozvedáme, že tu boli kopce s názvami *Louenperg* a *Kolpach* a aj dve studne (*puteus*), nazývané *Rayhwansprun* a *Althkublesprun*.

Napriek pomerne silnému ponemčeniu Krupiny v 13. storočí, tunajší nemecký element pomerne skoro upadol, i keď si zachoval výlučný vplyv na mestskú správu až do začiatku 17. storočia. Už na najstaršom vydaní Lazarovej mapy, pochádzajúcej asi z roku 1528, je Krupina zaznamenaná len pod svojím slovenským názvom, a nie pod maďarským – *Korpona* či nemeckým – *Karpfen*. Je pritom o Lazarovi známe, že so svojimi spoločníkmi

sa usilovali pri mapovaní v teréne zaznamenávať najmä ľudové názvy. Teda už koncom 15. a na začiatku 16. storočia muselo byť aj v Krupine slovenské obyvateľstvo početnejšie než nemecké.

V roku 1517 napokon uhorský panovník Ľudovít II. svojim dekrétom zrovnoprávnil svedecké výpovede všetkých národností žijúcich v Krupine. Napriek tomu sa slovenské a maďarské obyvateľstvo v správe mesta presadilo až začiatkom 17. storočia.

Tatári v rokoch 1241 – 1242 však nevyplienili len Krupinu, ale spustošili aj jej širšie okolie, v dôsledku čoho došlo aj k silnému rozrušeniu tunajšej pôvodnej sídliskovej štruktúry. Tak boli Tatármi vyplienené aj dediny *Horné* a *Dolné Domaníky* (dnes len Domaníky), ktoré tiež patrili v stredoveku svojou územno-správnou príslušnosťou do Zvolenskej župy.

Už v roku 1247 predstúpili pred Bela IV. istí *Dema* so synmi *Theodorom* a *Petrom* a žiadali panovníka, aby im reštituoval zem, nazývanú *Dolné Domaníky* (*Inferior Domanyk*), ktorá patrila už ich predkom, no ktorú za tatárskeho vpádu opustili obyvatelia. V listine sa síce uvádza len dedina *Dolné Domaníky*, no už z jej názvu vyplýva aj existencia *Horných Domaníkov*. Konkrétne sa o tejto dedine dozvedáme až v roku 1258, keď časť jej majetku (už aj predtým) vlastnili nemeckí mešťania z Ostrihomu *Rubin* a *Ján*, synovia *Kolikapona*. Ďalšiu časť *Horných Domaníkov* získali v roku 1262 premonštráti v *Bzovíku* a celá dedina vystupuje vo falošnej listine, hlásiacej sa do roku 1285, ktorá však vznikla až koncom 14. storočia, už pod názvom *Tót Damanik*, teda *Slovenské Domaníky*. Pod týmto názvom vystupujú aj v pravej listine z roku 1331, podľa ktorej *bzovícki* premonštráti protestovali pred Ostrihomskou kapitulou proti obyvateľom z *Medovariec*, *Hontianskych Nemiec* a *Nemeckých Domaníkov*, že neprávom poberajú výnosy z ich dediny, nazývanej *Slovenské Domaníky*. Z týchto dokladov je tak zrejmé, že obe dediny *Horné* i *Dolné Domaníky* sa odlišovali predovšetkým národnosťou svojich obyvateľov, čo sa prejavilo aj v ich novších názvoch. Dedina *Horné Domaníky* tak dostala prívlastok *Slovenské* (1344 *Tothdomyk*) na odlíšenie od *Dolných Domaníkov* potom, čo sa v nich usídlilo nové nemecké obyvateľstvo (r. 1382 *Nemeth Damanik*). Nemci sa v *Dolných Domaníkoch* zaiste usadili z iniciatívy svojich zemepánov až po roku 1247, keď sa ešte o dedine konštatovalo, že je opustená obyvateľmi. Ako sa dozvedáme z konfirmácie pôvodnej donácie z roku 1247 kráľom *Ladislavom IV.* z roku 1273, *Dema* a jeho synovia pochádzali z neďalekej komunity nemeckých hostí v *Devičom* a je teda veľmi pravdepodobné, že aj Nemci sa do *Dolných*

Domaníkov prisťahovali práve odtiaľto. O ďalšom etnickom vývoji Dolných (Nemeckých) Domaníkov už toho vieme len veľmi málo, keďže dedina zväčša vystupuje v písomnostiach len ako predikát tamojších zemanov. Na začiatku 16. storočia sa však dedina uvádza aj pod názvom „Dolné alebo Malé Domaníky“, čo poukazuje na jej úpadok. V 16. storočí však prešli Domaníky aj výraznými demografickými zmenami, a to v dôsledku tureckých vpádov v 50. a 60. rokoch. Podľa portálnych súpisov z roku 1549 boli Domaníky úplne vypálené a v roku 1553 aj vyludnené. K obnoveniu tunajšieho osídlenia novým obyvateľstvom (zrejme však už domáceho pôvodu) došlo až koncom 50. rokov 16. storočia. Aj podľa úradného lexikonu obcí v Uhorsku z roku 1773 sa v Domaníkoch rozprávalo v tomto období len po slovensky.

Nedaleko Domaník leží stará slovenská dedina Rakovec a je možné, že ju tatársky vpád zasiahol podobne ako susedné Domaníky, hoci o tom nemáme správy.

V stredovekých dokladoch sa Rakovec uvádza takto: r. 1291 *villa Rakouch*, r. 1324/1326 *possessio Rakolch ... in districtu de Geyuche*, r. 1397 *possessio Rakouch*, r. 1409 *Rakoch*, r. 1541 *villa Rakowz*.

Rakovec bol teda pôvodne kráľovským majetkom, ktorý bol pod správou nemeckých hostí v Devičom, ako to vyplýva z listiny z roku 1324. V tomto roku ho však daroval kráľ Karol Róbert za bližšie nešpecifikované verné služby komesovi Ondrejovi, synovi Jakuba z Lánca v Abovskej župe. Z ďalších písomných prameňov sa však nič bližšie nedozvedáme o jeho neskoršom etnickom vývoji, nakoľko aj táto dedina sa v prameňoch objavuje často len ako predikát tamojších zemanov. Z najstarších dokladov však vidieť, že pôvodný slovenský názov dediny sa zachoval a v slovenskej reči prešiel prirodzeným vývinom, čo naznačuje, že sa zachovala aj kontinuita tunajšieho pôvodného slovenského obyvateľstva. Potvrdzujú to aj známe mená obyvateľov dediny zo stredoveku, ktoré poukazujú na jej slovenský etnický charakter. Tak v roku 1464 tu bývali istí Martin Banič, Jakub Marč, Blažej Pagáč a Blažej Vital a v roku 1495 aj istý Matúš Košovec. Podobne tak aj v roku 1549 bol v Rakovci richtár so slovenským menom Martin Gálik. Treba však povedať, že všetky okolité dediny, s ktorými susedil chotár Rakovca, boli osídlené nemeckým obyvateľstvom – Dolné (Nemecké) Domaníky, Devičie, Hontianske Nemce, Sebechleby, zaniknutá dedina Zábrod, ktorú tiež obývali (nemeckí) hostia a napokon aj Krupina. K výraznejšiemu vplývaniu na etnické pomery v Rakovci však zrejme nedošlo a aj stredoveké pramene skôr dosvedčujú slovacitu tunajšieho obyvateľstva.

Za tatárskeho vpádu v rokoch 1241 – 1242 boli vyplenené v zvolenskej kotline aj staré slovenské dediny Dobrá Niva a Babiná a Tatári rovnako prenikli aj do priľahlej Pliešovskej kotliny.

Už krátko na to prišlo do oboch zdecimovaných dedín nemecké obyvateľstvo, o ktorom sa dozvedáme až z listiny z roku 1254. Podľa nej žiadali tamojší hostia uhorského kráľa Bela IV. o potvrdenie ich starších slobôd, „*v ktorých dovtedy žili*“. Panovník však okrem týchto výsad aj osobitne zrovnoprávnil svedecké výpovede starousadlého obyvateľstva a nemeckých hostí. Išlo pritom o rozsiahle výsady krupinského typu, od ktorých sa však významne odlišujú práve v doložke o rovnoprávnom postavení domáceho a nemeckého obyvateľstva, čo zároveň aj výstižne ilustruje ich vzájomný etnický pomer a len minoritnejšie zastúpenie nemeckého elementu.

Z uvedenej listiny tiež vyplýva, že udelenie privilégia bolo výsledkom už dlhšieho vývoja, keď sa aj výslovne uvádza, že nemecké obyvateľstvo podľa týchto výsad žilo v oboch lokalitách už aj predtým a rovnako na ich základe boli užívané aj ich chotáre. Takáto formulácia evokuje, že už pred vydaním výsadnej listiny sa život v nemeckých komunitách oboch dedín riadil už od svojho príchodu istými, ešte nespísomnenými, no zrejme už presne definovanými pravidlami, na ktorých zaiste participovalo aj domáce obyvateľstvo, pričom nemožno vylúčiť aj ich ústnu petrifikáciu štátnou inštitúciou (teda panovníkom alebo jeho zástupcom zvolenským županom). Spoločné udelenie výsad hosťom z Dobrej Nivy a Babinej (a aj ich postup pri ich písomnej potvrdení) azda poukazuje aj na ich spoločný príchod do oboch sídlisk v rovnakom časovom horizonte.

Pozoruhodné je i to, že sa tu vlastne stretávame zrejme s najstarším a prvým známym prípadom právneho spoločenstva viacerých sídlisk, založených na participácii spoločných výsad, hoci v tomto období (a až do polovice 14. storočia) len za účasti Dobrej Nivy a Babinej. Tento právny zväzok oboch sídlisk sa prejavil už v rokoch 1270 a 1274, keď si nechávajú potvrdiť od uhorských panovníkov svoje spoločné výsady.

Ako už z uvedeného vyplynulo, Nemci sa v oboch lokalitách usadili v starších slovenských dedinách, ako to dokladajú aj ich názvy, ktoré prevzali do svojej reči, no tunajšie nemecké obyvateľstvo si neskôr vytvorilo aj vlastné názvy. Tak nemecký názov pre Dobrú Nivu bol *Döbring*, doložený až v rokoch 1503, no vznikol azda už v 13. storočí, keďže sufix – *ring* (trh, trhovú námestie), s ktorým Nemci prevzali pôvodný slovenský názov, súvisel s funkciou Dobrej Nivy ako trhového miesta, ktoré je bezpečne doložené

v roku 1393. Dobrá Niva však bola v stredoveku známa aj pod iným nemeckým názvom – *Kalchofen*, ako to dokladá účtovná kniha Banskej Štiavnice z roku 1526.(38) Tento nemecký názov pre Dobrú Nivu bol však zaiste až jej novším názvom s významom *Vápenica*, a to zrejme podľa tam jestvujúceho zariadenia na výrobu vápna, ktoré však dobové pramene inak nespomínajú.

Aj nemecký názov pre Babinú – *Stuben* tiež poznáme až z roku 1503, no bol starší a vznikol tiež už v 13. storočí, pričom jeho význam zrejme súvisí s nemeckým apelatívom pre hostovskú izbu.

I keď počtom zrejme Nemci v Babinej a Dobrej Nive neboli dominantní, predsa sa vzhľadom na svoje zámožnejšie postavenie ujali správy oboch miest, v dôsledku čoho sa v stredovekých prameňoch stretávame len s nemeckými menami tunajších mešťanov. V rokoch 1332 – 1337 tak pôsobil v Babinej nemecký farár *Henrich* a podobne tak v Dobrej Nive iný *Henrich*, v roku 1351 boli zástupcami oboch mestiečiek farár Juraj a richtár *Gerhard* za Babinú a richtár Mikuláš za Dobrú Nivu, v roku 1361 bol zase babinským richtárom Peter a prisáznym istý *Henel* (Ján), v roku 1419 vystupuje dobronivský farár Vavrínek a mešťan Peter *Köszler* a za Babinú Ondrej *Gertler* a v roku 1455 bol v Dobrej Nive richtárom Michal *Klüg* a prisáznym Ján *Motzer*.

Nemci sa vo vedení oboch mestiečiek zrejme udržali až do polovice 16. storočia. V roku 1549 bol síce v Babinej richtár so slovenským alebo maďarským menom Benedikt *Molnár*, no v Dobrej Nive bol v tom čase richtárom ešte Nemec *Leonard Helmann*.

Napriek tomu však treba predpokladať postupný úpadok nemeckého obyvateľstva v oboch mestech už od 14. storočia, a v 15. storočí tak už boli nepochybne väčšinou slovenské, čo dokladajú aj portálne súpisy Zvolenskej župy zo 16. storočia, v ktorých obe sídliská vystupujú zväčša len pod svojimi slovenskými názvami.

Na území Pliešovskej kotliny mala už v čase tatárskeho plienenia centrálné postavenie dedina kráľovských hájnikov Pliešovce, ktorá sa spomína v prameňoch už v roku 1256. Niekedy v 2. polovici 13. storočia sa v chotári tejto slovenskej dediny usadilo nemecké obyvateľstvo, ktoré si tu vybudovalo aj nové sídlisko, neskôr označené v maďarskej reči ako Nemecké Pliešovce – *Németpelsöcz*, a to na odlíšenie od tunajšieho staršieho pôvodného sídliska, ktoré zase dostalo pomenovanie Slovenské Pliešovce (r. 1424 *Tothpelsewcz*).

Nemecké Pliešovce sa v stredovekých dokladoch uvádzajú takto: r. 1332 – 1337 *Sasca*,(50) r. 1351 *Nemeth Pelseucz*, r. 1541 *Saass*.

Ako z týchto dokladov vyplýva, pôvodný názov pre nové nemecké sídlisko bol Sása, ktorým ho pomenovalo okolité slovenské obyvateľstvo Pliešoviec, podľa tamojšieho saského obyvateľstva. Išlo teda o slovenský názov a len v 14. a 15. storočí sa pre nemecké sídlisko používal v listinách uhorských kráľov aj maďarský názov. Ten však ešte do konca stredoveku zanikol, ako to dokladajú už iba jeho slovenské zápisy v portálnych súpisoch zo 16. stor. No podobne ako v Dobrej Nive a Babinej, aj tunajšie nemecké obyvateľstvo si vytvorilo vlastný názov – *Schöнау*, známý z roku 1503.

Nevieme nič bližšie o príchode Nemcov na chotárne územie Pliešoviec a vzniku Sásy, lebo prvý písomný doklad na dedinu pochádza až z 30. rokov 14. storočia, no v tomto období tu jestvovala už vyvinutá farnosť, v ktorej pôsobil nemecký farár *Henrich*. V roku 1351 zástupcovia mestiečiek Dobrá Niva a Babiná a spolu s nimi aj richtár *Tilman* zo Sásy požiadali uhorského kráľa Ľudovíta I. o potvrdenie výsad Babinej a Dobrej Nivy, ktoré im v roku 1254 udelil Belo IV. a neskôr konfirmovali v roku 1270 Štefan V. a v roku 1274 aj Ladislav IV. Z formulácie listiny však zároveň vyplýva, že aj obyvatelia Sásy už pred rokom 1351 pristúpili k spoločnému užívaniu výsad oboch mestiečiek a panovník tento stav fakticky ponecháva, čím sa na území Zvolenskej župy vytvoril zvláštny zväz troch výsadných sídlisk s tými istými výsadami. Tento právny zväz potvrdil v roku 1419 ešte aj kráľ Žigmund Luxemburský s osobitným dodatkom o rovnocennom postavení Sásy, keďže predchádzajúca listina z roku 1351 Sásu ako účastníka výsad menovite nespomínala. Napokon od konca 15., prípadne začiatkom 16. storočia participovali na týchto výsadách aj Pliešovce, ktoré už v roku 1523 vystupujú ako rovnocenný účastník spoločných výsad.

Podobne ako Dobrá Niva a Babiná aj Sása sa už čoskoro poslovenčila a v 16. storočí už bola väčšinou slovenská a aj v portálnych súpisoch zo 16. storočia je zaznamenaná len pod svojím slovenským názvom. V roku 1549 bol v Sase už richtár s maďarským alebo slovenským menom *Blažej Habáňa*. Úpadok pôvodne nemeckého sídliska bol hlavne kvantitatívny, a tak za domového súpisu v roku 1598 tu bolo už iba štrnásť domov, hoci v susedných Pliešovciach až štyridsaťosem. Takto teda mohli pôsobiť Pliešovce aj na skoré poslovenčenie Sásy. Úradný lexikon obcí z roku 1773 označuje Sásu už len ako mestiečko, kde sa rozprávalo po slovensky.

Najvýznamnejším sídliskom na území Zvolenskej kotliny bol už v období pred tatárskym vpádom Zvolen. Vyvíjal sa v podhradí dôležitého administratívneho centra a sídla županov veľkej Zvolenskej župy, ktorá

v tomto období zahŕňala aj Turiec, Liptov, Oravu a horný Tekov, a rovnako ležala aj v blízkosti významnej krajinskej komunikácie, ktorá viedla z centra Uhorska cez Krupinu do Zvolena. Išlo teda o strategicky významne situované sídlisko a neprekvapuje preto, že jeho obyvateľom daroval uhorský panovník Belo IV. významné výsady asi v rovnakom čase ako neďalekej Krupine, teda okolo roku 1238. Počas tatárskeho vpádu do Zvolenskej kotliny však došlo aj k spustošeniu pôvodnej osady Zvolen, počas ktorého sa stratila aj pôvodná výsadná listina Zvolenčanov a preto v decembri roku 1243 požiadali uhorského panovníka Bela IV. o jej renováciu.

Už z jej formulácie jednoznačne vyplýva, že ide o obnovenie pôvodných stratených výsad a je teda pravdepodobné, že obyvatelia Zvolena disponovali asi takými istými výsadami už aj pred tatárskym vpádom. Pre hodnotenie národnostného obrazu Zvolena v tomto (ale aj v nasledujúcom) období je pozoruhodná najmä formulácia, podľa ktorej boli tieto výsady určené v prvom rade pôvodným obyvateľom Zvolena – populom, hoci pri vydávaní iných mestských výsad bolo zvyčajné, že sa tieto adresovali hosťom. Ak je teda renovácia z roku 1243 skutočne obnovením pôvodných, za tatárskeho vpádu stratených výsad asi z roku 1238, ako sa to inak v listine tvrdí, potom je primerané sa domnievať, že aj táto pôvodná výsadná listina bola udelená nie hosťom, ale tunajšiemu starousadlému obyvateľstvu. Z uvedeného tak plynie i to, že hostia (nemeckej národnosti) sa do Zvolena prisťahovali zrejme až krátko po tatárskom vpáde. V roku 1243 už vo Zvolene bezpečne boli, keď sa spomínajú aj vo výsadnej listine, a to až pri poslednom bode udeľovaných (obnovovaných) výsad. Z formulácie tejto časti výsadnej listiny však vyplýva ich plnoprávna účasť na všetkých slobodách Zvolenčanov a je možné, že aj celý akt renovácie stratených výsad sa už udial práve v ich réžii. Keďže však tieto boli asi pôvodne udelené tunajším obyvateľom, o hosťoch v pôvodnej listine zrejme ani nebola žiadna zmienka, o obnovenie výsad tak mohli hostia žiadať len v mene týchto pôvodných adresátov, pretože aj všetky okolnosti ich vydania boli zaiste ešte v živej pamäti, keďže od ich vydania uplynulo len niečo okolo piatich rokov. Hosťom vo Zvolene sa však práve touto doložkou v závere listiny z roku 1243 podarilo rozšíriť pôvodné výsady aj na seba, na čom im muselo obzvlášť záležať. V tejto súvislosti je tiež zaujímavé, že už v roku 1254 predložili zvolenský hostia Belovi IV. renováciu listiny z roku 1243 na konfirmáciu, pričom dôvodili, že táto je poškodená vlhkosťou. Pri tej príležitosti sa panovníkovi sťažovali aj na nedostatok chotárneho územia, a tak

im Belo IV. daroval zem kráľovských rybárov, nazývanú *Halász* (Rybáre). Neskôr nemeckí hostia zo Zvolena predkladali uhorským panovníkom na potvrdenie už len túto konfirmáciu z roku 1254, a nie listinu z roku 1243. Pod termínom hostia – *hospites* tak treba v prípade Zvolena rozumieť nie výlučne len nemeckých hostí, ale predovšetkým právne výsadné spoločenstvo obyvateľov Zvolena, ktorého početnejšiu časť tvorilo domáce slovenské obyvateľstvo.

Toto výsadné spoločenstvo Zvolenčanov vystupuje pod označením *hostia* aj v rokoch 1263, 1271, 1274, no v roku 1326, pri donácii Karola Róberta na zem kráľovských služobníkov na hraniciach zvolenského chotára, ktorú títo opustili, sa už Zvolenčania označujú aj ako „*cives*“ a „*universi habitatores civitatis nostre Zolyo*“.

Na menší počet Nemcov vo Zvolene tiež významne vplýval aj vznik a formovanie sa nového sídliska na severnom okraji Zvolenskej kotliny – Banskej Bystrice, ktorá vďaka tunajšiemu rudnému bohatstvu sa už od polovice 13. storočia stala miestom, kde sa nemecký etnický element koncentroval najintenzívnejšie. Podľa všetkého sa na nemeckom osídlení Banskej Bystrice v jej začiatkoch priamo zúčastnila aj časť nemeckého obyvateľstva zo Zvolena, na čo by poukazoval jej nemecký názov – *Neusohl*, vo význame Nový Zvolen. Aj takto teda dochádzalo k ovplyvneniu vývoja etnických pomerov vo Zvolene. Podľa najstaršej (len neúplne zachovanej) mestskej účtovnej knihy, bolo už v roku 1401 vo Zvolene až tridsaťdva slovenských daňovníkov. V roku 1467 sa v daňovom súpise vyskytuje už tridsaťdeväť a v roku 1498 až štyridsaťštyri slovenských mien a početné slovenské mená nachádzame vo Zvolene aj v prvých dvoch decéniach 16. storočia.

V dôsledku takéhoto vývoja etnických pomerov vo Zvolene sa slovenské obyvateľstvo už koncom 14. storočia uplatnilo aj v správe mesta, a tak sa už v roku 1395 spomína ako člen mestskej rady Andrej *Jahodník*, zaiste slovenského pôvodu.

Nemeckého pôvodu bol aj istý *Bertold*, kamenár zo Zvolena, ktorý v roku 1255 žiadal uhorského kráľa Bela IV. o darovanie dediny *Dubodiel* – Dubové, ktorú opustili nepochybne za tatárskeho vpádu jej obyvatelia. Panovník touto donáciou odmenil jeho služby pri výstavbe mnohých hradov a dedinu Dubové, ktorú vyňal spod správy Zvolenského hradu, mu daroval aj so všetkými právami zvolenských hostí. Dedina sa v listine označuje ako prázdna a opustená obyvateľmi a tunajšia sídlisková situácia sa nezmenila ani do roku 1287, keď *Bertoldov* vnuk, banskoštiavnický richtár *Termen*,

syn bývalého richtára *Arnolda*, žiadal kráľa Ladislava IV. o opätovné obnovenie donácie na Dubové, ktoré sa v listine uvádza len ako „*akási zem Zvolenského hradu*“.) a teda ani pôvodná exempcia tohto majetku spod správy Zvolenského hradu sa neudiala.

Nové obyvateľstvo sa tak do Dubového prisťahovalo len niekedy po roku 1287, no nevieme akého bolo pôvodu. Kontinuita pôvodného slovenského názvu sa však zachovala aj naďalej, a vystupuje pod ním aj v roku 1424 ako príslušnosť dobronivského panstva (*Dwbowa*). V roku 1549 tu bol richtárom istý Ambróz Pivo, nepochybne Slovák.

Je pozoruhodné, že pramene z 13. storočia dokladajú na okolí Zvolena prítomnosť niekoľkých komunít hostí, ktoré okrem určitého stupňa organizovanosti disponovali aj istými výsadami – právami hostí, ktoré však bližšie nepoznáme. Išlo zrejme o dôsledok úsilia uhorských panovníkov (zastúpených zvolenským županom) o sídliskovú i demografickú rekonštrukciu Tatármi vyplienenej Zvolenskej kotliny. Tak sa s komunitou hostí stretávame v dedinách Budči, Kováčovej, Sielnici a Badíne. Správy o tunajších hostoch sú len ojedinelé a zväčša náhodné vzniknuté, a nič bližšie nám tak ani neprehrádzajú o ich etnicite. Zdá sa však, že nešlo o obyvateľstvo nemeckej alebo inak cudzej národnosti, ale všetko nasvedčuje tomu, že hostia v týchto dedinách pochádzali z radov domáceho obyvateľstva.

V Budči a Kováčovej sa s hosťami stretávame už v roku 1254, a to pri metácii kráľovskej dediny rybárov – Rybáre (*Halaz*), ktorú kráľ Belo IV. daroval zvolenským hosťom. V ďalších dokladoch sa obe dediny uvádzajú ešte takto: Budča: r. 1397 *Bulcho*, r. 1424 *Bucha*, r. 1503 *Bucz*, r. 1541 *Bwcha*. Kováčová: r. 1323 *villam Kowachow*, r. 1541 *Kowachowa*, r. 1598 *Kowaczowa*.

Z uvedených správ vidieť, že obe dediny sa už od najstarších dokladov uvádzajú len pod slovenskými názvami, a to aj v nemeckých zápisoch, ako to vidno z nemeckej listiny z roku 1503. Inak názov dediny Kováčová je starobylý a poukazuje na služobnícky charakter pôvodného obyvateľstva.

V roku 1549 bol v Budči richtár so slovenským menom Šimon Bučanský a podobne tak aj v Kováčovej, kde bol richtárom Melicher Stanko. Ako dediny, kde sa rozpráva po slovensky, ich napokon uvádza aj úradný lexikon obcí z roku 1773.

V Sielnici sa hostia spomínajú len v roku 1288, keď ju kráľ Ladislav IV. daroval Turčianskemu konventu a osobitne pritom zdôraznil, že ju „*obývajú slobodní hostia*“. Zároveň dedinu aj vyňal spod súdnej právomoci

zvolenských županov a podriadil ju turčianskym premonštrátom, ktorým mali hostia v Sielnici poskytovať aj všetky služby, dovtedy preukazované zvolenským županom. Uvedená správa tak zároveň bezpečne dokladá, že tunajšie obyvateľstvo – hostia – disponovalo istým súborom slobôd – výsad, ktoré zrejme boli viazané na bližšie neznámu služobnú povinnosť zvolenským županom, pod ktorých súdnu právomoc aj bezprostredne spadali. Zdá sa, že pasus v listine o prenesení služobných povinností sielnických hostí voči zvolenským županom na Turčiansky konvent, im zároveň zabezpečoval aj kontinuitu dovtedajších slobôd.

Z ďalších správ o Sielnici sa však už nič nedozvedáme o tom akého charakteru boli výsady tunajších hostí a ich etnicita. Kontinuita starobylého názvu dediny sa však zachovala ako to potvrdzujú stredoveké doklady: r. 1250 *villa Zelnicha*, r. 1293 *possessio Zelnicha*, r. 1295 *terra populorum de Zelnicha*, r. 1503 *Selnicza*, r. 1541 *Sylnycza*.

Aj z týchto dokladov zreteľne vidieť, že v prípade Sielnice jestvoval tiež iba jej slovenský názov, ktorý bol známy aj v nemeckom prostredí Banskej Bystrice, ako to dokazuje záznam z roku 1503.

Počas portálného súpisu v roku 1549 bol v Sielnici richtár so slovenským menom Gregor Blaško a aj kanonická vizitácia Zvolenského archidiakonátu z roku 1561 zaznamenáva v Sielnici katolíckeho farára Ladislava. V roku 1634 počas inej kanonickej vizitácie bol v Sielnici katolícky farár so slovenským menom Michal Čerenen a ako tunajší obyvateľ vystupuje aj istý Andrej Malač, zaiste slovenského pôvodu.

S prítomnosťou hostí sa stretávame aj v Badíne, a to v roku 1295 v súvislosti s vyňatím Mikuláša, syna Abraháma, z komunity hostí z hornej dediny Badín a jeho povýšením do stavu synov jobagiónov Zvolenského hradu. (85b) Mená Mikuláša a jeho otca Abraháma sú však len všeobecnými kresťanskými menami, z ktorých nemožno bližšie predpokladať národnosť ich nositeľov a teda ani bližšie osvetliť etnickú situáciu v Badíne.

V ďalších stredovekých dokladoch sa Badín ešte uvádza takto: r. 1282/1284 *superior villa custodum sylvarum (!) nostrarum de Zolum*, r. 1293 *Badun*, r. 1332 – 1337 *Bodoan*, r. 1424 *Bagyon*, r. 1503 *Wadyn*, r. 1541 *Badiin*.

Badín sa teda pôvodne vyvinul zo staršej osady kráľovských hájnikov a pod svojim pôvodným slovenským názvom bola dedina známa aj v nemeckom prostredí Banskej Bystrice, ako to dokumentuje údaj z roku 1503.

Je pravdepodobné, že podobne ako do Budče, Kováčovej a zrejme aj do Sielnice, sa hostia prisťahovali do Badína už krátko po tatárskom

vpáde a potom by aj údaj z roku 1282/1284 už označoval tamojších hostí ako strážcov kráľovských lesov. Najstaršie konkrétne doklady o etnicite tamojšieho obyvateľstva, ktoré však máme až zo 16. storočia, dosvedčujú slovacitu Badína. Tak podľa portálneho súpisu z roku 1549 bol v Badíne richtár so slovenským menom Šimon *Novýkút* a v roku 1563 je tu doložená aj prítomnosť valaského obyvateľstva.

Nie je bez zaujímavosti ešte uviesť, že na území Hontu, stranou od veľkej cesty vedúcej zo Šiah do Zvolena, jestvovala v stredoveku stará dedina Badín (dnes Horný a Dolný Badín), ktorá sa už ako vyvinuté sídlisko – *villa* – uvádza v zakladacej listine kláštora v Bzovíku z roku 1135, pričom sa uvádzajú aj štyria jej obyvatelia so slovanskými (slovenskými) menami. Je veľmi pravdepodobné, že po tatárskom vpáde sa časť tunajšieho obyvateľstva presunula aj do oblasti Zvolenskej kotliny, kde doosídlila staršie zdecimované kráľovské dediny a osady. Neskorší názov pre tunajšiu osadu kráľovských hájnikov Badín tak mohol vzniknúť aj analógiou podľa staršej (domovskej) dediny Badín v Honte, podobne ako vznikol analógiou aj názov pre Zvolenské Nemce pri Banskej Bystrici podľa dediny Hontianske Nemce, ako sa o tom ešte podrobne zmienime. Hostia v Badíne pri Zvolene tak mohli mať práve takýto pôvod. Inak už v roku 1232 Ondrej II. pripojil Badín v Honte k svojmu zvolenskému domínium s centrom na Zvolenskom hrade, a tak aj k posunu obyvateľstva v jeho rámci mohlo dochádzať pomerne ľahko.

Zdá sa teda, že všetko nasvedčuje tomu, že hostia v Budči, Kováčovej, Sielnici a Badíne neboli inoetnického pôvodu, ale pochádzali z radov domáceho slovenského obyvateľstva z iných oblastí, ktorým boli uvedené dediny uhorskými panovníkmi, prípadne zvolenskými županmi, čiastočne doosídlené po tatárskom vpáde. Sociálnoprávny štatút hostí tunajších obyvateľov mal tak zrejme uľahčiť ich situáciu pri opätovnej výstavbe Tatármi zničených dedín. Napokon je tiež všeobecne známe, že právo hostí sa neobmedzovalo na cudzí pôvod alebo prisťahovalectvo, ale bolo sociálne – právnym statusom a vyjadrením určitého právneho nároku. O niečo neskôr ako prienik nemeckého etnického elementu prebiehal aj proces osídlenia na nemeckom práve. Takouto dedinou bola na území Zvolenskej kotliny *Kašova Lehôtka*, ako na to poukazuje už jej charakteristický názov.

Dedina však zaiste vznikla len niekedy v 2. polovici 14. storočia vyčlenením z chotára staršej slovenskej dediny Trnie, doloženej už v roku 1283. Najstarší doklad na dedinu pochádza až z roku 1422, keď bola v majetku zemanov zo Sásovej. Pod menom Kašova Lehôtka vystupuje dedina až

v roku 1647, ktorý azda naznačuje, že dedinu na nemeckom práve založil bližšie neznámy lokátor a dedičný richtár Kaš(a) (meno poukazuje na slovenský pôvod). Aj v ďalších stredovekých dokladoch z roku 1441, 1442 a 1447 sa Kašova Lehôtka spomína len ako majetok zemanov zo Sásovej. Dedina v nich dôsledne vystupuje len pod svojim slovenským názvom a aj portálny súpis Zvolenskej župy z roku 1549 zaznamenal, že v Kašovej Lehôtke bol richtárom istý Benedik Denko, ktorého meno bolo tiež nepochybné slovenské.

Niekde na území Zvolenskej kotliny jestvovali v stredoveku aj ďalšie dediny založené na nemeckom práve, a to *Lehôtka* a *Poruba*, ktoré však už čoskoro zanikli a dnes ich ani nevieme presne lokalizovať. Lehôtka vystupuje v prameňoch iba v roku 1422, keď bola majetkom zemanov zo Sásovej. Podobne tak aj dedina Poruba, ktorá sa len v roku 1424 uvádza medzi majetkami Dobronivského hradného panstva. Podľa týchto kusých správ sa tak zdá, že obe dediny pravdepodobne ležali niekde na území Zvolenskej, prípadne Pliešovskej kotliny.

Proces zakladania nových dedín na nemeckom práve prebiehal aj v oblasti Podpoľania. Keď v roku 1424 kráľ Žigmund daroval svojej manželke Barbore rozsiahle majetky a medzi nimi aj Víglašské panstvo, uvádza sa ako príslušnosť viglašského hradu aj istá dedina – *Lehota*. Táto dedina už v ďalších prameňoch nevystupuje, a tak sa zdá, že dedina zanikla ešte v stredoveku. Len podľa tejto jedinej zmienky o dedine tak možno usudzovať, že sa nachádzala niekde v oblasti Podpoľania, pravdepodobne v údolí Slatinky a podľa niektorých bádateľov na jej mieste neskôr v 17. storočí vznikla nová dedina Detva.

Do severnej časti Zvolenskej kotliny preniklo nemecké obyvateľstvo až po tatárskom vpáde, keď sa okolo polovice 13. storočia usídlilo v tesnom susedstve staršej pôvodnej slovenskej osady Bystrice, kde si vybudovali paralelné sídlisko pri dôležitej ceste, vedúcej zo Zvolena do Slovenskej Lupče, v ktorej už okolo polovice 13. storočia jestvoval aj kráľovský hrad a do ktorého správy spadla aj uvedený región.

Najstaršie správy o novom nemeckom sídlisku pochádzajú až z listiny z roku 1255, ktorou uhorský kráľ Belo IV. daroval tunajším nemeckým hostom rozsiahle výsady a podľa ktorej tu jestvovala okrem pôvodnej dediny už aj vyvinutá „nová dedina Bystrica“. Z tejto listiny je zrejme predovšetkým banská motivácia tunajšieho nemeckého osídlenia, keďže sa ňou nielen presne stanovili nielen podmienky banskej koncesie, ale aj presne

určil chotár sídliska, ktorý zahrňal najmä celú špaňodolinskú a starohorskú rudnú oblasť, čím sa zabezpečilo jeho výlučné užívanie banskobystrickými hosťami.

Nemecké obyvateľstvo po svojom príchode prevzalo názov staršej slovenskej osady Bystrice aj do svojej reči a utvorilo si z neho ešte v 2. polovici 13. storočia vlastný tvar – *Pistricz*, a tak podobne prešiel slovenský názov aj do maďarskej reči ako *Beszterczébánya*, čo tiež svedčí o tunajšom pôvodnom slovenskom osídlení a jeho kontinuite, keďže v ďalšom vývoji nového sídliska toto zahrnulo aj pôvodnú staršiu slovenskú dedinu Bystricu. Nemci si však ešte v 2. polovici 13. storočia pre svoje nové sídlisko vytvorili aj vlastné pomenovanie – *Neusohl*, teda Nový Zvolen (lat. *Novum Zolium/Neosolium*), ktorý pravdepodobne súvisel s pôvodom nemeckých osadníkov. Tí tak na územie Banskej Bystrice prichádzali hlavne zo Zvolena a jeho okolia, ktorý bol len krátko predtým doosídlený aj nemeckým obyvateľstvom, prípadne v menšom počte pochádzali azda aj z Krupiny a Banskej Štiavnice. Ako sa to však už skôr naznačilo, ani vo Zvolene netvorili nemeckí hostia etnicky dominantnú zložku v skladbe tamojšieho obyvateľstva. Aj počet Nemcov, ktorí osídlili Bystricu mohol tak byť len veľmi malý, a teda v tomto išlo obdobie len o malú skupinku nemeckých podnikateľov, ktorých lákali možnosti tunajšieho rudného bohatstva. Tiež treba predpokladať aj istú symbiózu v počiatočnom vývoji „novej“ Bystrice medzi novými nemeckými osadníkmi – baníkmi a pôvodným starousadlým obyvateľstvom, ktoré už disponovalo aj istými znalosťami prinajmenšom o výskyte jednotlivých rudných ložísk a ich (zväčša povrchovom) dolovaní. O pôvodnej slovácite územia Bystrickej kotliny a tamojšieho obyvateľstva a len veľmi slabom nemeckom osídlení v počiatočoch Banskej Bystrice významne vypovedajú aj miestne, chotárne a vodopisné názvy, ktoré sú slovenského pôvodu a ktoré poznáme z metácií banskobystrického chotára či jeho častí z listín z rokov 1255, 1256, 1263, ba ešte aj v roku 1293 sa uvádzajú v confirmácii výsadnej listiny od Ondreja III. len miestne názvy slovenského pôvodu. Odlišná situácia však nastala už v priebehu 14. storočia, keď v dôsledku zosilneného prílevu ďalšieho nemeckého obyvateľstva aj z iných uhorských i cudzozemských miest sa čiastočne ponemčilo aj okolie Banskej Bystrice, a to najmä tie miesta, kde sa koncentrovala vlastná banská a hutná činnosť, a tak sa tu už stretávame aj s nemeckými miestnymi, chotárskymi a vodopisnými názvami, ako to dokladá banskobystrická mestská kniha z rokov 1386 – 1399.

Je veľmi pravdepodobné, že významnú úlohu na lokovaní „novej“ Bystrice a privádzaní nemeckých osadníkov tu zohral prvý banskobystrický richtár Ondrej, ktorý je v tejto funkcii doložený už v roku 1256. V roku 1263 mu Belo IV. daroval aj rozsiahly majetkový komplex medzi chotárom Banskej Bystrice a neskoršou (Slovenskou) Lupčou, pričom donáciu zdôvodnil jeho zásluhami pri budovaní Banskej Bystrice, no najmä pri rozširovaní strieborných baní v jej chotári. Zaiste aj z jeho iniciatívy kráľ Belo IV. vydal v roku 1256 banskobystrickým hosťom novú výsadnú listinu s totožnými právami ako len rok predtým, čo poukazuje len na postupné formovanie nového nemeckého sídliska.

Určitý obraz o národnostných (no i sociálnych a hospodárskych) pomeroch v Banskej Bystrici si možno vytvoriť na základe najstaršej zachovanej mestskej knihy, v ktorej do latinského textu sú vkladané aj nemecké zápisy a rovnako ponemčená je aj prevažná väčšina miestnych, chotárnych a vodopisných názvov a vlastných mien. Už z tejto mestskej knihy je zreteľne vidieť nielen rozličný pôvod banskobystrických mešťanov, ale zároveň aj prítomnosť slovenského obyvateľstva (napr. *Štefan Lackovič, Lacko, Danko, Vanček, Roháč, Staník, Václav obuvník, Martin Slovák*), a sporadicky aj jednotlivcov maďarského pôvodu (*Ungaricus Faber*). Banská Bystrica tak predstavovala už od svojho vzniku multietnický sídliskový priestor, v ktorom, vzhľadom na udelené privilégia a zámožnejšie postavenie, dominovalo nemecké obyvateľstvo.

Kontinuita pôvodného slovenského obyvateľstva sa však zachovala, a to obývalo Banskú Bystricu po celý stredovek. V roku 1489 v Banskej Bystrici už jestvoval povedľa nemeckého aj oveľa početnejší slovenský mäsiarsky cech, ktorý azda vznikol už koncom 14. storočia. Podobne tak už v 2. polovici 15. storočia malo mesto okrem nemeckého aj slovenského kazaťela, a aj kaplnka sv. Michala (neskôr kostol sv. Kríža) pri farskom kostole Panny Márie v hradnom areáli, sa už na začiatku 16. storočia stala známa len ako slovenský kostol.

Nemecké mešťanstvo sa však bránilo postupnému prenikaniu slovenského elementu do banskobystrickej mestskej society a už v roku 1501, keď žiadali uhorského kráľa Vladislava II. o potvrdenie svojich výsad, žiadali aj potvrdiť doložku o tom, že nikto nesmie vlastniť alebo kúpiť dom na námestí, ak nie je rodeným Nemcom, čo poukazuje na postupujúci úpadok nemeckého elementu v národnostnom vývoji mesta už na konci 15. storočia.

Niet nijakých pochyb o tom, že už pred príchodom Nemcov do priestoru neskoršej Banskej Bystrice tu jestvovalo aj staršie skupinové osídlenie viacerých osád, obývaných pôvodným obyvateľstvom, medzi ktoré patrila aj slovenská „stará“ Bystrica a rovnako staršie boli aj osady Špania Dolina, Skubín a Podlavice, ako to dokladajú ich názvy. Prvotní nemeckí osadníci sa tak usadili na staršej kultúrnej pôde, v existujúcich pôvodných osadách. Je však pozoruhodné, že už od najstarších čias, pokiaľ nám to dovoľujú pramene sledovať, nachádzame na pôvodnom chotárnom území Banskej Bystrice, vymedzenom výsadnými listinami z rokov 1255 a 1256, rozsiahle majetky i celé dediny v súkromných rukách banskobystrických mešťanov, no najmä potomkov prvého banskobystrického richtára Ondreja. Tak sa dozvedáme, že už v roku 1326 Ondrejov syn komes Heinczmann kupuje od synov banskobystrického ťažiara komesa Gotschlina celý ich majetok, vrátane baní a lesov, ležiacich v banskobystrickom chotári. Zdá sa teda, že pôvodný chotár výsadného sídliska sa už čoskoro individualizoval a parciálne sa tak dostával do súkromných rúk, pričom nemožno vylúčiť, že sa tak stalo aj na základe istých dohôd, pravdepodobne ešte medzi pôvodnými nemeckými osadníkmi. Naznačovali by to aj údaje v listine z roku 1459, týkajúcej sa predaja dvoch tretín poľností na Banoši (v chotári neskoršej dediny Majer), o ktorých mestská rada Banskej Bystrice vyhlásila, že podľa dávnych zvyklostí a pôvodného rozdelenia mestského územia tvoria celé jutro, za ktoré sa mestu platilo každoročne šesť zlatých.

Na pôvodnom chotárnom území Banskej Bystrice boli v stredoveku tieto dediny: Podlavice, Riečka, Úľanka (predtým Ulmanová), Jakub (predtým Svätý Jakub), Kostiviarska, Majer, Kynceľová, Rudlová, Sásová, Harmanec, no najmä vlastné banské lokality Staré Hory, Richtárová, Piesky a Špania Dolina.

Treba však predovšetkým konštatovať, že pre toto územie sa nám zachovalo len veľmi málo stredovekých písomných správ a je tak ťažko zistiť pre staršie obdobie etnický vývin v jednotlivých dedinách. Túto skutočnosť navyše sťažuje i to, že v prostredí Banskej Bystrice sa v dôsledku nemeckej správy mesta vytvorili a často používali v písomnostiach nemecké názvy aj pre tie dediny, ktoré boli nepochybne obývané iba (alebo väčšinou) slovenským obyvateľstvom. Ich pôvodné slovenské názvy sa však udržali a zachovali až do najnovších čias, a naopak nemecké názvy neprešli do slovenskej reči, čo v prvom rade poukazuje na ich etnický charakter a prípadnú mieru ponemčenia.

Podlavice (nem. Oliversdorf, Podlavitz) sa v stredovekých dokladoch uvádzajú takto : r. 1368 *villa Podlawicha*, r. 1393 *Pudleycz*, r. 1454 *Olersdorf ader Podlawicz*, r. 1457 *Olerdorf*, r. 1470 *villa Podlawycze*, r. 1515 *Elesdorf*.

Ako z týchto správ vidieť, Podlavice sa objavujú pod svojím pôvodným slovenským názvom už v prvých zachovaných písomných dokladoch, a to aj v najstaršej banskobystrickej knihe z konca 14. storočia, kde sa inak nemeckí pisári usilovali ponemčiť nielen mená, ale aj chotárne a miestne názvy na okolí. Okrem pôvodného slovenského názvu si však nemecké mešťanstvo Banskej Bystrice vytvorilo v 15. storočí pre dedinu aj vlastný alternatívny nemecký názov – *Oliversdorf* (*Olersdorf*), odvodený od osobného mena inak neznámeho banskobystrického mešťana Olivera, ktorý dedinu niekedy v 1. polovici 15. storočia získal do držby, pretože Podlavice boli už v roku 1368 a bezpečne ešte aj v roku 1404 majetkom zemanov z Radvane, no už v roku 1454 dedinu vlastnil banskobystrický richtár Štefan Jung. Pôvodný slovenský názov dediny sa však zachoval až do najnovších čias, pretože kontinuita jej pôvodných obyvateľov sa nenarušila a už portálne súpisy zo 16. storočia dedinu dôsledne uvádzajú len pod jej slovenským názvom.

Dedina *Kostiviarska* mala v stredoveku až dva nemecké názvy, a to *Hainczmannsdorf* (r. 1387 *villa Haynczmansdorf*) a *Kostführersdorf* (r. 1520 *Kostfurerdörfel*), no už v roku 1398, 1455 a 1485 sa spomína aj pod menom Slovenská Ves (*Sclavonicalis villa*, *Windischen Darf*).

Niet teda pochyb o tom, že v dedine bývalo slovenské obyvateľstvo a nemecké meno dostala dedina len neskôr v 14. storočí podľa nemeckého osobného mena svojho majiteľa *Hainczmana*. Inak dedinu v stredoveku vlastnili zemanovia zo Sásovej, o ktorých vieme, že boli potomkami prvého banskobystrického richtára Ondreja, a je teda pravdepodobné, že aj svoj nemecký názov dostala Kostiviarska práve podľa mena Ondrejovho syna Heinczmanna, doloženého už v roku 1295. Tiež iný, neskorší stredoveký názov – *Slovenská Ves* – dostala dedina len podľa svojho slovenského obyvateľstva, a to nie na odlíšenie od iných dedín, obývaných tiež slovenským obyvateľstvom, ale od susednej dediny Zvolenské Nemce, v ktorej zase bývalo nemecké obyvateľstvo. Slovenské etnické prostredie Kostiviarskej dokladajú aj slovenské mená jej obyvateľov. Tak sa v roku 1522 spomínajú ako tunajší obyvatelia Ján a Gregor Ivanušovci, Bartoň, Matej Závodníček, richtár Lukáč a Koberov syn Macko.

Inak etymológia názvu Kostiviarska je nejasná, no je pravdepodobne staršieho slovanského (slovenského) pôvodu. Názov prešiel v slovenskej

reči prirodzeným vývinom a zachoval sa, a tak ho tu našlo a prevzalo do svojej reči aj nemecké obyvateľstvo Banskej Bystrice. Kostiviarska bola teda starou osadou, ktorá jestvovala ešte pred príchodom nemeckých osadníkov v polovici 13. storočia.

Dedina *Riečka* sa v najstarších dokladoch tiež uvádza len pod svojim slovenským názvom: r. 1455 *Raczka*, r. 1466 *Rechka*, r. 1542 *Reczke*.

Nemecký názov pre dedinu napokon ani nikdy nevznikol, keďže ju nikdy neobývalo nemecké obyvateľstvo. V 15. storočí bola majetkom banskobystrického richtára Štefana Junga, ktorý ju v roku 1455 záložoval kremnickému mešťanovi slovenského pôvodu Stankovi Vilhelmovičovi, aby tak získal peniaze na ďalšiu ťažbu. Dedina *Riečka* však zostala po celý stredovek súčasťou tzv. Karlovského domu (neskôr Kráľovského komorského domu).

Dedina *Úľanka* (predtým *Ulmanová*, nem. *Ulmansdorf*) vystupuje v prameňoch až v roku 1455 (*villa Ullmani*), keď patrila medzi majetky, ktoré banskobystrický richtár Štefan Jung záložoval Stankovi Vilhelmovičovi. Ako už jej názov dokladá, dedina dostala svoje meno podľa osobného mena banskobystrického meštana a významného ťažiara Ulmana, ktorý je doložený už koncom 14. storočia, a pred rokom 1391 vlastnil rozsiahle bane aj na území Lubietovej. Dedina *Úľanka* bola teda až mladšou dedinou a na banskobystrickom chotárnom území sa sformovala až v 2. polovici 14. storočia. Aj túto dedinu však pravdepodobne obývalo len slovenské obyvateľstvo a už v portálnych súpisoch zo 16. storočia sa uvádza aj pod svojim ľudovým slovenským názvom.

Dedina *Jakub* (predtým Svätý Jakub, nem. *Sankt Jakob*) sa spomína už v roku 1390, keď bola v majetku banskobystrického richtára Michala Rosembergera. Svoje pomenovanie dostala podľa zasvätenia tam jestvujúceho kostola sv. Jakuba Apoštola, ktorému už v roku 1414 udelil ostrihomský arcibiskup aj odpustky. V stredoveku bola dedina vlastníctvom banskobystrickej ťažiarskej rodiny Jungovcov, neskôr súčasťou majetkov kráľovskej banskej komory. Slovenské etnické prostredie dediny dokladajú v roku 1522 známe mená jej obyvateľov, keď ako svedkovia vystupujú richtár Lukáč, prisázný Jurko Škyvrha a Štefan Hanckovič, ktorí boli nepochybne slovenského pôvodu. Podobne tak aj v roku 1525 vystupujú obyvatelia Jakuba len so slovenskými menami: Peter Závodník, Štefan Dub, Bartoň a Anton Osláv.

Dedina *Majer* (nem. *Maierhof*) vystupuje v prameňoch tiež pomerne neskoro, a to až v roku 1454, keď bola medzi majetkami banskobystrického

richtára Štefana Junga, ktoré záložoval. Konkrétnejší doklad pre tunajšie slovenské obyvateľstvo však pochádza už z listiny z roku 1379, podľa ktorej tu mal svoje poľnosti Slováč, nazývaný *Banuš*. Pre časť chotára dnešnej dediny Majer sa až do najnovších čias zachoval chotárny názov *Banoš*. Názov dediny Majer však poukazuje na jej neskorší pôvod, keď pravdepodobne vznikla až v dôsledku rozšírenej ťažby najmä medi, ku ktorej došlo na území Banskej Bystrice od konca 14. až do 1. polovice 15. storočia, čo tiež vyvolalo nový prílev predovšetkým slovenského obyvateľstva z okolia.

Podobne tak aj dedina *Kyncel'ová* (pôvodne *Kyncel'ová Ves*, nem. *Kynczelsdorf*) patrila až k mladším dedinám na chotárnom území Banskej Bystrice a vznikla len niekedy na začiatku 15. storočia. V prameňoch vystupuje až v roku 1434 ako „*Kynczelfastua*“, teda Kyncel'ova Ves, a tento jej názov prešiel do slovenskej reči (r. 1559 *Kynczelowa Wes*).

V roku 1459 predala Klára, vdova po kapitánovi banskobystrického zámku, svoje poľnosti šiestim poddaným so slovenskými menami z Kyncel'ovej, ktorými boli Vavrínek, Havel Polakovič, Mikuláš Ďerovič, Jakub Petrovič, Michal a aj istý Putiš (*Puttigsch*), ktorý však mohol byť aj nemeckej národnosti. Tak i dedina Kyncel'ová bola slovenskou (alebo prevažne slovenskou) dedinou a už v portálnych súpisoch zo 16. storočia vystupuje aj pod tunajším slovenským ľudovým názvom.

Medzi mladšie dediny na území Banskej Bystrice patrí aj dedina *Rudlová* (nem. *Rudolphsdorf*). Vznikla len niekedy v 2. polovici 14. storočia a v písomnostiach vystupuje až v roku 1390, keď jej obyvatelia platili mestu daň vo výške siedmich florénov.

Dedina zaiste dostala svoje pomenovanie podľa banskobystrického richtára Rudelina (Rudolfa), ktorý v tejto funkcii vystupuje už v roku 1379. Inak o Rudelinovi vieme bezpečne, že sa priženil do zemianskej rodiny zo Sásovej, keď si vzal za manželku Alžbetu, dcéru Detricha a vnučku Mikuláša Sasa. Ich potomkovia neskôr vystupujú aj s predikátom „z Rudlovej“. Podľa toho sa zdá, že Rudlová vznikla na vennom majetku Rudelinovej manželky Alžbety, a pôvodne tak patrila do chotára susednej Sásovej. Obyvateľstvo Rudlovej však bolo tiež zrejme slovenské, a keď v roku 1485 mesto predávalo akýsi svoj pozemok trom rudlovským poddaným, ich mená boli slovenské (*Petrovč*, *Turčenovič*, *Čanovec*).

Nemecké obyvateľstvo nebývalo ani v *Sásovej* (nem. *Sachsendorf*), ako by to azda naznačoval jej nemecký názov. V prípade dediny Sásová však nejde o etnonymický názov, ale dedina dostala svoje meno len neskôr

v 2. polovici 14. storočia, a to podľa svojho neskoršieho majiteľa Mikuláša, nazývaného Sas, ktorý bol synom prvého banskobystrického richtára Ondreja, a nie podľa saského obyvateľstva. Mikuláš Sas sa spomína už v roku 1310 ako prisázný Banskej Bystrice a už najstaršie doklady potvrdzujú, že bol majiteľom neskoršej dediny Sásová. Tá pravdepodobne jestvovala už pred príchodom Nemcov a formovala sa pôvodne okolo starého kostola sv. Antona Pustovníka, ktorý je v prameňoch doložený až v roku 1350 a ktorého pustovnícke patrocinium môže poukazovať ešte na staršiu existenciu eremitsko – mníšskeho elementu v tomto sídliskovom priestore.

Sásová v prameňoch prvýkrát vystupuje pod svojím názvom až v roku 1391 a neskôr, a to najmä v predikáte tamojších zemanov. Dedina však bola nepochybne slovenská a aj portálne súpisy zo 16. storočia zaznamenávajú dedinu pod jej slovenským názvom. Ako dedinu, kde sa rozpráva po slovensky, Sásovú označuje aj úradný lexikon obcí z roku 1773.

Jedinou pôvodne (alebo zväčšej časti) Nemcami obývanou dedinou boli iba *Zvolenské Nemce* (nem. Deutschendorf). Najstaršie správy o dedine však poznáme až z 15. storočia, keď už bola majetkom rôznych zemanov (r. 1473 *Nemetfalwa*, r. 1482 *Dewtzenndorf*, r. 1487 *Nemethfalwa*, no zaiste vznikla už v 2. polovici 13. storočia, keď ešte možno očakávať príchod väčšieho počtu nemeckých osadníkov – baníkov. Je zrejme, že dedina mohla svoj názov dostať iba v inom rečovom a etnickom prostredí podľa národnostnej príslušnosti svojich obyvateľov. Názov dediny tak zároveň dokladá aj okolitý slovenský etnický sídliskový priestor, inak si totiž nevieme vysvetliť, prečo by dedina dostala svoje pomenovanie podľa národnosti svojich obyvateľov, ak by aj okolité dediny obývalo nemecké obyvateľstvo. Je treba ešte povedať, že slovenský názov Zvolenských Nemiec je typovo podobný s názvami Hontianskych a Tekovských Nemiec, no je mladšieho pôvodu. Mohol vzniknúť len najskeôr v 2. polovici 13. storočia, čo jasne dokladá maďarský názov dediny *Németfalva*. Ak by totiž vznikol skôr, už v 11. – 12. storočí, ako dediny Hontianske a Tekovské Nemce, v maďarčine by bol znel *Németi*. Slovenský názov sa, podľa B. Varsika, vytvoril len analógiou podľa názvov uvedených dvoch dedín v Honte a v Tekove, odkiaľ sa v 13. storočí presunulo slovenské obyvateľstvo do oblasti neskoršej Banskej Bystrice.

Zvolenské Nemce sa však pod vplyvom okolitého slovenského obyvateľstva už čoskoro poslovenčili a v 16. storočí boli tak už prevažne len slovenskou dedinou, ktorá sa už v portálnych súpisoch zo 16. storočia sa uvádza aj pod tunajším slovenským názvom – *Nemce*.

Silnejšiu zložku nemeckého obyvateľstva možno azda predpokladať len pri dedinách Špania Dolina (nem. *Herrengrund*), Piesky (nem. *Sandberg*) a Staré Hory (nem. *Altgebürg*), keďže tu sa koncentrovala vlastná banská a hutná činnosť. Tieto dediny – osady jestvovali už v 13. storočí. *Piesky* a *Špania Dolina* tak vystupujú v roku 1263 pri metácii územia, darovaného banskobystrickému richtárovi Ondrejovi(144) a krátko po tejto donácii tu pravdepodobne vznikla aj banícka osada *Richtárová* (nem. *Richtersgrund*), ktorá svoje meno zaiste dostala podľa richtára Ondreja, ako to dokladá aj najstarší písomný záznam o nej z roku 1388.

Staré Hory vystupujú v prameňoch až od 16. storočia (r. 1517 *ad antiquum montem*, r. 1536 *Altgepürg*), a podobne tak aj Piesky (r. 1458 „*Santperg*“, r. 1473 „*Zanthperg*“. Tieto stredoveké písomné správy nám však nepodávajú obraz o ich etnickom vývoji, a tak možno len predpokladať, že aj tu vlastnú hutnú a banícku činnosť vykonávalo predovšetkým len obyvateľstvo z okolitých obcí, ktoré boli prevažne slovenské, v dôsledku čoho sa aj tieto rýchlo poslovenčili.

S bezprostrednou banskou činnosťou, v dôsledku oživenia banskej ťažby, tiež súvisí vznik aj ďalších baníckych a drevorubačských osád na banskobystrickom území na začiatku 16. storočia. Takouto dedinou bola aj osada *Harmanec*, ktorá sa prvýkrát spomína až v inventári mediarskeho podniku v Banskej Bystrici z roku 1526, keď ho preberali Fuggerovci. Aj tu však vlastnú hutnú a banskú činnosť vykonávalo prevažne slovenské obyvateľstvo z okolitých slovenských dedín.

Ak teda zhrnieme vyššie uvedené poznatky, musíme predovšetkým konštatovať, že Nemci pri príchode do oblasti neskoršej Banskej Bystrice, našli tu už staršie kultúrne prostredie s viacerými pôvodnými osadami a aj nimi vybudované mesto predstavovalo od svojho vzniku multietnický sídliskový priestor. Výrazný nemecký charakter Banskej Bystrice, tak ako sa javí zo stredovekých písomných prameňov, nebol reálnym odrazom etnických pomerov mesta a jeho okolia, ale bol predovšetkým dôsledkom výlučného vplyvu Nemcov na správu Banskej Bystrice v stredoveku, a teda aj na jej písomnú agendu, v ktorej sa tak zaviedli nemecké názvy pre všetky dediny na jej mestskom majetku, podobne, ako si Nemci vytvorili aj vlastný nemecký názov pre samotnú Banskú Bystricu. Tieto dediny však boli obývané prevažne slovenským obyvateľstvom, ktoré v prvom rade uchovalo kontinuitu ich pôvodných slovenských názvov. Možno však pripustiť, a je to veľmi pravdepodobné, že tieto obce boli

vcelku čiastočne prestúpené aj málopočetným a rozptýleným nemeckým obyvateľstvom.

Proces nemeckého osídlenia Banskej Bystrice a jej okolia sa prejavil aj vznikom nových dedín, zakladaných na nemeckom práve. Na základe písomných prameňov tu však možno doložiť pôvod len jednej takejto dediny – Hornej Mičinej.

Horná Mičina vznikla niekedy na začiatku 14. storočia na území, ktoré v roku 1296 daroval uhorský kráľ Ondrej III. komesovi Mikovi, synovi Raduna. V roku 1300 ešte nejestvovala a v metácii susednej dediny Čerín sa uvádza len ako Mikova zem. V roku 1309 tu však už bola vybudovaná dedina, nazývaná *Lehota*, ktorej obyvateľom, na žiadosť Mika a jeho synov, povolil ostrihomský arcibiskup Tomáš vystavať si vlastnú kaplnku. Podmienky lokovania Hornej Mičinej však z písomných prameňov bližšie nepoznáme. V roku 1395 vystupuje už pod menom *Mikova Lehota* a bola tak pomenovaná podľa svojho prvého majiteľa, ktorý bol zaiste aj iniciátorom jej vzniku, no v 15. storočí sa už dedina označuje dôsledne už len ako *Mičiná* (maď. Mikefalva).

Sídlišťný priestor vysokopoloženého Horehronského Podolia zasiahlo nemecké osídlenie až v 14. storočí, i keď tu treba predpokladať aj skoršiu prospektorskú činnosť nemeckých banskobystrických ťažiarov už v priebehu 2. polovice 13. storočia.

Najstarší písomný doklad o prítomnosti nemeckého obyvateľstva v tejto oblasti však pochádza až z roku 1340 a vzťahuje sa na starú dedinu Slovenskú Ľupču. V tomto roku totiž predstúpili pred uhorského panovníka Karola Róberta Ľupčianski hostia Mikuláš a Pavol a za celú komunitu hostí žiadali o udelenie výsad krupinského typu, aké majú aj iné nemecké mestá.

Hoci už v roku 1340 vystupovali v Slovenskej Ľupči hostia ako samostatná a organizovaná komunita, ich počet nebol veľký, čo sa napokon prejavilo aj v pomenovaní tunajšieho sídliska, ktoré už v roku 1397 je v súpise farností Ostrihonského arcibiskupstva zaznamenané ako *Slovenská Ľupča*, čím sa zdôraznila jej odlišnosť od inej Ľupče, ležiacej v Liptove, ktorá sa zase označila ako *Nemecká Ľupča*. Skutočnosť, že Ľupča v Zvolenskej župe dostala pomenovanie práve podľa národnostnej príslušnosti svojich obyvateľov je však dostatočne výrečným svedectvom o etnických pomeroch v tunajšom sídlisku už v 14. storočí.

Inak Slovenská Ľupča bola stará slovenská dedina, v ktorej už pred rokom 1258 stál aj kráľovský hrad – obľúbené letné sídlo uhorských

panovníkov už od polovice 13. storočia. Tiež už v roku 1263 možno v Ľupči doložiť aj existenciu minoritského kláštora. Slovenská Ľupča bola teda dôležitým sídliskom, a to, že sa nevyvinula na významnejšie mesto s centrálnou hospodárskou funkciou pre Horehronie je zaiste aj dôsledok progresívneho vývoja blízkej Banskej Bystrice. Málopočetní nemeckí hostia sa do Slovenskej Ľupče prisťahovali zrejme až niekedy v 30. rokoch 14. storočia, v čase úradovania magistra Donča vo funkcii zvolenského župana, ktorý často pobýval na Ľupčianskom hrade a v roku 1323 dokonca žiadal pápeža o povolenie vystavať si hrobku na cintoríne pri kostole Panny Márie, kde by mohol byť pochovaný.

Nemci do národnostných pomerov Slovenskej Ľupče výraznejšie nezasiahli, ich význam skôr spočíval v právnom zástoji nového výsadného sídliska. Už portálny súpis z roku 1549 zaznamenáva, že richtárom tu bol istý Leonard Miklec, ktorého meno treba pokladať za slovenské.

S prospektorskou činnosťou banskobystrických nemeckých baníkov bezprostredne súvisel aj vznik a formovanie sa horehronských banských miest *Ľubietovej* a *Brezna*. Písomné správy sa však o oboch mestách zachovali len z 2. polovice 14. storočia, keď tu už jestvovali vyvinuté sídliská. Ich dovtedajší sídelný i etnický vývoj tak možno iba predpokladať.

V Ľubietovskej doline nemeckí baníci z Banskej Bystrice zaiste ryžovali a dolovali zlato už v 2. polovici 13. storočia, ako im to povoľovali výsadné listiny z rokov 1255 a 1256. Je pravdepodobné, že už pred príchodom nemeckých baníkov na územie neskoršej Ľubietovej jestvovala tu už aj staršia slovenská osada, ako na to poukazuje slovenský pôvod jej názvu, ktorý prevzali aj Nemci do svojej reči ako *Libethen*, a rovnako tak prešiel aj do maďarčiny.

Prítomnosť Nemcov v Ľubietovej však dokazuje až výsadná listina z roku 1379, ktorou kráľ Ľudovít I. povýšil tunajšiu banskú osadu na samosprávne mesto s právami, aké má Banská Štiavnica. Zároveň povolil, aby sa do nového mesta mohol prisťahovať každý, kto nie je „poškvrnený“ zločinmi lúpeží a zbojstiev, ktoré sa ľudovo nazývajú „*der Raub*“. Práve uvedený vulgarizmus je dôležitý pre určenie etnického charakteru a prípadnej miery ponemčenia a naznačuje, že v Ľubietovej sa už vtedy (a zrejme dlhší čas) rozprávalo prevažne po nemecky, prípadne sa tak viedla aj agenda a úradovalo sa. Už 1. apríla 1380 uhorský kráľ Ľudovít I. na žiadosť Ľubietovského mešťana Michala *Steugera* obnovil pôvodné privilégium z predchádzajúceho roku a v roku 1382 obe tieto výsadné listiny navyše aj

konfirmoval, čím sa položili dostatočné právne základy pre samosprávny rozvoj a ďalšiu prosperitu banského mesta Lubietovej. Tá už v roku 1388 vystupuje ako plnoprávny člen Zväzu stredoslovenských banských miest, čo dokladá jej prudký (no aj oveľa skorší) sídliskový vývoj.

Nemci sa do Lubietovej zaiste prisťahovali hlavne z blízkej Banskej Bystrice, keďže už skôr si tu banskobystrickí ťažiarci otvárali vlastné bane. Tak v roku 1391 vlastnil bane v Lubietovej aj banskobystrický ťažiar *Ulman*, ktorý svoje výnosy z nich založil levočskému mešťanovi Jánovi *Teusewoltovi*. Už v roku 1384 vrátila kráľovná Mária mestu mlyn, jatku a kúpeľný dom, ktoré Lubietovej neprávom zaujal istý Michal, prezývaný „*Stygeer*“. Lubietová bola teda silne ponemčená, i keď o ďalšom vývoji tunajších etnických pomerov toho vieme z písomných prameňov len veľmi málo. V roku 1424 sa Lubietová, spolu s inými stredoslovenskými banskými mestami dostala do majetku uhorskej kráľovnej Barbory. Do jej ďalšieho vývoja výrazne zasiahol aj vpád husitských vojsk v 30. rokoch 15. storočia, počas ktorého údajne zhoreli aj všetky lubietovské písomnosti a baníctvo v Lubietovej stagnovalo až do konca 15. storočia. Uvedené udalosti mali nepochybne vplyv aj na vývoj etnických pomerov v Lubietovej, ktorá sa v priebehu 15. storočia poslovenčovala a v 16. storočí už bola väčšinou slovenská, čo dokladajú aj slovenské chotárne názvy z metácie Lubietovej v roku 1535.

S baníctvom v lubietovskom chotári bezprostredne súvisel aj vznik Strelníka a Povrazníka, poddanských dedín Lubietovej. *Povrazník* vznikol zrejme už koncom 14. storočia ako uhliarska a drevorubačská osada. V dokladoch vystupuje prevažne iba pod svojím pôvodným slovenským názvom: r. 1424 *Powraznik*, r. 1465 *Zalerdorf*, r. 1536 *Powraznyk*,⁽¹⁶⁵⁾ čo dokladá, že tunajšie obyvateľstvo bolo slovenské (alebo prevažne slovenské). Nemecký názov pre Povrazník, odvodený pravdepodobne podľa osobného nemeckého mena niektorého z majiteľov dediny, tak jestvoval iba v prostredí lubietovských nemeckých mešťanov. Pôvodný slovenský názov pre Povrazník sa však zachoval až do najnovších čias, pretože kontinuita jeho slovenského obyvateľstva sa nenarušila. Úradný lexikon obcí Uhorska z roku 1773 označuje Povrazník len ako dedinu, kde sa rozpráva po slovensky a jeho nemecký názov už ani nepozná.

Iným etnickým vývinom však zrejme prešli *Strelníky*, ktoré pravdepodobne založili až nemeckí baníci pôvodne ako banícku a uhliarsku osadu. Stalo sa tak však až niekedy v polovici 15. storočia, pretože v roku 1424

sa medzi majetkami Lubietovej ešte nespomína. V prameňoch vystupuje až v roku 1465 pod nemeckým názvom *Saiba* a aj v ďalších dokladoch vystupuje iba pod nemeckým pomenovaním: r. 1598 *Zeyba*, r. 1559 *Syba*, r. 1598 *Sajba*. Dnešný úradný názov *Strelníky* bol zavedený až od roku 1948. (168) Strelníky teda vznikli pôvodne ako nemecké sídlisko a až neskôr sa doň prisťahovalo aj slovenské obyvateľstvo. Úradný lexikon obcí z roku 1773 však už zaznamenal, že v dedine sa rozpráva len po slovensky.

S banskou aktivitou na Horehronskom Podolí súvisí aj vznik banského mesta Brezna. Nemeckí osadníci sa aj tu zrejme usadili v už staršej slovenskej osade, ktorá sa azda spomína už v listine Bela IV. z roku 1265 ako zem „*Berezun*“. Kedy presne sa Nemci usadili v chotári starej osady Brezna, nie je z prameňom bližšie známe, no jej názov prešiel aj do nemeckej reči ako *Bries* (tiež aj *Briesen*) a podobne tento prešiel aj do maďarčiny ako *Breznobánya*, čo dosvedčuje tunajšie pôvodné slovenské osídlenie. Najstaršie údaje o Brezne pochádzajú až z roku 1380, kedy tu jestvovalo už vyvinuté sídlisko, ktorého nemeckým hosťom daroval uhorský panovník Ľudovít I. rozsiahle výsady Banskej Štiavnice, ktorej právom sa údajne riadili už od svojho príchodu do Brezna. V presne opísanom chotári sa pritom už vyskytujú aj nemecké vodopisné a miestne názvy – rieka *Staynkop* a akási usadlosť, nazývaná *Beneshawa* (neskôr Beňuš),⁽¹⁷¹⁾ čo poukazuje už na dlhšiu prítomnosť nemeckého elementu v tomto prostredí. Nemeckí hostia v Brezne vystupujú aj v roku 1381, keď v ich mene predstúpili pred panovníka farár Peter a brezniansky richtár Ondrej a požiadali ho o konfirmáciu výsadnej listiny z roku 1380.

Je veľmi pravdepodobné, že na nemeckom osídlení Brezna a budovaní tunajšieho sídliska sa zúčastňovali najmä nemeckí mešťania z Hýb v Liptove, ktorí už koncom 13., no hlavne od polovice 14. storočia vyhľadávali drahé kovy v blízkej Bocianskej doline. Ich činnosť sa zintenzívnila hlavne po roku 1340, keď s tunajšími zemanmi zo Svätého Jána uzavreli dohodu o slobodnom dolovaní v Bocianskej doline, čo viedlo ku vzniku baníckej osady Nižnej (predtým Svätajánskej) Boce. Tí tak pravdepodobne prenikali Bocianskou dolinou aj hlbšie až k územiu staršej slovenskej osady Brezna, keďže vieme, že toto územie bolo podľa listiny z roku 1265 prístupné z tejto strany. Na pôvod Nemcov v Brezne poukazuje aj meno breznianskeho farára Jána z Hýb, ktorému v roku 1405 daroval uhorský kráľ Žigmund Luxemburský desiatky z dedín Lúčky (Lucha) a Hronec (Plantacio Pauli), aby tak zlepšil jeho postavenie.

Kontinuita pôvodného slovenského obyvateľstva sa však aj v Brezne zachovala a v 16. storočí už bolo mesto väčšinou slovenské. Už na Lazarovej mape z roku 1528 je Brezno uvedené len pod svojím tunajším ľudovým – slovenským názvom „Bretzno“.

V už spomínanej metácii breznianskeho chotára z roku 1380 vystupuje prvýkrát v prameňoch aj dedina *Beňuš* (*Beneshau*). Zo stredoveku je to však iba jediná známa správa o nej, ktorá ale zároveň dokladá, že dedina vznikla na nemeckom práve, ako to vyplýva zo sufixu – *hau*, v zmysle *lehot* / *poruba* v jej ponemčenom názve. Názov tak prezrádza i to, že jej lokátorom bol inak neznámy Benedikt (*Beňo/Beňuš*) a dedinu vybudovali zrejme až nemeckí baníci a mešťania Brezna.

Niekedy v 2. polovici 14. storočia vybudovali nemeckí osadníci v oblasti horného Hrona aj dedinu s etnonymickým názvom *Nemecká* (t. j. *Ves*). V písomných prameňoch však vystupuje až v roku 1441 ako súčasť lupčianskeho panstva. Názov dediny, ktorý do maďarčiny prešiel ako *Németfalva* (r. 1464 *Nemetfalw*) a do nemčiny ako *Deutschendorf* (r. 1563 *Teutschendorf*) však zreteľne vypovedá o tom, že dedinu pôvodne vybudovali osadníci nemeckej národnosti, keďže takýto názov mohla dedina dostať iba podľa národnostnej príslušnosti svojich obyvateľov v inom etnickom a rečovom prostredí. Dedina sa však už čoskoro poslovenčila a aj v portálnych súpisoch zo 16. storočia vystupuje už aj pod svojim slovenským názvom. V roku 1549 tu bol richtár so slovenským menom Gregor Moč (*Gregor Moc*). Podobne tak aj podľa urbára lupčianskeho panstva z roku 1663 bolo v Nemeckej osemnásť rodín, ktorých mená boli už slovenské, prípadne pomaďarčené a len jedno meno (*Naharth*) vykazuje inoetnický (azda nemecký) pôvod.

V blízkom susedstve Nemeckej jestvuje aj stará slovenská dedina *Pre-dajná*, ktorá sa spomína už v roku 1273. Niekedy v 1. polovici 14. storočia dedina prešla na výhodnejšie nemecké právo. V roku 1358 sa tunajší richtár Petrik podujal vyklčovať kráľovský les pri rieke Lopej (*Loppena*) a vybudovať tu novú dedinu na nemeckom práve, za čo od panovníka Ľudovíta I. dostal v nej slobodnú kúriu – hospodársky dvorec, mlyn a jatku. Noví osadníci mali získať nielen dvadsaťročnú slobodu – lehotu ale aj možnosť užívať všetky práva Krupiny.⁽¹⁸⁰⁾ Nová dedina vystupuje v písomnostiach pod menom svojho lokátora ako *Petrova Lehota* (r. 1424 *Petwrlahoma*, r. 1441 *Lyhota Petri*, no už v roku 1406 a potom v 16. storočí sa už nepretržite uvádza aj pod menom *Dolná Lehota* (*Inferior Lehota*), a to na odlíšenie od o

niečo mladšej Hornej Lehoty. Zdá sa však, že dedinu Dolnú Lehotu osídlila aj časť nemeckého obyvateľstva a ešte aj v roku 1549 tu bol richtár s nemeckým menom Peter Johlis. Nemecké mená nachádzame aj v urbári lupčianskeho panstva z roku 1663 (*Schuster, Stelliar, Haurilo, Brexa, Vander*). Zdá sa teda, že časť nových obyvateľov Dolnej Lehoty pôvodne tvorili aj nemeckí osadníci. Úradný lexikón obcí z roku 1773 však označuje Dolnú Lehotu už len ako dedinu, kde sa rozprávalo po slovensky.

Proces nemeckého osídlenia Horehronského Podolia prebiehal aj vznikom nových dedín na nemeckom práve, ako to bolo v prípade už uvedených dedín. Z písomných prameňov však možno doložiť takýto pôvod aj pre Ponickú Lehôtku, Hiadel', Lopej, Hornú Lehotu a Hronec. Ich obyvateľstvo však pochádzalo predovšetkým z domáceho prostredia, i keď je pravdepodobné, že na ich zakladaní sa podieľali ako lokátori aj niektorí Nemci.

Ponická Lehôtka v prameňoch vystupuje až v roku 1424 pod pomaďarčeným názvom *Malé Poniky*. Vznikla vyčlenením z chotára staršej dediny Poniky, odkiaľ zaiste pochádzalo aj jej obyvateľstvo, no bližšie podmienky jej vzniku sú neznáme. Pod charakteristickým názvom *Lehôtka*, dosvedčujúci jej pôvod, je dedina doložená až za portálneho súpisu v roku 1542. Obyvateľstvo dediny však bolo nepochybne slovenské, a aj v roku 1549 tu bol richtár so slovenským menom Peter Čurka.

Aj dedina *Hiadel'* sa v dokladoch prvýkrát spomína až v roku 1424 ako majetok lupčianskeho panstva. O pôvode dediny nepriamo vypovedá až jej názov z roku 1455 ako *Hedellehota*, no aj tu bližšie podmienky a čas jej lokovania nepoznáme. Obyvateľstvo dediny však bolo pravdepodobne slovenské a aj v urbári lupčianskeho panstva z roku 1663 vystupujú iba slovenské mená tamojších obyvateľov.

Dedina *Lopej* sa v prameňoch spomína až v roku 1406, keď tunajšiemu farárovi Demetrovi povolil kapitán Lupčianskeho hradu Henrich Mecselský vystavať si mlyn s jedným mlynským kolesom na potoku, nazývanom *Greppel*, keďže údajne trpel veľkou núdzou. Zároveň tiež aj prikázal, aby obyvatelia z dedín Horná a Dolná Lehota chodili mlieť svoje obilie iba do spomínaného mlyna. Podľa portálneho súpisu Zvolenskej župy z roku 1549 bol v Lopeji richtár Peter Hýll, čo naznačuje, že pôvodný lokátor obce mohol byť nemeckej národnosti. Obyvateľstvo Lopeja bolo však zrejme slovenské a aj v urbári lupčianskeho panstva z roku 1663 vystupujú iba slovenské mená tunajších poddanských rodín.

Aj dedina *Horná Lehota* vystupuje v prameňoch až v spomínanej listine z roku 1406, a tiež tak nepoznáme bližšie podmienky jej vzniku a rovnako ani jej starší etnický vývoj. Portálne súpisy k roku 1549 dokladajú, že tu bol richtárom Valentín Demeter, no v roku 1553 sa tu uvádza aj valašské obyvateľstvo.

Napokon na nemeckom práve vznikla aj dedina *Hronec*, ktorá sa pôvodne vyvinula zo staršej dediny kráľovských hájnikov. V roku 1357 dal uhorský kráľ Ľudovít I. tunajšiemu hájnikovi Pavlovi, synovi Štefana, úrad dedičného richtára v Hronci. Tieto výsady si dal v roku 1390 potvrdiť Pavlov syn Lacko aj od kráľa Žigmunda Luxemburského. V 16. storočí dedina vystupuje v písomnostiach aj pod nemeckým názvom (r. 1547 *Ranitz*, r. 1563 *Roinitz*), čo môže naznačovať i prítomnosť nemeckého obyvateľstva. To sa však do Hronca zrejme prisťahovalo len neskôr, a to až v súvislosti s tunajšou ťažbou železnej rudy, ktorá sa začala po roku 1527.

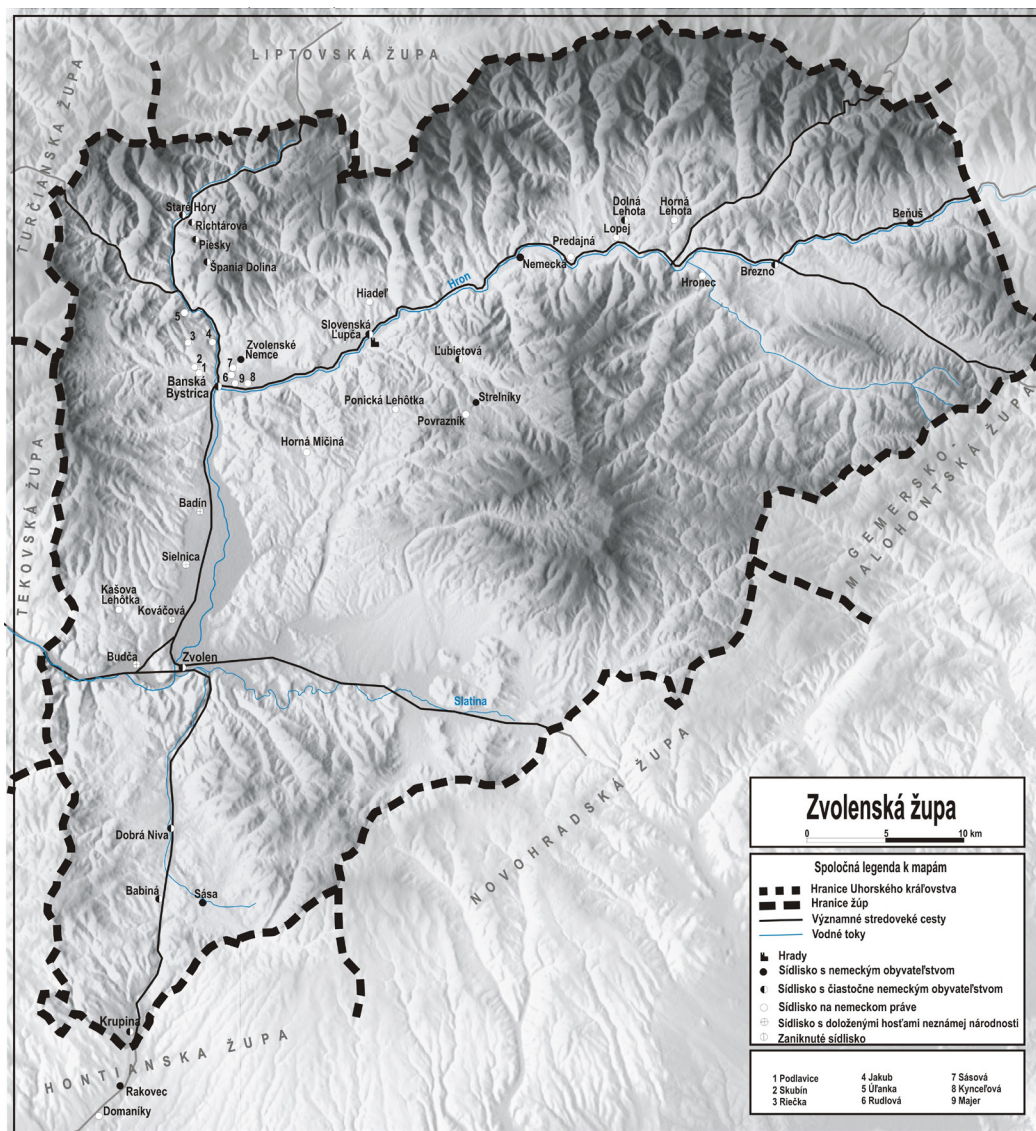
Niekde na území Horehronského Podolia jestvovala v stredoveku aj neskôr zaniknutá dedina *Togárt*. Dedina pravdepodobne ležala na území dnešnej dediny Valaská, alebo v jej okolí a v prameňoch sa spomína až v roku 1424 (*villa Togarth*) ako súčasť lupčianskeho hradného panstva. Podobne sa dedina spomína aj v roku 1441 (*villa Tergorth*), no ďalšie správy o nej už nemáme.

Názov dediny azda pochádza z nemeckého apelatívu – *Tiergarten*, vo význame „obora“, a názov tohto typu jestvoval aj na Horehroní v Gemerskej župe, dnes *Telgárt*. Je teda pravdepodobné, že dedinu *Togárt* pôvodne vybudovali nemeckí osadníci a jej názov v okolitom slovenskom prostredí z vulgarizoval, podobne ako sa to stalo aj v prípade dnešnej dediny *Telgárt* (z pôvodného *Tiergarten*). Dôvody, pre ktoré dedina neskôr zanikla však bližšie z prameňov nepoznáme.

Záverom teda môžeme k otázke nemeckého osídlenia Zvolenskej župy zhrnúť, že prítomnosť nemeckého obyvateľstva možno doložiť v dvadsaťjeden lokalitách, ktoré ich viac či menej výrazne doosídlilo, prípadne vybudovalo ako nové. Dominantným sa nemecké etnikum stalo iba v Krupine, Banskej Bystrici (na jej okolí v Starých Horách, Richtárovej, Pieskoch a Španej Doline), Ľubietovej a Brezne a v Nemcami novovybudovaných lokalitách ako sú Sása, Nemecké Domaníky, Zvolenské Nemce a na území Horehronského Podolia v dedinách Nemecká a azda aj Horná Lehota, Beňuš a zaniknutý *Togárt*. V porovnaní s celkovým počtom sídiel Zvolenskej župy koncom 16. storočia – 194 uvedené lokality tak predstavovali len asi jednu šestinú.

Dôležitá je aj otázka trvanlivosti a kvality tohto nemeckého osídlenia a možno teda konštatovať, že s výnimkou Krupiny a banských miest všetky skúmané sídliská osídlené nemeckým etnikom boli už na začiatku 16. storočia slovenské (alebo prevažne slovenské), pričom v prípade niektorých sídlisk začal proces ich poslovenčenia už v 2. polovici 14. storočia (Zvolen, Babiná, Dobrá Niva). Aj v Krupine a banských mestách sa už koncom stredoveku silne presadzoval slovenský element.

Proces nemeckého osídlenia Zvolenskej župy mal aj podobu budovania nových sídlisk na nemeckom práve, kde však podstatná váha spočívala hlavne na domácom obyvateľstve. V niektorých prípadoch však možno predpokladať na ich zakladaní nových dedín aj Nemcov, najmä ako lokátorov, ako na to poukazuje dedina Lopej a (čiastočne nemecké obyvateľstvo možno doložiť aj v dedinách Dolná Lehota, Beňuš a pravdepodobne aj v neskôr zaniknutej dedine *Togárt*. Vznik takýchto dedín významne prispel k rozšíreniu a skvalitneniu sídliskovej siete Zvolenskej župy v stredoveku.

III. Nemecké osídlenie Turčianskej župy

Nemecký národnostný element zasiahol do etnickej štruktúry Turčianskej kotliny až v 14. storočí, Nemci pritom osídľovali sídlíštny priestor Turca len sekundárne, keď prichádzali zo starších už nimi osídlených susedných oblastí, a to z juhu, kde Nemci už skôr vytvorili silné nemecké etnické zázemie v prievdzko – handlovskej a kremnickej sídlíštnej oblasti a zo západu, kde prichádzali po starej považskej ceste predovšetkým zo Žiliny a Tešína.

V nami sledovanom období rozlišujeme v Turci tri osobitné kategórie sídlisk, ktoré súviseli s nemeckým osídľovacím procesom, a to staršie pôvodné sídliská, ktoré Nemci viac, či menej výrazne doosídľili (osobitné miesto tu majú neskoršie turčianske mestčká), potom sídliská, ktorých lokovaním boli poverení Nemci, prípadne v nich zastávali len funkciu dedičného richtára (nemuselo však ísť výlučne len o Nemca), no obyvateľstvo pochádzalo z domáceho prostredia, a napokon novozaložené sídliská, ktoré boli odpočiatku obývané prevažne nemeckým národnostným živlom. Za samozrejmé treba pritom pokladať, že všetky tieto kategórie sídlisk prešli vo svojej správe aj na nemecké právo.

Keď v roku 1907 R. F. Kaindl vydal svoje sumárne dielo o dejinách Nemcov v karpatských krajinách, konštatoval v ňom, že Martin mal už v roku 1340 nemecké obyvateľstvo. Už E. Mályusz v roku 1922 a po ňom aj ďalší bádatelia tento názor odmietli s poukazom na to, že Martin bol a vždy zostal len slovenským sídliskom. Ako ešte uvidíme, s týmto postojom treba v zásade súhlasiť napriek tomu, že koncom 40. rokov 14. storočia sa v Martine usadilo niekoľko nemeckých rodín zo Žiliny a zrejme aj z Tešína, no ich vplyv na etnickú skladbu Martina bol len minimálny. Podobná situácia nastala aj v neďalekých Sučanoch a neskôr v 2. polovici 14. storočia aj v Mošovciach. Vývoj týchto sídlisk už v 14. storočí akceleroval v ich právnom postavení výsadných turčianskych mestčiek V roku 1397 udelil kráľ Žigmund Luxemburský mestské práva Krupiny aj Turanom, no prítomnosť Nemcov tu nie je preukázateľná.

Martin sa prvýkrát v písomných prameňoch spomína v roku 1284 pri metácii majetku Bystrička – Jahodník, no jestvoval azda už v 12. storočí. Nemci sa tu usadili až niekedy koncom 30. rokov 14. storočia a už 3. októbra 1340 vydal kráľ Karol Róbert pre martinských mešťanov a hostí výsadnú listinu s právami (slobodami) kráľovského mesta Krupiny, no bližšie okolnosti jej vydania ani presné znenie nepoznáme, nakoľko údajne zhorela za husitského vpádu do Martina v roku 1433. V roku 1434 preto kráľ Žigmund Luxemburský na žiadosť Martinčanov, sprostredkovanou vyslancami Mikulášom, synom Blažeja a Valentínom, synom Šimona, im ich mestské výsady obnovil.

Prvým a bezprostredným dokladom na prítomnosť nemeckých hostí v Martine je až listina z roku 1375, podľa ktorej richtár Peter Zubor (*Petrus Zubor iudex*) a prisázní a všetci mešťania a hostia (*universi cives et hospites*) dovolili svojmu spolumešťanovi Benediktovi, synovi Štefka (*Benedicto, filio Stewkonis*) postaviť si mlyn na potoku Bystrička. Ďalšie správy o nemeckých hostoch v Martine pochádzajú z listiny z roku 1384, podľa ktorej richtár Hanko (*Hanko*) s manželkou a deťmi Štefanom, Margarétou a Kunigundou (*Gedecu(n)dis*) predali so súhlasom Michala Steneho, prezývaného z Tešína (*Michaelis Stene dicto de Tesin*) Nuckovi, synovi Štefana (*Nuchko/Nuczko, filius Stephani*) svoj dedičný mlyn na rieke Turiec, ľudovo nazývaný „*Stupi*“, za šesťdesiat florénov. Listinu vydal mestský richtár Hanko spolu s vtedajšími prisáznymi Nickom (*Niczko*), Petrom Madyom (*Petrus Madya*), Ondrejom a Petrom, prezývaným Magdolenic (*Petrus dictus Magdolenicz*) a Martinčania sa v nej dôsledne označujú ako mešťania (*ex civibus*). Z listiny vyplýva, že pôvodným dedičným vlastníkom mlyna bol richtár Hanko, čo je zrejme pozostatok pôvodných výsad dedičného richtárskeho úradu. Ich spolupodielnikom bol aj tešínsky mešťan Michal Stene, ktorý sa do Martina prisťahoval pravdepodobne cez Žilinu, kde už najneskôr od začiatku 14. storočia žila komunita tešínskych Nemcov, ktorí však ani tu nemali silnejšie zastúpenie.

Meno martinského richtára Hanka treba vykladať ako deminutívnu poslovenčenú formu osobného nemeckého mena *Hans* a rovnako poslovenčené bolo aj nemecké osobné meno *Nucko/Nicko*, čo poukazuje na silný slovenský etnický základ Martina aj po príchode Nemcov. Nepochybne slovenského pôvodu boli prisázní a mešťania Peter *Madya*, Ondrej a Peter *Magdolenic* a zrejme aj v tej istej listine spomínaný Ján Kováč (*Johannes Faber*). Slovenské etnické prostredie Martina v stredoveku dosvedčujú aj ďalšie známe mená martinských mešťanov, ktoré sú nepochybne slovenské

– r. 1368 Štefan, syn Viaska, r. 1375 Bartolomej, syn Nedelka, r. 1477 Štefan Kováč, Mikuláš Emriškovič, r. 1480 Tomáš Štefanovič, r. 1491 Mikuláš Hostenský, r. 1505 Škoda a Klement, r. 1525 Štefan a Pavol Varga a iné. Slovenský charakter Martina napokon dokladá aj skutočnosť, že sa preň ani nikdy nevytvoril nemecký názov, ale iba slovenský, latinský a častejšie pomadárčený. Ponemčený názov Martina – *Sankt Martin*, tak ako ho uvádza *I. Lasslob*, je tvar umelý a nikdy nevznikol prirodzeným spôsobom.

Ako z uvedeného vyplýva, počet Nemcov v Martine bol len nepatrný a výrazne tak neovplyvnil jeho národnostnú skladbu, no napriek tomu znamenala ich prítomnosť v Martine výrazné zmeny, a to tak v oblasti miestnej správy, kde sa aplikovalo nemecké právo s inštitúciou dedičného richtára (ktorého funkciu po roku 1340 prebral volený richtár), ako aj v novom právnom postavení Martina, od roku 1340 už ako kráľovského mesta a napokon tiež zmeny nastali aj v sociálnej skladbe obyvateľov, keď sa objavila nová právna kategória hostí (*hospites*), poskytujúca novému mestu určitý zástoj v jeho výsadách. Od roku 1340 sa tak Martin označoval ako mesto – *civitas* – a jeho obyvatelia ako mešťania a hostia – *cives et hospites*. Tento aspekt je viditeľný pri právnych pokonaniach dotýkajúcich sa Martina, kde so zreteľom na udelené výsady sa osobitne zdôrazňovalo právne postavenie Martina ako mesta a jeho obyvateľov ako mešťanov a hostí. Tak už v roku 1344 pri chotárnom spore so zemanmi z Hostia vystupujú Martinčania ako hostia (*hospites*). V roku 1350 sa zase kongregácia turčianskej šľachty konala v kráľovskom meste Martine (*in civitatem regalem Zenthmarton*), v roku 1351 pri donácii na chotár Modiel vystupuje Martin ako mesto (*civitati Zenthmarton*), a teda jeho obyvatelia zaiste ako mešťania a hostia. Tak podobne aj v roku 1364 udelil kráľ Ľudovít I. mýtnu slobodu mešťanom a hosťom z Martina (*civibus et hospitibus de dicta Zenthmarton*). A ako sme už uviedli, aj v dvoch známych listinách martinského magistrátu zo 14. storočia z rokov 1375 a 1384 vystupujú Martinčania dôrazne ako mešťania a hostia. Na druhej strane sa Martin označoval v bežnom styku len ako dedina (*villa*) a jeho obyvatelia ako prostí ľudia a poddaní (*populi et jobagiones*), ako to dosvedčujú údaje z rokov 1353, 1357, 1360, 1361, 1391 a aj neskôr, čo presnejšie vystihovalo skutočný charakter stredovekého Martina.

Sučianske panstvo patrilo od roku 1323 zvolenskému županovi magistrovi Dončovi, ktorý pravdepodobne už krátko po tomto roku priviedol do Sučian aj skupinku nemeckých osadníkov – hostí, aby tak pozdvihol tunajšiu hospodársku produkciu a zintenzívnil miestny obchod.

Prvým dokladom na prítomnosť nemeckých hostí v Sučanoch a mestský status je listina Turčianskeho konventu z roku 1359, podľa ktorej sučiansky richtár Pavol, hostia a mešťania kožušník Mikuláš Zepko, Peter, syn Podola, Mikuláš, syn Dominika, Ivanko a šľachtic Zenč (*Zench*) a aj iní mešťania vyhнали tunajšieho kráľovského mýtnika Mikuláša, syna Ivanku (*Nicolaus, filius Ivanka, famulus et theloniator*), z mestského trhoviska, kde prišiel vyberať trhové mýto. Listina dokladá Sučany už ako rozvinuté mesto na čele s voleným richtárom a členmi mestskej rady. V roku 1381 zase kráľ Ľudovít I. nariadil turčianskemu županovi Jurajovi Bubekovi a jeho úradníkom, aby privilegovaných Sučancov nenútili opravovať kráľovské hrady v Turci a tiež aby im nebránili v slobodnom užívaní kráľovských lesov a vôd a nevyberali od nich žiadne mýto, keď cestujú po Turci za obchodom. Zároveň panovník osobitne zdôrazňuje, že tieto výsady Sučancom daroval on sám. Napokon poslednou správou zo 14. storočia, dokladajúcou prítomnosť hostí v Sučanoch, je listina uhorského kráľa Žigmunda Luxemburského z roku 1390, ktorou na sťažnosť sučianskeho dedičného richtára (*sculteti*) kolára Venturiho a jeho syna Petra, zakázal krajinským hodnostárom a úradníkom väzniť a súdiť mešťanov a hostí zo Sučian, ktorí chodia po krajine za obchodom a prikázal im, aby sa v prípadných sporoch s nimi obracali len na mestský súd v Sučanoch alebo na súd taverníka. Ako dokladajú tieto správy, Sučanci disponovali istým súborom mestských výsad, o ktorých nevieme, kedy ich získali, no je pravdepodobné, že sa tak stalo už za kráľa Karola Róberta. Tieto základné mestské výsady rozmnožil pred rokom 1381 ešte aj kráľ Ľudovít I., a to menovite o právo slobodného užívania kráľovských vôd a lesov a mýtnymi slobodami. S príchodom Nemcov do Sučian sa aj tu aplikovalo nemecké tešínske právo, pravdepodobne žilinského typu (po roku 1369 krupinského), čo dokladá aj funkcia dedičného richtára (*scultetus, advocatus, fojt*), doložená už v roku 1370 a 1390. Popri ňom sa však v dôsledku udelených mestských výsad a aplikácii žilinského práva vyskytoval už aj volený predstaviteľ súdnej moci ad hoc – volený richtár, ako to dokladá údaj z roku 1359 (*Rether*), čím sa oslabovala pôvodná pozícia dedičného richtára. Podobne paralelná existencia funkcií dedičného richtára (škultéta, advokáta, fojta) a voleného richtára bola aj v blízkej Žiline, ako to vyplýva z textu žilinskej právnej knihy z roku 1378, preloženej do domáceho jazyka v roku 1473. Podľa nej sa richtár volil len spomedzi členov mestskej rady – boženíkov, a to v prípade neprítomnosti dedičného richtára v meste.

Napokon treba osobitne zdôrazniť, že okrem mien dedičných richtárov, známych v 14. storočí – r. 1370 Mikuláš, syn Hanka, r. 1390 Venturi a jeho syn Peter – nepoznáme zo stredoveku žiadne iné meno, ktoré by svedčilo o prítomnosti nemeckého živlu v Sučanoch, čo poukazuje, že sa tu prisťahoval len minimálny počet Nemcov, ktorí sa čoskoro asimilovali so slovenským etnickým prostredím.

Málopočetní nemeckí hostia, pravdepodobne tiež zo Žiliny, usadili sa niekedy v druhej polovici 14. storočia aj v inej kráľovskej dedine Mošovce, ktorá, podobne ako Martin a Sučany, bola trhovým centrom širšieho okolia. V roku 1370 daroval kráľ Ľudovít I. jej dedičné richtárstvo Mikulášovi, synovi Hanka, škultétovi zo Sučian, aj so všetkými výsadami a úžitkami, ktoré k nemu patria podľa práv poľského Tešína. Zároveň ho poveril, aby Mošovce zaľudnil a vybudoval z nich mesto (*civitas*). Mošovčania sa už v rokoch 1377, 1381, 1391 a 1410 označovali ako mešťania a hostia. Dedičné richtárstvo sa v Mošovciach udržalo po celý stredovek, ako to dokazuje údaj z roku 1477, kde vystupuje mošovský fojt.

K turčianskym mestečkám ešte treba podotknúť, že J. Beňko v práci *Starý Turiec* predpokladal prítomnosť nemeckých hostí aj v Znievskom Podhradí, kde sa títo údajne usadili už krátko po tatárskom vpáde a v roku 1266 dostali od kráľa Bela IV. aj mestské výsady Krupiny a Zvolena. Výsadná listina sa však nezachovala, nakoľko v súdnom spore, ktorý viedli Podhradčania s kláštorom v Znieve v roku 1347 bola vyhlásená za falošnú, a ako taká spálená, a Podhradčania odsúdení k poddanskej závislosti od turčianskych premonštrátov. O prítomnosti Nemcov v Znievskom Podhradí v 13. storočí však pochybujeme, pretože keď v roku 1266 Belo IV. inou svojou výsadnou listinou vyňal Podhradčanov spod súdnej právomoci zvolenského župana a jeho úradníkov a podriadil len súdu turčianskeho prepošta alebo svojmu, označil ich len ako ľudí – *populi*, a nie ako hostí, čo by sa pri tak významnej výsade zaiste spomenulo. Napokon aj pri spomínanom spore s premonštrátmi v roku 1347 sa na strane Podhradčanov stretávame len s čisto slovenskými menami – richtár *Makov*, prisazní a mešťania Martin, syn Jakuba, Janko Kováč (*Janko Faber*), pisár Pavol (*Paulus litteratus*), Filip, syn *Elyuda*, Koč (*Koch*) a Michal, syn Marča – Mareka (*March*).

Nemecký národnostný živel nenachádzal v turčianskych mestách potrebný životný priestor a nijako ani nezasiahol do etnického charakteru týchto sídlisk. Už čoskoro po svojom príchode sa tak Nemci v nich prirodzene asimilovali do slovenského etnického celku. V oveľa väčšej miere

zasiahli Nemci do sídelnej štruktúry v južnej časti Turčianskej kotliny aj vďaka bezprostrednému susedstvu kremnického a prievdzského sídliského priestoru, kde už v 1. polovici 14. storočia Nemci vytvorili silné etnické zázemie aj pre ponemčenie pôvodne čisto slovenského južného Turca.

Už niekedy v 30. rokoch 14. storočia sa usadili pravdepodobne kremnickí mešťania v chotári starej slovenskej dediny Háj. V roku 1340 daroval Karol Róbert za verné služby komesovi Močkovi (*Mouchk*), synovi Lukáša svoje kráľovské dediny Háj a Polom, ležiace v Turčianskej župe a poveril Turčiansky konvent, aby vykonal metáciu darovaných majetkov a uviedol komesa Močka do jeho držby. Konvent panovníkov príkaz vykonal, no reambuloval iba chotár Hája, pretože, ako ešte vyplynie z ďalšieho, Polom bol jeho súčasťou. Majetok Hája bol pôvodne v rukách rodiny Balašovcov až do odchodu magistra Donča z Turca v roku 1337, a už keď v roku 1281 daroval Ladislav IV. komesovi Petrovi, synovi Mikuláša, majetok dediny Háj, v jeho metácii sa vyznačili približne rovnaké chotárne medzníky ako aj v roku 1340. V juhovýchodnej časti hájskeho chotára sa už vtedy vyskytovalo aj akési miesto, nazývané „*Wesweres*“, ktoré môžeme bezpečne stotožniť s Polomou, známou v roku 1340. V stredoveku totiž maďarský názov *Vezverés* významovo zodpovedal slovenskému apelatívu *Polom*, *Poloma* a tak sa aj prekladal. Tak podobne sa napríklad aj dedina Gemerská Poloma v listine z roku 1320 uvádza pod maďarským názvom ako „*possessio Vezueres*“.

Dedina Polom mala teda za sebou už dlhšiu sídelnú genézu a je pravdepodobné, že už pred rokom 1281 tu jestvovala aj osada, patriaca hájskym poddaným ako ich hospodársky využívaná lokalita. Niekedy v 30. rokoch 14. storočia, keď magister Donč načas vlastnil hájsky majetok, doosídlil Polomu na nemeckom práve časťou svojich poddaných z Hája, kde funkciu dedičného richtára zveril pravdepodobne niektorému z kremnických nemeckých mešťanov. Pod svojim pôvodným slovenským názvom – *Polom* – sa dedina spomína aj v roku 1351 ako susedný majetok mútnanských a čepčinských zemanov, no už v druhej polovici 14. storočia dostala aj iný názov – *Čremošné*, odvodený od potoka *Čemerná*, pretekajúceho jej chotárom. Pod týmto názvom je doložená v roku 1398, keď susední čepčinskí zemanovia záložovali na dvadsať rokov tunajšiemu dedičnému richtárovi (*advocatus*) Jánovi Kováčovi za štrnásť mariek striebra svoje majetkové podiely v Sklenom, s výnimkou obecnej dane. Listina z roku 1398 je zároveň aj prvým svedectvom o existencii nemeckého práva v starej slovenskej dedine Polom/Čremošné a o jej nemeckom dedičnom richtárovi.

V už spomínanej listine z roku 1351 sa v susedstve čepčinských a mútnanských zemanov spomína aj iná dedina *Lehota*, ktorá sa, ako to vyplýva už z jej charakteristického názvu, riadila nemeckým právom. Aj táto bola už staršou slovenskou dedinou a v roku 1281 sa spomína pod menom *Kozmasova Ves*. Nový názov dostala potom, čo sa v nej usadili niekedy v 30. rokoch 14. storočia nemeckí osadníci, pravdepodobne z Kremnice a dostali od panovníka bližšie neznáme úľavy a výhody v povinnostiach počas určitej doby – lehoty. Nemci, ktorí dedinu dosídlili, jej dali aj svoj vlastný názov – *Štubňa*, súvisiaci s kľčovaním pňov po vyrúbanom lesnom poraste. Pod týmto názvom vystupuje už v roku 1358 (*Stubna*). Po vzniku Hornej Štubne na majetku zemanov z Hája v roku 1390, začala sa na odlišenie nazývať aj Dolnou (r. 1469 *Stubna Inferiori*), prípadne Starou Štubňou (r. 1415 *Antiquastuba*; r. 1477 *Aldensthtueben*), no pretrval aj jej slovenský názov – *Lehota* (r. 1484 *Elhota*), čo svedčí aj o slovenskom zázemí dediny a zachovaní kontinuity pôvodného slovenského obyvateľstva.

Pravdepodobne ešte asi okolo polovice 14. storočia za neznámych okolností získal časť kráľovského majetku Kozmasovej Vsi – Lehoty – Dolnej Štubne už spomínaný komes Močk a osadil tu časť svojich poddaných z Hája na nemeckom práve. Táto časť zemianskeho majetku Kozmasovej Vsi sa tak začala nazývať *Močkovou Lehotou*. V písomných prameňoch vystupuje v roku 1394, no pod svojim menom až v roku 1414, keď Močkovi potomkovia, zemanovia z Hája, upravili pôvodné práva a povinnosti tunajších poddaných.

Iným sídliským priestorom, kde sa uplatnil nemecký etnický život boli majetky zemanov z Hornej Mútnej a Veľkého a Malého Čepčína. V roku 1351 si tieto podelili na tri časti, o čom vydal turčiansky podžupan magister Ján, zvaný Fodor, spolu so slúžnymi župy svedeckú listinu. Podľa tejto dohody územie medzi riekami Biely Potok, Sklenianka a Trstený Jarok a majetkami Bojnického hradu až po rieky Turiec a Žarnovica smerom k Veľkej Hore (*ad Magnos Montes, Welka Hora seu Hochvald dictos*) malo patriť Albertovi, Tomášovi a Batizovi, synom Slávka.

Údaj o Veľkej Hore aj v nemeckom ekvivalente – *Hochwald* – považovali mnohí bádatelia za prvé viditeľné stopy prítomnosti nemeckého etnického živlu v pôvodne čisto slovenskom prostredí horného Turca. Je však potrebné povedať, že listina z roku 1351 sa nezachovala v origináli, ale len v neoverenom novovekom odpise z 18. storočia, napísanom na papieri. Motívom pre jeho vyhotovenie bol zaiste záujem mútnanských a čepčinských zemanov opätovne vymedziť hranice svojich majetkov na základe pôvodnej

zmluvy medzi ich predkami v roku 1351, preto sa v 18. storočí jeho obsah zachytil nepochybne verne, no pri zaznamenávaní hraníc jednotlivých majetkových podielov sa už väčšinou použili aktualizované údaje, teda chotárne názvy v tých jazykových formách ako ich poznali v 18. storočí, čo bolo len prirodzené. Tak sa v tej istej listine zaznačili aj iné chotárne a vodopisné názvy ako sú: *fluvium Szklenar/Szlenar*; *Rivulo albo Biely Potok dicto*; *rivulo Trszteny Jarok dicto*; *fluvium Zsarnovicza/Sarnovicza*; *fluvium Thurecz*; *Csierna Hora*; *fluvium Dubravicza*; *Wiesky Teple*; *terra Csepscsén (!) et Kana-pota (!)*; *rivulum Bistra*; *fluvium Jazarnicza*; *Csernata* a iné.

Ako z týchto dokladov jasne vidieť, ide bez pochyb o tvary chotárnych názvov, ktoré boli živé v 18. storočí, čoho najmarkantnejším príkladom je názov potoka Sklenianka (*fl. Szklenar*). Malé potôčiky pritom zvyčajne dostávali svoje mená len sekundárne od dedín, ktorými pretekali. Tak aj potok Sklenianka dostal svoje meno od dediny *Sklené* (tiež *Sklená Lehota*, nemecky *Glaserhau*), cez ktorú preteká. Samotná dedina *Sklené* však vznikla až po roku 1360, keď ju založil kremnický mešťan Peter, prezývaný *Sklenár* (*Petrus dictus Glazer*). V poslovenčenom názve – *Sklené* – je dedina doložená už v roku 1364 (*villa Zclenner*) a aj neskôr, z čoho plynie, že potok Sklenianka nemohol svoje meno dostať skôr, než v roku 1360, v roku 1351 tak jeho názov ešte nejstvoval.

Na druhej strane však pisár odpisu z 18. storočia zaznamenal aj názvy dedín *Polom* a *Lehota* (neskôr Čremošné a Dolná Štubňa), ktoré pod týmito menami už v 18. storočí neboli známe. Práve to však bol aj dôvod ich zaznamenania, aby sa tak obsahovo prepísala celá listina a zachytili sa všetky údaje, na čom zaiste záležalo všetkým zúčastneným stranám pri prepise.

Napokon treba ešte zdôrazniť, že existenciu nemeckého názvu pre Veľkú Horu, používaného v 18. storočí, dokladá aj *Matej Bel*. Treba však povedať, že nemecký názov pre Veľkú horu už v 14. storočí nepochybne jestvoval, no iba na jej druhej, kremnickej strane. To, že sa v odpise z 18. storočia uvádza aj na turčianskej strane (no opäť aj v slovenskom ekvivalente), súviselo až s územnou expanziou Kremnice hlbšie do Turčianskej kotliny v 15. storočí, čím sa rozšírili mnohé nemecké názvy aj na dovtedy iba po slovensky nazývané lokality.

Z vyššie uvedeného teda plynie, že formy chotárnych a vodopisných názvov, ktoré sú zaznamenané v odpise listiny z roku 1351 sa vzťahujú predovšetkým na dobu jej odpisu (18. storočie), a preto pri ich vzťahovaní na polovicu 14. storočia je treba postupovať opatrne.

Za účelom hospodársky efektívnejšie využívať sídlíštny priestor svojho panstva, zvykli mútnňanskí zemanovia sťahovať a presídľovať svojich poddaných, ako to dokladá listina z roku 1400, ktorou zemanovia z Mútnej predali dedičné richtárstvo v Sklenom kremnickému mešťanovi Jánovi Longovi, no ten si v kúpno – predajnej zmluve vyhradil aj osobitnú pasáž o tom, že zemanovia nesmú zo Skleného sťahovať svojich poddaných tak, ako to robia v iných svojich dedinách.

Už niekedy v 50. rokoch 14. storočia poverili hornomútnňanskí zemanovia Mikuláša, syna Kozmu (mená poukazujú na slovenský etnický pôvod), aby na ich majetku zhromaždil ľudí a vybudoval dedinu, o čom Turčiansky konvent spísal privilegiálnu listinu. S jej budovaním mal však Mikuláš isté problémy a v roku 1364 svoje dedičné richtárstvo v nej (dedina ešte stále nemala meno) predal za desať zlatých florénov Mikulášovi, synovi Mateja z Kňazíc v Nitrianskej župe. Podľa v listine zaznamenatej stručnej metácie, sa nová dedina nachádzala v blízkosti Skleného, no jej bližšia lokalizácia je nejasná. Dedina existovala ešte aj v roku 1382 pod menom „*Tomášová plantácia*“, no v roku 1383 sa opäť spomína už bez presného pomenovania. Táto dedina z bližšie neznámych dôvodov pred rokom 1396 zanikla, pretože keď v tomto roku Michal, syn Jána z Čepčína, vyplácal zo všetkých svojich rodových majetkov dievčenskú štvrtku svojej sestre Alžbete, spomínajú sa už len Sklené, Horná Mútna a Čepčín.

V roku 1360 poverili mútnňanskí zemanovia kremnického nemeckého mešťana Petra, prezývaného Sklenár, syna Gerharda (*Petro dicto Glazer, filio Gerhard*), aby zaľudnil akýsi ich zalesnený majetok a vybudoval tu dedinu, ktorá by sa riadila žilinským právom (*more civitatis Sylinensis*). Dedina sa už v roku 1364 uvádza pod slovenským názvom Sklené a podobne tak aj v rokoch 1367, 1382, 1396, 1398, a aj 1400. Výnimočne inak, no opäť len pod slovenským názvom, sa spomína aj v roku 1368. Pod nemeckým názvom dedina vystupuje až v roku 1409.

Ako z týchto dokladov vyplýva, až do konca 14. storočia sa používal výlučne len slovenský názov dediny, čo poukazuje na to, že väčšina jej obyvateľov (ak nie všetci s výnimkou lokátora *Petra Glazera*) bola domáceho slovenského pôvodu a pochádzala zrejme z iných majetkov mútnňanských zemanov v duchu ich už spomínanej doktríny o sťahovaní poddaných. Pre príchod nemeckých osadníkov na mútnňanské majetky však ani neboli priaznivé pomery, čo súviselo s chotárnymi spormi medzi zemanmi a Kremničanmi, ktorí veľkú časť mútnňanských a čepčinských majetkov

považovali za svoju, a to na základe dvojmlíovej donácie od Karola Róberta z roku 1328. Preto keď mútnianski zemanania dali v roku 1360 vybudovať Sklené, považovali to Kremničania za porušenie svojich majetkových práv a krátko na to násilne obsadili Mútnu a Čepčín. Kráľ Ľudovít I. im však v roku 1267 prikázal jeden z týchto majetkov vrátiť a v roku 1368 tak už Sklené a Mútna opäť figurujú v majetkovej držbe mútnianskych zemanov. Celý spor napokon vyvrcholil v rokoch 1405 a 1407, keď dediny Sklené a Horná Štubňa boli prisúdené mestu Kremnici. Počas týchto napätých rokov Kremničania zaiste bránili svojim mešťanom, aby doosídľovali mútnianske majetky, čo dokazuje prípad ich meštana *Jána Longa*, ktorého zbavili meštianskeho stavu potom, čo v roku 1400 kúpil za 220 florénov v zlate od mútnianskych zemanov dedičné richtárstvo v Sklenom. Vyplýva to z toho, že keď v roku 1409 mu Kremničania jeho dedičný richtársky úrad ponechali, späť do radov kremnických mešťanov ho už neprijali a v celej listine ho dôsledne označujú len za bývalého spolumeštana, hoci ešte v roku 1400 sa honosil meštianskym titulom „*providus vir*“. Ako z uvedeného vyplýva, pre príchod nemeckých osadníkov do Skleného neboli vhodné podmienky. Tie nastali až po roku 1405, v dôsledku čoho dedinu do konca 14. storočia obývalo prevažne len slovenské obyvateľstvo, čo zároveň aj vysvetľuje, prečo sa názov Skleného uvádzal až do konca 14. storočia len v slovenskej forme.

Už niekedy v 80. rokoch 14. storočia nechali zemanania z Hája vyklčovať časť svojho zalesneného majetku, kde usadili niekoľko rodín svojich poddaných z Hája a Dolnej Štubne – Močkovej Lehoty. V roku 1390 sa tunajšia dedina už nazývala *Nová Lehota*, keď v nej darovali dedičné richtárstvo (*villicatum vulgo Rychter*) jednému z jej obyvateľov – Bartošovi a poverili ho, aby ju zaľudnil. Meno Bartoša (azda domácke meno Bartolomeja) naznačuje, že obyvateľstvo tejto dediny bolo slovenské a takéto zostalo až do roku 1407, keď Novú Lehotu získala Kremnica. Až od tohto roku totiž treba predpokladať jej silnejšie ponemčenie, podobne ako tomu bolo v prípade Skleného. Nemeckí osadníci dali Novej Lehote aj svoj názov Nová Štubňa (r. 1404/1405 *Newstub*), a to v protiklade ku Starej (Dolnej) Štubni. V častejšom pomaďarčenom tvare sa pôvodná Dolná Lehota označovala ako Horná Štubňa.

Nemeckých hostí sa usilovali zemanania z Hája usadiť aj v inej časti hájskeho chotára, a to v blízkosti rieky Žarnovica pri teplých prameňoch, písomne doložených už v roku 1281. Prítomnosť Nemcov tu dokladá listina z

roku 1399, podľa ktorej tu boli usadení „*hostia z Teplice*“. V ďalších písomných dokumentoch sa už táto lokalita nevyskytuje a je preto pravdepodobné, že Nemci sa stadiťto vysťahovali do inej dediny na hájskom panstve, pričom s týmto faktom nápadne korešponduje aj snaha lokátora Bartoša dosídliť Hornú – Novú Štubňu. Predpokladáme preto, že sa Nemci odsťahovali za výhodnejšími podmienkami práve tam.

Ako sme o tom už hovorili, do sídlíštného priestoru Turčianskej kotliny bezprostredne zasahoval aj chotár kráľovského banského a mincového mesta Kremnice. Kremničania tak pravdepodobne už v 40. rokoch 14. storočia položili základy dvoch nových dedín v Turci – *Horného* a *Dolného Turčeka*, ktoré vybudovali na rieke Turiec a jeho okolitých prítokoch. Obe dediny vznikli ešte na mestskom chotárnom majetku Kremnice, ktorý mestu daroval kráľ Karol Róbert ešte v roku 1328. Prvýkrát sa s oboma dedinami stretávame v listinách až v roku 1371, a to v listine kremnického komorského grófa Fridelina (Fridricha) a richtára Mikuláša, podľa ktorej kremnický mešťan Ján Ctibor (*Johannes Stiborius*) s manželkou žiadali mestskú radu o potvrdenie držby ich dedičných majetkov, ktoré majú v Hornom Turčeku (*in Turczia inferiori*). Podľa listiny tu vtedy vlastnili dva mlyny, jeden so šiestimi kolesami pri potoku, ktorý sa ľudovo volal „*am halbem wasser*“ a ležal poniže krčmy, patriacej Jánovi, a druhý s ôsmimi kolesami. Dolný Turček sa síce v listine výslovne nepomína, no existencia Horného Turčeka ho analogicky dokladá. Vznik oboch dedín bezprostredne súvisel s banskou ťažbou Kremničianov v okolitých dolinách, kde na drvenie vyťaženej rudy budovali na potokoch aj banské mlyny. Ako to dokladá údaj z listiny z roku 1371, časť takýchto mlynov bola aj v Dolnom Turčeku, kde prudší spád Turca dovoľoval stavať banské mlyny so šiestimi až ôsmimi kolesami. Obyvateľstvo Horného a Dolného Turčeka bolo zväčša nemecké, ako to potvrdzujú aj lokálne chotárne názvy. Tvorili ho kremnickí baníci, no medzi nimi treba predpokladať aj účasť domáceho slovenského obyvateľstva.

Nemecký etnický živel sa uplatnil aj v juhovýchodnej časti Turčianskej kotliny, a to na pravniarskom panstve, kde v druhej polovici 14. storočia vznikli dediny Brieštie, Hadviga a Jasenovo. V rokoch 1343 a 1353, pri delbe panstva na tri diely, sa ešte neuvádzajú, teda asi nejestvovali. Prvýkrát sa spomínajú až v roku 1392, keď zeman Benedikt z Pravna testaménárne poručil s kráľovským súhlasom svojej dcére Cecílii majetkové podiely v dedinách Pravno (*Prowna*), Brieštie (*Beryzch*), Hadviga (*Haduiga*),

Jasenová (*Kereswelg*), Rudno (*Rodna*), Liešno (*Lesna*), Dubové (*Dubna*), Borcová (*Berthffalwa*) a Blažovce (*Mezehaz*). Nepočtení nemeckí osadníci, ktorí sa v nových dedinách usadili, pochádzali prevažne z nemecko – pravnianskej oblasti. Menšie skupinky nemeckého obyvateľstva sa usadili aj v Pravne, Dubovom a Rudne, no ich prítomnosť je doložitelná až v 15. storočí.

Napokon je treba ešte povedať, že na nemecké právo prechádzali aj niektoré staršie slovenské turčianske dediny, no ich obyvateľstvo zostalo pôvodné slovenské a ani dedičný richtár nemal vždy nemeckú národnosť.

V Kľačanoch, Hostihore a Lipovci je tak nemecké právo doložené v roku 1374, keď panovník Ľudovít I. prikázal zemanom Pavlovi z Košút a Petrovi z Turčianskej sv. Mary – Stránky, aby zaplatili dohodnutú sumu peňazí žilinskému mešťanovi Vilusovi (*Wylus de Sylna*) za jeho dedičné richtárske úrady v Kľačanoch, Hostihore a Lipovci, ktoré im predal, alebo mu tieto okamžite vrátili aj s výnosmi, ktoré z nich medzičasom poberali. Ako z tejto správy vyplýva, držba dedičného richtárskeho úradu bol výnosný podnik, o ktorý prejavovali záujem aj turčianski zemanovia. V Kľačanoch sa dedičné richtárstvo pripomína ešte aj v roku 1406.

Na výhodnejšie nemecké právo prešla vo svojej správe aj kráľovská dedina Belá. Dozvedáme sa o ňom až v roku 1390, keď tunajšiemu dedičnému richtárovi Tomášovi, synovi Herchuta, daroval turčiansky župan Juraj Bubek so súhlasom panovníka dedinu Očkovu Lehotu (*Ochklehotaya*) aj so šľachtickým právom, výmenou za jeho dedičný richtársky úrad, ktorý predtým držal v Belej. Ako to vyplýva z jej charakteristického názvu, nemecké právo bolo aj v Očkovej Lehote. J. Beňko ju pokladá za Vyšnú Belú, spomínanú už v roku 1282, ktorú okolo polovice 14. storočia doosídlil na nemeckom práve bližšie neznámy Očko. Podľa mena bol tento zaiste domáceho slovenského pôvodu.

Napokon v strednom Turci vznikla šľachtickou deľbou na majetkoch zemanov z Rakova niekedy v 2. polovici 14. storočia osada Malé Rakovo, ktorá je prvýkrát doložená v roku 1399. V rokoch 1471, 1475, 1476 a aj neskôr už táto vystupuje v predikáte tamojších zemanov pod menom Lehôtka, čo poukazuje, že aj v tejto dedine azda už koncom 14. storočia zaviedli zemanovia do jej správy nemecké právo, pravdepodobne žilinského typu, no bližšie okolnosti sú neznáme.

Záverom k nemeckému osídleniu Turčianskej kotliny môžeme zhrnúť, že Nemci výraznejšie doosídlili len južný (horný) Turiec, no ani tu až

do konca 14. storočia v nimi osadených dedinách neboli dominantnou etnicitou, ale naopak jestvoval tu v tomto období silný a pôvodný slovenský etnický základ.

V severnej a strednej časti Turčianskej kotliny sa niekoľko málo nemeckých rodín usadilo len v starých trhových osadách v Martine, Sučanoch a Mošovciach, no už čoskoro sa asimilovali do okolitého slovenského etnického celku. Oveľa významnejší bol ich zástoj v správe týchto sídlisk, ktoré tak čoskoro nadobudli výsadné postavenie miest, hoci ich dedinský charakter pretrval po celý stredovek.

Osobitným prípadom boli staršie slovenské dediny, ktoré prešli vo svojej správe na výhodnejšie nemecké právo, pričom nie vždy funkciu dedičných richtárov v takýchto dedinách zastávali Nemci, ako na to poukazuje prípad Očkovej Lehoty (ale aj Novej – Hornej Štubne v hornom Turci). Držba richtárskeho úradu bola výhodnou podnikateľskou aktivitou, na ktorej sa aktívne zúčastňovali v tejto časti Turčianskej kotliny hlavne žilinskí mešťania, pričom nezriedka dochádzalo k tomu, že sa niekoľko richtárskych úradov sústredilo v jedných rukách, ako na to poukazuje prípad žilinského mešťana Vilusa, ktorý bol pred rokom 1374 dedičným richtárom v Kľačanoch, Hostihore a Lipovci. Jeho prípad zároveň dosvedčuje, že o takéto výnosné miesta mala záujem aj turčianska šľachta. Medzi dediny, ktoré zostali slovenské, no riadili sa nemeckým právom, patrili aj Nižná a Vyšná Belá – Očkova Lehota a Lehôtka v strednom Turci.

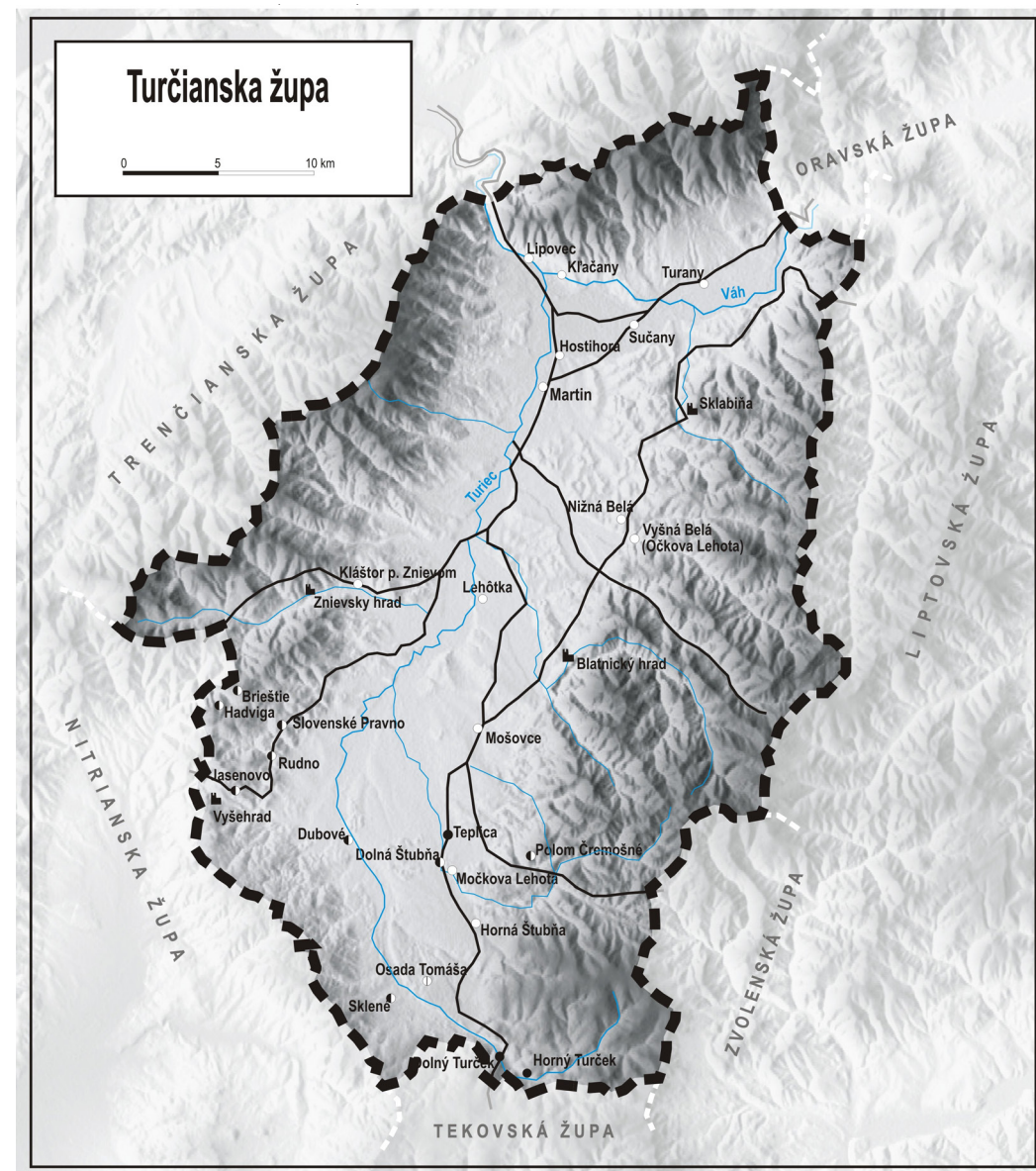
Iná situácia nastala v južnom (hornom) Turci, kde na jeho ponemčenie boli väčšie predpoklady, vzhľadom na susedný handlovsko – prievdzsky a kremnický región. No aj tu k silnejšiemu nemeckému osídleniu došlo až od začiatku 15. storočia, pričom v juhovýchodnej časti Turca tento proces priamo súvisel až s územnou expanziou Kremnice do Turčianskej kotliny. Tá v roku 1405 získala Sklené a v roku 1407 aj Hornú Štubňu, pričom obe dediny boli až do konca 14. storočia prevažne slovenské. Prevažne slovenské boli pôvodne aj iné neskôr ponemčené dediny, ako sme na to poukázali v prípade dedín Čremošné – Polom, Dolná Štubňa – Kozmasová Ves a ešte v 14. storočí zaniknutej *Osady Tomáša*, ležiacej v blízkosti Skleného.

Na neskoršie ponemčenie tejto oblasti bezprostredne vplývali aj spory Kremničianov s turčianskymi zemanmi. Nemci tak v Turčianskej kotline založili a v prevažnej miere obývali do konca 14. storočia len Horný a Dolný Turček, ktoré boli pôvodne baníckymi a uhliarskymi dedinami, no i tu treba predpokladať, že boli sčasti obývané aj slovenským obyvateľstvom.

Podobne silný slovenský etnický základ neskôr ponemčených dedín bol do konca 14. storočia aj v juhozápadnom Turci, kde ako nové dediny vznikli Jasenová, Hadviga a Brieštie, no aj tieto boli silnejšie ponemčené len v 15. storočí a prevažne nemecké obyvateľstvo tu potom žilo až do polovice 20. storočia.

Napokon tento sídelný obraz potvrdzuje i to, že iba v dvoch prípadoch vznikli a udržali sa nemecké názvy pre Nemcami osídlené dediny (Horná a Dolná Štubňa) a naopak dôsledne sa používali slovenské názvy aj v tých prípadoch, ak boli dediny sčasti osídlené Nemcami. Nemecké názvy pre takéto dediny tak jestvovali len v prostredí mesta Kremnice.

K vývoju sídlíštných pomerov bezprostredne parí nielen vznik nových sídlíštných jednotiek, ale aj ich zánik. V nami sledovanom období tak v prostredí Turčianskej kotliny poznáme dva takéto prípady, a to osadu Teplica, ležiacu niekde pri rieke Žarnovica a inú dedinu, ktorá jestvovala v chotári Hornej Mútnej v blízkosti Skleného. Obe lokality vystupujú v prameňoch iba do konca 14. storočia.

IV. Nemecké osídlenie Liptovskej župy

Územie Liptova až na niekoľko málo lokalít nepatrilo medzi tie oblasti v Uhorsku, ktoré výraznejším spôsobom zasiahol proces nemeckého osídlenia. Preto aj pozornosť bádateľov v tejto problematike sa na Liptov osobitne neupriamovala, ale častejšie sa tento vnímal iba v širšom kontexte (nielen) nemeckého osídlenia horného Uhorska.

V proces nemeckého osídlenia Liptova možno rozlišovať tri osobitné kategórie sídlisk. Prvú kategóriu predstavujú tie sídliská, kde sa Nemci usadili v starších slovenských dedinách, pričom niektoré z nich časom nadobudli aj výsadné postavenie liptovských miest. Druhú kategóriu tvoria sídliská, ktoré ako nové vybudovali Nemci (sem zaraďujeme iba Ružomberok) a napokon poslednú kategóriu sídlisk tvoria dediny zakladané na nemeckom práve, pričom nie vo všetkých prípadoch bol ich lokátor aj nemeckej národnosti.

Územie Liptovskej kotliny bolo Nemcom známe už v 12. storočí, čo bezpečne dosvedčuje staroslovenská forma názvu Hýb – *Gybe*, ktorú prevzali a zachovali vo svojej reči spišskí Nemci vo forme *Geib* ešte niekedy v 2. polovici 12. storočia, ako to objektívne datuje zmena hlásky *g < h*. Pôvodný slovenský názov *Gybe* však prešiel v slovenskej reči prirodzeným kontinuitným vývinom do tvaru *Hybe* a zachoval, keďže kontinuita obyvateľov dediny sa nenarušila ani po príchode Nemcov v polovici 13. storočia. Podobne už vyvinutý slovenský názov Hýb prešiel aj do maďarskej reči, ako to dokladajú aj najstaršie známe doklady na dedinu do konca 13. storočia.

Sporadické príchody spišských Nemcov do Hýb ešte v 12. storočí nepochybne súviseli s tunajšou starou trhovou činnosťou, písomne doloženou už v roku 1230. Hybe sa tak radia k podobným trhovým miestam, ktoré vznikali už od polovice 11. storočia aj v iných pohraničných oblastiach, a to najmä na dnešnom juhozápadnom Slovensku.

Už v roku 1230 daroval uhorský kráľ Ondrej II. dedinu Hybe Beuchovi, Hauchovi a Polkovi. V listine sa síce ešte uvádza iba neurčito,

len ako akási „prázdna zem“ v Liptove, ktorá kedysi patrila dedine Uhorskej Vsi, no že skutočne išlo aj o Hybe, potvrdzuje listina z roku 1239, ktorou kráľ Belo IV. spomínanému Polkovi Hybe aj s majetkami, ktoré k nim patrili odobral a ponechal mu len Uhorskú Ves. Nie je vylúčené, že motív počínania panovníka mohol súvisieť aj s jeho snahou osadiť už v tomto období v Hybiach Nemcov a využiť tak pre korunu rudné bohatstvo, dávno známe z východnej časti Liptovskej kotliny. Okolnosti tatárskeho vpádu však prinútili panovníka obrátiť pozornosť inam a Nemci sa trvalo usadili v Hybiach až niekedy okolo polovice 13. storočia.

Ako sme už uviedli, Nemci prichádzali do Hýb najmä zo Spiša, na čo tiež nepriamo poukazuje aj listina kežmarského richtára Teodorika z roku 1301, vydaná vo veci predaja akýchsi polí v kežmarskom chotári, v ktorej ako svedok majetkovo – právneho aktu vystupuje aj istý Herbord z Hýb.

Pôvodná slovenská dedina Hybe sa po príchode Nemcov rýchlo rozmáhala a už v roku 1265 daroval uhorský kráľ Belo IV. tunajším nemeckým hostom aj základné mestské práva. A hoci pôvodný charakter Hýb nebol banícky, keďže v mestskom privilegii z roku 1265 a ani v jeho neskorších konfirmáciach na baníčenie Hybanov niet žiadnej narážky, časť mešťanov sa aktívne venovala aj banskej činnosti. Hybský chotár však na baníčenie nebol vhodný, vzhľadom na jeho nepriaznivú geologickú skladbu, preto Hybania dolovali hlavne v Bocianskej doline, ktorej ľavá časť bola od roku 1269 majetkom komesa Bohumíra. Ten si už v roku 1287 zaobstaral od kráľa Ladislava IV. mandát, ktorý zakazoval komukoľvek dolovať a ryžovať zlato na jeho majetkoch, iba ak by mu to Bohumír povolil. Hybania však v Bocianskej doline dolovali zlato aj naďalej, ako to vyplýva z listiny hybského richtára Kristiána z roku 1340. Podľa nej, hybskí mešťania *Gublin*, *Nickel*, *Hartmann*, *Jeklin*, *Syboch*, *Ludmann*, *Syfrid* a *Pavol*, syn *Tomáša* vyhľadali na akejsi lúke v Boci jamu, kde objavili zlatú žilu, čo synovia komesa Bohumíra pokladali za poškodzovanie svojich majetkov. Došlo však k dohode, podľa ktorej hybskí baníci mohli aj naďalej slobodne dolovať zlato na majetkoch Bohumírovcov, no boli im za to povinní odvádzať jednu osminu zo všetkého vyťaženeho kovu.

Nemci mali výrazné zastúpenie v Hybiach aj v 14. storočí, čo dosvedčujú už spomínané osobné nemecké mená hybských mešťanov z roku 1340 a napokon aj nemecký názov mesta z roku 1397. Nemcom bol pravdepodobne aj hybský richtár *Mikuláš*, ktorý v roku 1391 predložil komisii, skúmajúcej platnosť liptovských listín, hybské mestské privilegia a

ich konfirmácie z rokov 1265, 1285 a 1297. Kontinuita pôvodného slovenského obyvateľstva sa však nenarušila, a treba predpokladať, že Hybe sa postupne v priebehu 15. storočia poslovenčili, podobne ako tomu bolo aj v Ružomberku. Odlišná situácia, ako ešte uvidíme ďalej, bola v Nemeckej Ľupči, kde sa Nemci udržali o niečo dlhšie.

Približne v rovnakej dobe ako v Hybiach usadili sa nemeckí osadníci aj v ďalšej pôvodne slovenskej liptovskej dedine *Ľupči*, čo sa napokon odrazilo aj v jej neskoršom úradnom pomenovaní – *Nemecká* (dnes Partizánska) *Ľupča*. Etymológia jej názvu je nepochybne slovenská a súvisí s osobným slovanským menom – *Lub*, čo poukazuje na starobylosť tunajšieho sídliskového priestoru.

V písomných dokladoch sa Nemecká Ľupča uvádza takto: v r. 1252 *versus Lypchem*, r. 1270 *Lypche*, r. 1291 *Lipche*, r. 1318 *Lypche*, r. 1340 *Lypche/Lypce*, r. 1391 *Lipche*, r. 1397 *Lipche Teutonicali*, r. 1401/1568 *Teutschen Lypcz*, r. 1471 *Lypcz Theutunicalis*, r. 1560 *Lyptz Germanica*, r. 1628 *Deutsches Luppisch*, r. 1808 *Nemecká Ľupča*.

Ako z týchto dokladov vidieť, najčastejšie užívaná bola pomadaŕčenná forma *Lipche/Lypche*, ktorou boli ovplyvnení pri príchode do Ľupče aj Nemci, pravda, pokiaľ názov Ľupče neprevzali analogicky z okolia Banskej Bystrice, kde jestvovala iná stará slovenská dedina *Ľupča* (dnes Slovenská Ľupča), ktorej názov prevzali Maďari do svojej reči tiež ako *Lipche/Lypche*. Kontinuita pôvodného slovenského obyvateľstva sa však v Partizánskej (Nemeckej) Ľupči zachovala aj po príchode Nemcov v polovici 13. storočia, pretože pôvodný slovenský názov *Lubča* prešiel v slovenskej reči prirodzeným vývinom a zachoval sa a Nemci prevzali od slovenského obyvateľstva do svojej reči aj tento názov, čo dokazuje nemecký zápis z roku 1628 – *Deutsches Luppisch*, i keď, pravda, v tomto období bola Ľupča takmer výlučne už len slovenským mestečkom.

Príchod Nemcov do Ľupče v Liptove sa udial niekedy v polovici 13. storočia a bezprostredne súvisel s existenciou tunajších zlatých a strieborných ložísk v okolitých lesoch a v rieke Ľupčianke. Ľupča sa tak na rozdiel od Hýb začala hneď od počiatku vyvíjať ako banské stredisko, čo napokon súviselo aj s pôvodom samotných nemeckých osadníkov, ktorí čiastočne prichádzali, okrem zo Spiša, zaiste aj z už rozvinutých stredoslovenských kráľovských banských miest Banskej Štiavnice, Krupiny a v tom čase už aj z budujúcej sa Banskej Bystrice, s ktorou udržiavala Nemecká Ľupča v stredoveku čulé obchodné kontakty, doložené už v roku 1401 vo svojej najstaršej mestskej knihe.

Pôvodne slovenská dedina Ľupča tak čoskoro po príchode Nemcov zažila mohutný rozmach, v dôsledku čoho sa už v roku 1263 konštituovala aj ako samostatná cirkevno – správna farnosť podľa statusu farností v Banskej Štiavnici a Krupine. Určité výsady získali Ľupčania aj od kráľa Bela IV., konkrétne však poznáme iba právo rybolovu v Revúcej, a donáciu na Ľupčiansky chotár, ktoré sa spomínajú v privilegii z roku 1270, no možno predpokladať, že kráľ Belo IV. potvrdil aj samostatné cirkevno – správne postavenie Ľupčianskej farnosti a daroval aj isté trhové výsady. Všetky tieto výsady potvrdil v roku 1270 kráľ Štefan V. a rozmnožil ich aj o ďalšie, a to hlavne o právo slobodne vyhľadávať a dolovať v kráľovských lesoch a vodách zlato, striebro a meď, čo predovšetkým poukazuje na počiatočnú motiváciu tunajšieho nemeckého osídlenia.

Nemecký etnický charakter mesta bol výrazný aj po celé 14. storočie, na čo poukazujú sporadické správy o osobných nemeckých menách niektorých Ľupčianskych mešťanov. Tak sa v rokoch 1281 až 1283 spomína richtár *Steinkopf*, v roku 1297 pôsobil v Ľupči farár *Šalamún*, v čase vyberania pápežských desiatkov v rokoch 1332 – 1337 farár *Amand* a v roku 1364 farár *Hermann*, ktorý zastával aj funkciu liptovského vicearchidiakona. V roku 1391 predložil Ľupčiansky richtár *Hans* komisii, skúmajúcej pravosť liptovských listín, Ľupčianske výsadné listiny a ich potvrdenia z rokov 1270, 1274 a 1340 a pred tou istou komisiou obhajoval svoje vlastnícke práva na mlyn v Ľupčianskom chotári aj istý Ľupčiansky mešťan *Frank*.

Podobne si Nemci v Nemeckej Ľupči udržali silné etnické zastúpenie aj v 1. polovici 15. storočia, čo dokazujú nielen nemecké zápisy v najstaršej mestskej knihe asi z roku 1401, ale aj nemecké mená Ľupčianskych mešťanov, ktoré sa v nich spomínajú: *Peter Schnaider*, *Jockman*, *Merttn* (Martin) *Schneider*, *Rudels*, richtár *Mathias Schuschne*, *Lucas Ehren*, *Paulus Tuchmacher*, *Andris Kuncz*. Medzi nimi sa však už objavuje aj istý Juraj Kupec (*Georgius Kupecz*), obchodník nepochybne slovenského pôvodu, čo dokazuje, že už koncom 14. storočia začínali medzi bohatú obchodnícku vrstvu nemeckých mešťanov prenikať aj Slováci. Z roku 1471 poznáme aj zloženie mestskej rady, ktorá v uvedenom roku na žiadosť zástupcov mestských obuvníkov, sprostredkovanou Pavlom Möellerom (*Paulus Möeller*), Tomášom Petrom Valachom (*Thomas Petrus Walach*) a Jakubom, potvrdila artikuly obuvníckeho cechu. Mestskú radu vtedy tvorili (zrejme richtár) Matej Schussmo, obchodník – kramár Peter (*Petrus institor*), tkáč Pavol (*Paulus lanifex*), obuvník Tomáš (*Thomas sutor*), Peter valach (*Petrus Valach*), krajčír

Vavríne Martin (*Laurentius Martinus sartor*), Ján Külhan (*Joannes Külhan*), Jochman Ondrej Zack (*Jochmann Andreas Zack*), kováč Urban (*Urbanus faber*) a kováč Matej (*Matthias faber*). Z uvedených mien môžeme za jednoznačne nemecké označiť štyri (M. Schussmo, J. Külhan, Jochman O. Zack, P. Möller), pričom zo zvyšných nemožno bližšie určiť národnosť, keďže mená iba odrážajú zamestnaneckú činnosť svojich nositeľov. Nemecké zápisy sa však popri latinských v najstaršej mestskej knihe Partizánskej (Nemeckej) Ľupče viedli i v roku 1568 a ešte aj v roku 1628 a až od roku 1692 nasledovali už len slovenské zápisy. Už od 2. polovice 15. storočia však boli Nemci v Ľupči, z hľadiska etnickej skladby jej obyvateľov, nepochybne už len stále upadajúcou minoritou. Podľa nemeckého zápisu v mestskej knihe z roku 1628, vydala mestská rada na žiadosť mešťanov Pribiša (*Pribisch*) a Štefana Valka (*Walko*) svedectvo o rýdzej nemeckej národnosti pre mešťana Mikuláša Langwießnera (*Nicolaus Langwießner*), a to tak z otcovej ako aj matkinej strany, čo dosvedčili kvačanský farár Ján Duchoň (*Johanneß, pfarrherr zu Kuatschen*), Ján Job (*Hans Job*) a Magdalena Hiopin. Mená mešťanov Pribiša a Štefana Valka boli pritom nepochybne slovenské a podobne tak aj meno farára v Kvačanoch. Načo bolo mešťanovi Mikulášovi potvrdenie o jeho nemeckej národnosti, zo zápisu nevyplýva, no údaj nepriamo dokladá aj úpadok nemeckého živlu v meste v tomto období. Predsa však sa Nemci v Partizánskej (Nemeckej) Ľupči v porovnaní s ostatnými liptovskými mestami udržali najdlhšie, a to takmer o viac ako sto rokov.

Napokon je treba ešte o Partizánskej Ľupči povedať, že od 14. storočia začala táto nadobúdať svoj zvláštny význam aj ako právne stredisko nemeckého mestského práva, ktoré sa cez Ľupču šírilo v Liptove ďalej. Tak už v rokoch 1318 a 1340 získali Ružomberčania mestské práva, odvodené od práv Ľupčanov. V roku 1429 práva Ľupčanov získali obyvatelia Liptovského Trnovca a v roku 1435 aj Okoličné.

Niekedy v druhom decéniu 14. storočia sa so súhlasom magistra Donča, neskoršieho Zvolenského župana, prípadne aj z jeho iniciatívy, nemeckí osadníci usadili na strategickej polohe v priestore ústia rieky Revúcej do Váhu, na mieste, kde sa stretali dve najvýznamnejšie liptovské cesty – poľská, vedúca zo Spiša do Liptova, a revúcka, spájajúca Liptovskú kotlinu so Zvolenom. Usadili sa na plošine hory, kde rástlo množstvo kríkov divých ruží a nové sídlisko tak pomenovali *Rosenberg* – Ružová Hora.

Podľa *B. Varsika*, vzniku Ružomberka už predchádzala existencia staršej slovenskej dediny Revúcej a Nemci sa tak usadili v jej susedstve.

V roku 1325 zvolenský župan Donč dedinu Revúcu odobral jej zemanom výmenou za majetok Vyšného Kubína a pripojil ju k vznikajúcemu Ružomberku, na čo následne zmenila svoj názov na *Podhora*. Treba povedať, že *F. Uličný* takúto genézu Ružomberka odmieta s poukazom na nevysvetliteľnú zmenu starobylého názvu Revúcej, a túto lokalizuje do južnej časti Revúckej doliny. Uvedené názory napriek rozporu však nijako nepopierajú prítomnosť Nemcov v Ružomberku už v 20. rokoch 14. storočia, no podotýkame, že predpoklad staršej dediny na území dnešného Ružomberka oslabuje aj tá skutočnosť, že Nemci nimi osadenú lokalitu pomenovali v svojej reči a neprevzali slovenský názov predpokladanej dediny, hoci všade v Liptove preberali názvy tých sídlisk, pri ktorých sa usadili. Napokon existenciu staršej dediny vylučovala aj nepriaznivá poloha tunajšieho sídliskového priestoru, silne zasiahnutého v minulosti častou inundáciou oboch tokov, po čom sa zachoval do dnešných dní v miestnej časti Ružomberka chotárny názov *Plavisko*. To bol tiež aj dôvod, pre ktorý si nemeckí osadníci zvolili pre svoje sídlisko vyvýšenejšiu polohu.

Už v roku 1318 dostali nemeckí hostia v Ružomberku z poverenia magistra Donča od ostrihomského arcibiskupa Tomáša základné mestské práva, odvodené od práva Nemeckej Ľupče a Ružomberok sa tak aj čoskoro zaradil medzi najpoprednejšie liptovské sídliská. V roku 1325 už vystupuje medzi váženými svedkami povýšenia starej dediny Jačatin (neskôr Kysucké Nové Mesto) na mesto v Trenčianskej župe aj istý Peter z Ružomberka (*Petrus de Rozemberk*), ktorý bol v tom čase zrejme ružomerským richtárom, nakoľko vystupuje medzi inými richtármi, uvedenými v listine, čo dosvedčuje, že Ružomberok už vtedy musel predstavovať významnejšiu lokalitu.

Potvrďuje to aj údaj zo súpisu pápežských desiatkov z rokov 1332 – 1337, podľa ktorého tunajší farár *Mikuláš* priznal svoj príjem od ružomerských farníkov vo výške osem hrivien striebra, čo bolo spolu s Ľupčianskou farnosťou najviac v celom Liptove.

Prudký hospodársky vývoj Ružomberka by zaiste nebol možný bez účasti domáceho slovenského obyvateľstva, ktoré si svoje zázemie v Ružomberku formovalo už v priebehu 1. polovice 14. storočia, a to v jeho predmestí, kde dostalo pomenovanie *Podhora*. V prameňoch vystupuje už v roku 1376 a aj neskôr, pričom niet pochyb o jeho slovenskom obyvateľstve. Už v 14. storočí však dochádzalo medzi obyvateľmi Podhory a nemeckými mešťanmi z námestia ku konfliktom, kvôli účasti na výsadách a mestskej správe Ružomberka.

V roku 1340 uhorský kráľ Karol I. na žiadosť richtára Hanuša (*Hannus villicus*) a ružomberských mešťanov (*cives de Rozumberg*) Petra, prezývaného zo Spiša (*Petrus dictus de Scepus*) a Kunchula rozšíril pôvodné mestské práva Ružomberka podľa práv hostí z Partizánskej (Nemeckej) Lupče a okrem už jestvujúcich výsad získali aj exempciu spod súdnej právomoci liptovského župana a tiež aj právo slobodne vyhľadávať ložiská zlatých, strieborných a medených rúd, z ktorých boli povinní vyplácať panovníkovi urburu (zvyčajne jednu osminu vyťaženeho kovu). Dôležitý bol tiež aj pasus o presnom vytýčení hraníc ružomberského chotára, ktoré sa na rozdiel od privilégia z roku 1318 už aj podrobne zaznamenali.

Je zrejmé, že snaha Ružomberčanov o získanie nového mestského privilégia vychádzala už aj z novej politicko – správnej organizácie Liptova, ktorý od roku 1338 tvoril nezávislú župu. Žiadalo sa preto vymedziť nový vzťah mesta voči štátnej moci aj po právnej stránke, čoho výsledkom bolo mestské privilégium z roku 1340. Podobne aj výsada prospektorskej činnosti na kráľovských majetkov v Liptove odrážala už skoršie banské aktivity Ružomberčanov a legalizovala sa tak ich staršia činnosť, i keď zaiste bola len okrajovou záležitosťou u Ružomberčanov. Napokon aj presné vymedzenie ružomberského chotára bolo nepochybne výhodou oproti predchádzajúcemu stavu z roku 1318. Privilégium z roku 1340 sa tak stalo pre Ružomberčanov základom ich právneho statusu do budúcnosti a aj preto v roku 1391 predložil richtár *Hans* na zapísanie do Liptovského registra komisii, skúmajúcej pravosť liptovských listín, iba výsadnú listinu Karola Róberta z roku 1340, a nie aj privilégium z roku 1318, ktoré už dávno neodrážalo skutočné postavenia Ružomberčanov koncom 14. storočia.

Ružomberok sa už v priebehu 15. storočia postupne poslovenčil a v 16. storočí už bol čisto slovenský, ako o tom svedčia zápisy v najstaršej mestskej knihe, ktoré sú od roku 1531 vedené už len v slovenčine a aj mená mešťanov v mestských radách jasne dosvedčujú tunajšie slovenské etnické prostredie.

Napokon sa nám ešte treba osobitne zmieniť o pôvode nemeckých osadníkov v Ružomberku. Na ten by azda mohla poukazovať prezývka jedného z najpoprednejších ružomberských mešťanov Petra, prezývaného zo Spiša, ktorý sa spomína v rokoch 1337 a 1340 a je pravdepodobne totožný aj s už spomínaným Petrom z Ružomberka, ktorý vystupuje v roku 1325 v Trenčanskej župe. Doterajšia literatúra z toho usudzovala na spišský pôvod tunajších nemeckých osadníkov. Niektorí Nemci do Ružomberka asi

skutočne prišli zo Spiša, podobne ako prišli aj do Hýb a čiastočne aj do Partizánskej (Nemeckej) Lupče. Ich počet však nebol veľký, pravdepodobne len jedna – dve rodiny, iba tak si totiž môžeme vysvetliť prezývku mešťana Petra – *de Scepus*. Vývoj pomenúvania osôb treba totiž chápať predovšetkým ako proces identifikácie, ktorým diferencujú určité osoby od iných v spoločenskej komunite, čo je napokon prirodzené, ak si uvedomíme základnú identifikačnú funkciu každého mena. Ide teda o proces, pri ktorom sa istá osoba pomenúva vo vzťahu k iným osobám – diferencuje sa od zvyšnej skupiny – society na základe svojich špecifických znakov, čo v stredoveku zvyčajne predstavoval pôvod pomenovaného. Iba v takých komunitách, ktorých jedinci mali spoločný pôvod sa za identifikačný znak volila iná charakteristika. Z uvedeného tak plynie, že pôvod mešťana Petra sa líšil od pôvodu ostatných Ružomberčanov a svoje meno tak dostal od spolumešťanov, potom, čo sa prisťahoval do mesta. Tak napríklad v 2. polovici 14. storočia žil v Banskej Bystrici mešťan Tilon zo Spiša – Spišský (*Tylonus de Scepus/Czypser*), ktorý vystupuje v zápisoch najstaršej banskobystrickej mestskej knihe z rokov 1386 – 1399 a je zrejmé, že jeho meno vyjadrovalo jeho odlišný pôvod vo vzťahu k ostatným banskobystrickým mešťanom. Na základe uvedeného tak predpokladáme, že pôvod Nemcov z Ružomberka treba skôr hľadať v inom prostredí, a nie na Spiši. Oveľa pravdepodobnejšia sa nám zdá byť možnosť, že väčšina Nemcov prišla do Ružomberka po starej ceste v Revúckej doline zo stredoslovenských banských miest – Banskej Bystrice, Banskej Štiavnice a Krupiny, prípadne z iných liptovských sídlisk už osídlených Nemcami, na čo by napokon poukazovala aj skorá prospektorská aktivita niektorých Ružomberčanov. Nie nezaujímavá je pritom aj skutočnosť, že v už spomínanej banskobystrickej mestskej knihe vystupujú aj Mikuláš a Michal z Ružomberka (*Michael Rosenberger, Nicus von dem Rosenpergh*), pričom Michal bol v rokoch 1387 a 1390 aj banskobystrickým richtárom a vlastnil tam aj niektoré zdedené majetky.

Vzhľadom na to, že sa Ružomberok už čoskoro zaradil medzi najväčšie a najvýznamnejšie liptovské sídliská, jeho mešťania sa aktívne zúčastňovali aj na budovaní nových dedín na nemeckom práve, a to predovšetkým v západnej a strednej časti Liptovskej kotliny. Úlohu lokátorov a dedičných richtárov tu pritom zohrali nielen nemeckí, ale aj slovenskí mešťania, no obyvateľstvo v takýchto dedinách bolo iba slovenské.

Už v roku 1337 Izolda, vdova po Jánovi z Turca poverila Petra, nazývaného zo Spiša, aby podľa nemeckého práva na jej majetku, ktorý sa

rozprestieral okolo Váhu na pomedzí Liptova a Turca, vybudoval novú dedinu. Listina presnejšie miesto novej dediny nepopisuje, no išlo zrejme o neobývané a lesnaté územie, nakoľko šľachtická Izolda poverila mešťana Petra, aby tu zhromaždil ľudí a zaľudnil ho. Je pravdepodobné, že pripravovaný projekt sa nerealizoval, keďže o tejto lokalite niet ďalších správ. Nie jej mieste pritom mohla neskôr vzniknúť iná dedina na nemeckom práve, ktorou by mohla byť jedna z dvoch neskoršie známych dedín *Stankovany* alebo *Gombáš*, ktoré sa ako dediny na nemeckom práve spomínajú až v roku 1425, no mali za sebou už dlhší sídlíštny vývoj. Meno Stankovian pritom poukazuje na slovenský etnický pôvod lokátora a prvého dedičného richtára – *Stanka*, ktorý zrejme pochádzal spomedzi obyvateľov Podhory v Ružomberku.

Na nemeckom práve vznikla okolo polovice 14. storočia aj dedina *Hrboltová* (dnes miestna časť Ružomberka). Ako signalizuje už jej názov, lokátorom a dedičným richtárom v dedine bol istý *Herbolt*, zrejme ružomerský nemecký mešťan. Dedina sa prvýkrát spomína až v roku 1474, keď už bola zemianskym majetkom Juraja z Dolných Motešíc.

V roku 1380 daroval liptovský župan Juraj Bubeck dedičné richtárstvo v dedine *Gregorova Ves* s presne určenými podmienkami istému Jánovi, synovi Mikuláša. Túto donáciu v nasledujúcom roku 1381 potvrdil aj kráľ Ľudovít I. a obe listiny si dal v roku 1391 zapísať do Liptovského registra Jánov syn Michal. Aj túto dedinu lokoval na nemeckom práve niekedy okolo polovice 14. storočia bližšie neznámy, no zrejme ružomerský mešťan Gregor a po ňom bola aj pomenovaná. Dedina však už v 15. storočí za neznámych okolností zanikla.

Podobne niekedy v 2. polovici 14. storočia vznikla aj dedina *Vlkolínec*, ktorá sa prvýkrát v písomných prameňoch spomína až v roku 1461. Nemecké právo vo Vlkolínci však dokladá až údaj z roku 1549, podľa ktorého vlkolínsky richtár Lacko (*Laczko*) vyplatil pred mestskou radou Ružomberka svojho brata Gregora z jeho dedičného richtárskeho podielu. Meno richtára Lacka (domácke meno Ladislava) pritom poukazuje na jeho slovenský etnický pôvod a tak je pravdepodobné, že niektorý z jeho predkov ako lokátor Vlkolínca pochádzal zo slovenského prostredia v Podhore v Ružomberku.

Na zakladaní nových dedín v Liptovskej kotline na nemeckom práve sa aktívne zúčastňovala aj liptovská šľachta, vedená snahou o hospodársku meliorizáciu svojich majetkov. Výnimku však tvorili iba majetky komesa

Bohumíra, ktoré boli okrem mestského prostredia jediné, kde sa dokázateľne usadili aj Nemci. Ostatnej liptovskej šľachte postačovala pri zakladaní nových dedín už len aplikácia nemeckého práva na správu ich dedín bez účasti nemeckého živlu.

Už v 13. storočí možno na Bohumírových majetkoch sledovať určitú snahu o vytvorenie takých sídlíštných podmienok, ktoré v konečnom dôsledku viedli k dosídleniu už starších slovenských osád Nemcami a k vzniku nových.

Údajne už v roku 1267 dostal komes Bohumír od Bela IV. zalesnené majetky vo východnom Liptove s výslovným cieľom dať tieto lesy vykľovať a na tak získanom území založiť nové dediny. Listina sa však považuje za falzum, ktoré vzniklo okolo roku 1318. Skutočne hodnoverné informácie nám poskytuje až ďalšia Belova listina z roku 1269, ktorou daroval Bohumírovi rozsiahle územie, ktorého hranice sa tiahli od potoka Boca až po hranice Spišskej župy a podobne ako vo falošnej listine, hlásiacej sa do roku 1267, aj v pravej donácii sa výslovne uvádza úmysel kľovať rozsiahle lesné porasty a budovať nové dediny. Navyše listina obsahuje aj dôležitý pasus pre potenciálnych osadníkov, nakoľko títo mali byť po usadení sa na Bohumírových majetkoch oslobodení na desať rokov od všetkých poplatkov a povinností. Napokon poslednou dôležitou listinou, ktorá vytvárala isté dispozície pre príchod nemeckých osadníkov bola aj listina z roku 1273, ktorou kráľ Ladislav IV. potvrdil predchádzajúcu listinu Bela IV. z roku 1269, no zároveň povolil, aby noví osadníci mohli platiť desiatok len svojím farárom, čo viedlo k utváraniu ich autonómneho cirkevno-právneho statusu a v konečnom dôsledku ku vzniku farností. Nie je vylúčené, že práve tento dodatok v listine bol vyjadrením osobitnej požiadavky potenciálnych osadníkov z neďalekého Spiša, kde podobné cirkevno-právne postavenie nemeckých sídlisk (miest aj dedín) bolo pravidlom. Zrejme teda až po tomto roku začali na Bohumírové majetky prichádzať nemeckí osadníci, no nie všetky dediny, ktoré založili alebo dosídlili, pretrvali, čo potvrdzuje, že tunajšie sídlíštné podmienky neboli jednoduché.

Najvýznamnejšími dedinami, ktoré vo východnej časti Liptovskej kotliny vznikli boli Štrba a Važec. So *Štrbou* sa v písomných prameňoch prvýkrát stretávame v roku 1286, keď sa uvádza medzi majetkami, ktoré patrili Bohumírovi. S budovaním dediny pritom úzko korešpondovala aj výstava tunajšieho kostola sv. Ondreja, ktorého stavbu podľa listiny z roku 1306 povolil spišský prepoš Mutimír. Ten svoj úrad zastával v rokoch

1264 až 1281 a tak budovanie kostola (a teda aj príchod Nemcov do Štrby) možno klásť medzi roky 1273 až 1281. Nemeckých osadníkov tu priviedol lokátor a neskôr dedičný richtár Oto z blízkeho Spiša. V roku 1290, keď už uplynula pôvodná sloboda pre nových osadníkov, darovaná ešte komesom Bohumírom, dohodol sa tento už s jeho synmi na nových podmienkach osídlenia Štrby. Štrbania, označovaní ako hostia – *hospites*, touto dohodou získali hlavne predĺženie pôvodnej slobody – lehoty o ďalších šesť rokov, čo naznačuje tunajšiu nepriaznivú sídlisknú situáciu.

Je pravdepodobné, že lokátor Oto nezaložil Štrbu ako novú dedinu, ale že tu už predtým existovala nevelká osada so zvyškami domáceho, slovenského obyvateľstva, prípadne bola táto spustnutá. Poukazuje na to už samotný názov lokality, ktorá po príchode Nemcov zo Spiša nedostala od nich nové meno, ale naopak títo prevzali už staršie slovenské pomenovanie. Podľa F. Uličného, etymológia názvu súvisí s označením úzkeho príchodu – *štrbiny* – na ceste medzi Liptovom a Spišom. Pre jeho udržanie v povedomí okolitého obyvateľstva však bola nepochybne dôležitá kontinuita tunajšieho osídlenia, ako hmotného nositeľa pomenovania, zvlášť ak by názov neoznačoval len miestne geografické špecifikum, inak by sa totiž jeho obsahový význam voľne prekladal aj do maďarčiny, latinčiny alebo nemčiny, čo bolo v stredoveku bežné. V stredovekých dokladoch sa však Štrba vyskytuje len pod svojím slovenským názvom už od najstarších dokladov a z neho vychádzali aj maďarský (r. 1321 *Csorba/Chorba*) a nemecký názov (r. 1431 *Tschirban*). r

Je tak pravdepodobné že Nemci, ktorí sa tu niekedy v 70. rokoch 13. storočia usadili, našli tu už jestvujúcu osadu a jej názov aj prevzali do svojej reči, ako sa to často stávalo. Kontinuita pôvodného slovenského názvu dediny sa zachovala aj po celý stredovek (r. 1480 *w Sstrbie*.) napriek tomu, že národnostný pomer bol v dedine pre Nemcov ďaleko priaznivejší už od poslednej tretiny 13. storočia.

Podobná sídliskná situácia bola i v neďalekom *Važci*, ktorý podobne ako Štrba tiež vznikol pri významnej krajinskej komunikačnej tepne, vedúcej zo Spiša do Liptova. Prvú písomnú správu o dedine poznáme z roku 1286, kedy bola v majetku komesa Bohumíra a jeho synov. Nie je však isté, či tu už v tomto období boli osadení Nemci, pretože ako ešte uvedieme, v roku 1306 lehota nových osadníkov vo *Važci* ešte plynula, čo by bol už minimálne jej dvadsiaty rok, ak počítame od roku 1286. Podľa donačných listín z rokov 1267 a 1269 sa núkala osadníkom desaťročná lehota, ktorá sa

však mohla predĺžiť podľa potreby, ako to dokazuje prípad Štrby. A aj keď tieto matematické výpočty ešte nič nedokazujú, nakoľko ani dvadsaťročná sloboda nemusela byť neobvyklá, upozorňujú nás aj na možnosť, že údaj z roku 1286 môže označovať ešte pôvodnú slovenskú dedinu, čo by potom potvrdzovalo náš predpoklad o jej existencii ešte pred príchodom Nemcov.

Názov *Važca* bol odvodený od Bieleho Váhu, v údolí ktorého vznikol. V stredovekých dokladoch sa dedina uvádza takto: r. 1286 *Wazyeh*, r. 1306 *Vasuech*, r. 1343 *Vasyeh*, r. 1480 *w Wascy*.

Ako z týchto dokladov vidieť, názov dediny dôsledne vychádzal iba zo slovenského tvaru. Nemci si však názov pre *Vážec* vytvorili podľa rieky Váh (*Vag*), ktorej názov prevzali ešte pred zmenou *g > h*, teda pred rokom 1200, keďže tadeto prechádzali po veľkej ceste za trhmi v Liptove.

Na pôvod Nemcov i dobu ich príchodu do *Vážca* významne poukazuje listina spišského prepošta Pavla z roku 1306, podľa ktorej na žiadosť Bohumírových synov povolil výstavbu kostolov vo *Vážci* a v bližšie neznámej dedine „*Vyrtus*“, ďalej určil povinnosti tamorších farníkov a napokon upravil aj vzťah tunajších farárov voči Spišskému prepošstvu. Dôležitým údajom v listine je najmä pasáž, podľa ktorej boli farári počas trvania slobody – lehoty obyvateľov týchto dedín (a v Štrbe), oslobodení od platenia osobitnej ročnej peňazitej dávky – katedratika – spišskému prepoštovi, čo bola povinnosť výsadných farárov zo Spiša. Ako sa v listine výslovne uvádza, výnimku tvoril len farár v Štrbe, nakoľko tam v roku 1290 predĺžená sloboda obyvateľov uplynula už rokom 1296 a tak bol tento povinný platiť katedratikum v plnej výške jedného spišského ferta. Z listiny tak vyplýva závažná skutočnosť, a to, že v roku 1306 vo *Vážci* ešte plynula pôvodná sloboda – lehota, daná novým nemeckým osadníkom.

Vzhľadom na vyššie uvedený cirkevno – správny vzťah všetkých uvedených dedín k spišskému prepošstvu, možno pomerne jednoznačne konštatovať, že nemeckí osadníci prišli na majetky Bohumírovcov spomedzi mešťanov spišských miest, prípadne Spoločenstva spišských Sasov. Na pôvod Nemcov vo *Vážci* tiež poukazujú aj ďalšie údaje, a to z roku 1343, kedy Bohumírovi synovia spísali novú listinu s právami a povinnosťami *Vážťanov*. Podľa nej, už pred rokom 1343 predal lokátor a dedičný richtár *Vážca Gerhard* dve tretiny svojho dedičného richtárstva Lenchmanovi, mešťanovi z Veľkej (*civis de Velica*) na Spiši, synovi *Valcuna*, a v uvedenom roku Lenchman odkúpil za istú sumu peňazí aj zvyšnú tretinu od *Gerhardovho* syna *Gerharda* mladšieho (*juvenilei Gerardo*). Listina v závere obsahuje

dôležitý pasus, podľa ktorého má dedina užívať všetky svoje výsady, ale len podľa spišského práva, čo zaiste zároveň vyjadrovalo aj právnu apeláciu, no listina tak zároveň nepriamo dosvedčovala, pôvod nielen nového dedičného richtára Lenchmanna, ale predovšetkým všetkých Nemcov vo Važci.

Pravdepodobne v rovnakej dobe a na rovnakých princípoch ako Važec (a ešte skôr Štrba), vznikla vo východnom Liptove aj dedina „*Vyrtus*“, ktorá sa pod týmto názvom spomína len jediný krát v listine z roku 1306. Nakoľko sa o dedine zo stredoveku nezachovali žiadne ďalšie správy, jej bližšia lokalizácia je sporná. Mnohí bádatelia ju stotožňujú so zaniknutou dedinou Šoldov, ktorá ležala západne od Štrby. O samotnom Šoldove poznáme zo stredoveku tiež len jedinú správu, a to z mandátu uhorského kráľa Ľudovíta I. z 8. novembra 1380, keď mal pri introdukcii Egídovi, syna Mikuláša z Uhorskej Vsi (*Magyarfalu*) do jeho majetku asistovať aj Ján, syn Egída zo Šoldova. Archeologický výskum v sezóne roka 1951 – 1952 na polohe Šoldov odkryl nielen polohou pomerne rozsiahlu stredovekú dedinu, datovanú do 14. – 15. storočia, ale aj staršiu vrstvu hrobov z 2. polovice 13. storočia, čo znamená, že tu jestvovalo už staršie (zrejme pôvodné) osídlenie ešte pred príchodom nemeckých osadníkov. Podľa už spomínanej listiny z roku 1306 dedina „*Vyrtus*“ v roku 1306 už existovala ako vyvinuté sídlisko a sloboda – lehota jej obyvateľov ešte stále plynula. Z listiny tiež vyplýva, že aj táto dedina bola pod cirkevno – správnou právomocou spišského prepošta, podobne ako Važec a Štrba, jej obyvateľmi boli teda taktiež nemeckí osadníci, pochádzajúci z prostredia spišských Nemcov.

Napokon je ešte treba k dedinám Štrby, Važca a „*Vyrtus*“ dodať, že v doterajšej odbornej literatúre sa pertraktujú názory, podľa ktorých obyvateľstvo týchto dedín bolo východného pôvodu (z územia dnešného východného Slovenska, prípadne z Haliče), a bolo teda slovanské (slovenské). Vychádzajú pritom z údajov v už citovanej listine z roku 1306, kde pasus – *plebani in ipsas capellas presentandi confirmationis munus a nobis* (teda spišského prepošta) ... *recipient, si idonei fuerint* – sa chápal a interpretoval ako právomoc vysluhovať sviatosť birmovania, ktorú týmto obdržali farári v spomínaných dedinách, čo bol znak východného – pravoslávneho rítu. Za pravdepodobnejšie však treba pokladať, že spomínaná pasáž je formuláciou, ktorou si vyhradzuje spišskí prepošti právo potvrdzovať v úradoch farárov spomínaných dedín, a nejde teda o koncesiu birmovania. Túto skutočnosť potvrdzujú aj neskoršie údaje o známych obyvateľoch Štrby, ktorých mená sú zjavne nemecké ešte aj v 15. storočí, v čase, kedy sa

poslovenčovali dokonca aj Hybe, Nemecká Ľupča a aj Ružomberok, pričom je zatažko si predstaviť, že by Nemci užívali východný (pravoslávny) náboženský obrad. Tak sa napríklad v Štrbe v roku 1421 spomína dedičný richtár Vavrínek, syn *Thyla* (Thilmanna), v roku 1422 Štrbania Kristián, syn Jána, nazývaného *Hannesmechenzny* a Peter, nazývaný *Weinschenk*, v roku 1433 štrbský farár Matej, prisažní Ján, obuvník Mikuláš a Mikuláš *Petrolen* a tiež aj istý Ján *Henczen*, označený ako hosť zo Štrby. V roku 1479 sa zase v Štrbe spomínajú Elek, prezývaný Kučeravý (*crispus*), Matej a Jakub, u ktorých zase možno skôr predpokladať domáci slovenský pôvod. Vo všetkých uvedených prípadoch sa názov Štrby uvádzal prevažne v ponemčenom tvare – r. 1422 *Schyrbán/de Sirbán*, r. 1431 *Tschirbán*, r. 1433 *de dicta Schirbán*. Z Važca zo stredoveku nepoznáme žiadne mená jeho obyvateľov, no aj tu treba predpokladať analogicky podobnú situáciu ako v Štrbe. Napriek uvedenému však treba zdôrazniť, že Nemci pri príchode do východnej časti Liptovskej kotliny tu zrejme našli už jestvujúce staršie slovenské osady a usadzovali sa prevažne v nich. Tieto pôvodné osady sa však silne ponemčili a tak ešte aj v 18. storočí Matej Bel pri opise tunajšej cesty, vedúcej do Horného Spiša, uvádza, že táto prechádza „*trans montem Hóuald sive Hówald, quasi der hohe Wald*.“

Už v 13. storočí možno predpokladať výskyt Nemcov aj na území Bocianskej doliny, známej už v tomto období svojím rudným bohatstvom. Jej západná časť od roku 1263 patrila komesovi Bohumírovi, ako to dokazuje metácia Belom IV. darovaného majetku. Baníčili tu hlavne hybskí Nemci, ako to vyplýva z neskorších udalostí, a to už pred rokom 1287, kedy si Bohumír vyžiadal od panovníka Ladislava IV. mandát, ktorý zakazoval komukoľvek na jeho a zvlášť v rieke Bocianke, ryžovať alebo dolovať zlato, iba ak by to povolil sám Bohumír. Hybania tu však dolovali aj naďalej, a to až do roku 1340, kedy na ďalšiu ťažbu získali už koncesiu. V tomto roku totiž došlo k dohode medzi Bohumírovými synmi a Hybanmi, ktorú spísomnil hybský richtár *Kristián*. Podľa tejto listiny, hybskí mešťania *Gublin*, *Nikel*, *Hartmann*, *Jeklin*, *Siboch*, *Ludmann* a *Siffrid* a tiež aj Pavol, syn Tomáša, vyhľadali na akejsi lúke v Boci priekopu, kde objavili zlatú žilu (*fossatum auri fodinae*), čo Bohumírovci pokladali za poškodenie svojho majetku. Gublinovi a jeho spoločníkom však zlato dolovať povolili aj ďalej, no už pod podmienkou, že im budú odvádzať jednu osminu zo všetkého vyťaženého kovu. Pravdepodobne až touto dohodou sa vytvorili dostatočné predpoklady pre vznik trvalejšieho sídliska Nižnej (predtým Svätajánskej) Boce,

ktoré začali Hybania systematicky budovať ako banícku osadu. V roku 1377 tu už bola vyvinutá dedina, ktorej polovicu si nárokovali zemanovia zo Svätého Mikuláša (*de Zenthmyklos*) a z Podtúrne (*de Thoranalia*), príbuzní Bohumírovcov. Jej obyvateľstvo tvorili prevažne hybskí (nemeckí ale aj slovenskí) mešťania, ktorí sa, podobne ako v mieste svojho pôvodu, označovali ako hostia (*hospites*).

V Bocianskej doline, na jej kráľovskej časti, vznikla v 14. storočí aj iná dedina na nemeckom práve – *Kráľová Lehota*. Dedina vznikla azda až niekedy okolo polovice 14. storočia ako nevelká osada, osadená domácim slovenským obyvateľstvom, ktoré zaiste pochádzalo z iných liptovských kráľovských majetkov. Kráľovským majetkom zostala až do roku 1361, kedy ju uhorský kráľ Ľudovít I. daroval Egídovi, synovi Mikuláša, za jeho zásluhy na poľovačkách. Pod svojim názvom dedina vystupuje až v rokoch 1410, 1417 a 1422, a to hlavne v predikáte tunajších zemanov Lehotskovcov.

Na majetku, ktorý získal komes Bohumír v roku 1263, vznikla západne od ústia Boce do Váhu aj ďalšia z dedín na nemeckom práve – *Liptovská Porúbka*. Prvýkrát sa spomína až v roku 1377, keď sa kvôli tunajšiemu majetku dostali Bohumírovci do sporu so svojimi príbuznými. Pôvodný názov Liptovskej Porúbky – *Križanova Poruba*, pod ktorým vystupuje aj po celý stredovek, poukazuje, že jej lokátorom bol inak neznámy Križan, podľa mena však pravdepodobne pochádzal z radov domáceho slovenského obyvateľstva a s ním aj obyvatelia dediny.

V uvedenom spore z roku 1377 prvýkrát vystupuje medzi liptovskými sídliskami aj dedina *Nemecká Poruba*, čo bol stredoveký názov *Závažnej Poruby*. Názov dediny pravdepodobne odráža skutočnosť, že vznikla niekedy koncom 13., prípadne na začiatku 14. storočia na mieste, ktoré sa získalo vyrúbaním a vyklčovaním lesa, a to podľa právnych princípov, ktoré dobové dokumenty označujú ako nemecké právo. Už v 15. storočí sa dedina uvádza aj pod slovenským názvom, a to aj bez adjektívneho označenia *Nemecká* (r. 1479 *w Porubie*, *Porwba*, r. 1480 *z Nemeckezeg Porwby*).

V severnej časti Liptovskej kotliny, pod úpäťm Západných Tatier, bola vybudovaná na nemeckom práve aj dedina *Žiar*. Dedina sa prvýkrát spomína až v roku 1343, keď pri výstavbe kamenného kostola v Smrečanoch mali pomáhať dovozom kameň a dreva aj poddaní zo Žiaru. Nie je vylúčené, že dedina pôvodne vznikla ako banícka a uhliarska osada. Na banícku aktivitu v blízkom okolí pritom poukazuje hlavne to, že v polovici 14. storočia sa pre horný tok okolo Žiaru tečúcej Smrečianky používal

ľudový názov „*Banský potok*“. Reziduálnym dokladom po baníčení je tiež aj chotárny názov vrchu *Baníkov* (kóta 2178). Konkrétnejšie doklady na baníctvo v tomto regióne sa však nezachovali, keďže pravdepodobne pre nízku rentabilitu už čoskoro zaniklo. Obyvateľstvo Žiaru bolo nepochybne domáceho pôvodu, zrejme zo Smrečian.

Niekoľko dedín na nemeckom práve vzniklo aj na majetkoch zemanov z Liptovského Petra a z Liptovského Mikuláša, a to Vavrišovo, Pribylina a aj iné, ktoré však neskôr zanikli.

Vavrišovo sa prvýkrát spomína v prameňoch až v roku 1342, keď magister Alexander daroval isté majetky farárovi z Podtúrne. Jeho charakteristický názov naznačuje, že túto dedinu niekedy začiatkom 14. storočia založil na nemeckom práve lokátor Vavrínek (ľudovo *Vavriš*) za bližšie neznámych podmienok lokovania. Je pritom pravdepodobné, že spolu s novými osadníkmi pochádzal zo susedného Liptovského Petra, na čo by poukazovala aj cirkevná – správna závislosť od jeho farnosti.

Zo spomínanej listiny z roku 1342 sa tiež dozvedáme aj to, že magister Alexander, zeman z Liptovského Petra, usadil svojich poddaných aj niekde medzi potokom Črtníkom a akýmsi močiarom, a to pravdepodobne na nemeckom práve. Išlo zrejme o niektorú z dvoch neskoršie zaniknutých dedín *Danišovo* alebo *Čutkovo*, ktoré sa jediný krát spomínajú len v roku 1360 ako majetok zemanov z Liptovského Petra, ktorého držbu im potvrdil aj kráľ Ľudovít I. Etymológiu názvov oboch zrejme súvisí s prezývkami ich lokátorov, ktorí, podobne ako tomu bolo v prípade Vavrišova, zrejme pochádzali z blízkeho Liptovského Petra.

Niekde v tomto sídlíštnom priestore jestvovala okolo polovice 14. storočia aj ďalšia, neskôr zaniknutá dedina, pravdepodobne tiež lokovaná na nemeckom práve. V roku 1360 sa spomína len pod maďarským názvom v zmysle „*osada vikárovho syna*“. Týmto vikárom bol zrejme istý Pavol – vikár laik, o ktorého zemi sa v roku 1342 konštatuje, že ju držal na základe platenia peňazitého cenzu zemanom z Liptovského Petra. Je pravdepodobné, že platenie cenzu bolo výrazom podmienok osady, lokovanej na nemeckom práve, pričom spomínaný Pavol vikár bol tak jej dedičným richtárom. V písomných prameňoch dedina vystupuje ešte aj v roku 1380, keď pri vytyčovaní severných hraníc Uhorskej Vsi sa spomína sa aj cesta, vedúca z dediny *Vitanova Ves* do Liptovského Petra, pričom túto Vitanovu Ves možno bezpečne stotožniť s dedinou vikára Pavla, čo dokazuje aj metácia. Spomínaný *Vitan* by potom bol synom vikára Pavla a dedinu ďalej dosídlil, čo sa odrazilo aj v jej pomenovaní.

O niečo skorší sídlíštný vývoj treba predpokladať aj v prípade dediny *Pribyliny*, ktorá na nemeckom práve bola vybudovaná zrejme už niekedy koncom 13. storočia. V rokoch 1332 – 1337 tu už jestvovala vyvinutá dedina so samostatnou farnosťou, zaznačenou aj v registri pápežských desiatkov. Tunajší majetok bol vo vlastníctve zemanov z Liptovského Mikuláša, čo im v roku 1360 potvrdil aj kráľ Ľudovít I. Lokátorom dediny bol zrejme istý Pribyl, podľa mena zaiste domáceho slovenského pôvodu, no bližšie podmienky jej lokovania sú neznáme.

Na majetkoch zemanov z Okoličného v strednom Liptove vznikli za bližšie neznámych podmienok na nemeckom práve aj dediny Veterná Poruba a Štefanka.

Veterná Poruba sa prvýkrát spomína až v roku roku 1352, keď kráľ Ľudovít I. daroval novou donáciou bratom Jánovi, Marekovi, Vavrincovi a Serafinovi, synom Petra z Okoličného, dediny (Veternú) Porubu, Štefanku, Črnnô a inak neznámu dedinu *Harankfyahaza*, ktoré už predtým vlastnil ich otec. Ten ich stratil, pretože počas revízie majetkov liptovskej šľachty, ktorá sa konala za vlády Karola Róberta (1307 – 1342) nevedel preukázať ich vlastníctvo hodnovernými listinami.

Ako nová dedina sa medzi majetkami zemanov z Okoličného spomína v roku 1352 aj *Štefanka* (*Senth Stephan*), ktorú tiež treba pokladať za dedinu, založenú na nemeckom práve. Vznikla niekedy začiatkom 20. rokov 14. storočia ešte pred vznikom blízkej Veternej Poruby. V rokoch 1332 – 1337, pravdepodobne v dôsledku aplikácie nemeckého práva, tu už existovala samostatná farnosť a tunajší farár Jakub odhadol svoj príjem na jednu hrivnu striebra, čo vzhľadom na pomery ostatných liptovských farárov, predstavovalo najnižšiu príjmovú kategóriu. Tento údaj tak nepriamo naznačuje, že dedina bola ešte stále vo výstavbe, pričom jej obyvatelia zrejme paralelne budovali aj blízku Veternú Porubu, ktorá v dôsledku toho patrila do svätoštevanskej farnosti po celý stredovek.

V dolnom Liptove, vznikli na majetkoch zemanov z Bodíc niekedy koncom 13., prípadne na začiatku 14. storočia na nemeckom práve aj dediny Pavčina Lehota a neskôr zaniknutá Poruba.

Poruba sa v písomných prameňoch spomína v roku 1335, keď sa o jej majetok sporili zemanovia z Bodíc a ich príbuzní zemanovia z Palúdzky. Spor sa tiahol až do roku 1358, kedy došlo k dohode medzi Jánom, Marekom, Ondrejom, Filipom a Pavlom, synmi magistra Ondreja z Palúdzky (*de Pro-napalugya*) a Mikulášom, synom Boda z Palúdze (*de Palugya*) a jeho synmi

Jánom, Ondrejom a Filipom, podľa ktorej Poruba pripadla Mikulášovi a jeho potomkom. Dedina jestvovala ešte aj v roku 1367, kedy z nej zemanovia z Palúdzky (*de Kyspaludya*) vyplácali veno a dievčenskú štvrťku, no pravdepodobne ešte koncom 14. storočia zanikla, v dôsledku sporov medzi zemanmi o jej majetok, a v ďalších písomných prameňoch sa už nevyskytuje.

V roku 1365 voviedol Turčiansky konvent šľachticné Školastiku, Kláru a Čelku, dcéry Mikuláša, syna Boda z Palúdze (*de Palugye*) do držby majetkových častí ich rodinného majetku *Pavčinej Lehoty*. Ich brat Jakub si pritom nechal len dvoch poddaných Františka (*Ferencz*) a Benedikta (*Benedictus*), synov Gregora, aj s ich zemami, oráčinami a pasienkami, ktoré tak ako ostatní poddaní užívali podľa nemeckého práva (*in jure theotonicali*). Ako názov dediny napovedá, vybuďoval ju zrejme lokátor (podľa mena slovenského pôvodu) *Pavči(n)*, pričom pravdepodobne pochádzal zo susednej Palúdze.

Na nemeckom práve pravdepodobne vznikla v severnom Liptove aj dedina Kvačany. Dedina vznikla na majetku, ktorý už v roku 1256 daroval kráľ Belo IV. prvému banskobystrickému richtárovi Ondrejovi. Darované územie sa vtedy charakterizovalo ako opustené obyvateľmi a za také označilo aj pri konfirmáciách pôvodnej donácie v rokoch 1287, 1295 (kedy už vystupuje Ondrejov syn Henchman a 1319. Dedina tak vznikla až niekedy v polovici 14. storočia a prvýkrát vystupuje až v roku 1379. Všetky uvedené listiny, dokumentujúce sídlíštnú genézu Kvačian, si v roku 1391 dal zapísať do Liptovského registra magister Dávid, syn Mikuláša Sasa zo Sásovej pri Banskej Bystrici, ktorí boli pravdepodobne potomkovia prvého banskobystrického richtára Ondreja.

Záverom k otázke nemeckého osídlenia Liptova môžeme zhrnúť, že Nemci prichádzali na územie Liptovskej kotliny už krátko po tatárskom vpáde v rokoch 1241 – 1242. Usadzovali sa pritom hlavne v starších pôvodných slovenských dedinách, kde si budovali svoje paralelné sídliská, pričom preberali aj ich názvy. V Liptove poznáme iba jeden prípad, kedy Nemci pomenovali nimi osadenú lokalitu v svojej reči a neprevzali starší názov – Ružomberok, čo však skôr naznačuje, že tu v tom čase nejestvovala žiadna staršia pôvodná dedina.

Vplyv nemeckého národnostného živlu na etnickú štruktúru Liptovskej kotliny nebol veľký, predsa však stačil na to, aby sa niektoré pôvodne slovenské dediny s exponovanou polohou pretvorili v sídla mestského charakteru. Tak vznikli mestá Hybe a Partizánska (Nemecká) Lupča, pričom nemecké osídlenie týchto sídlisk bolo čiastočne podmienené aj baníctvom.

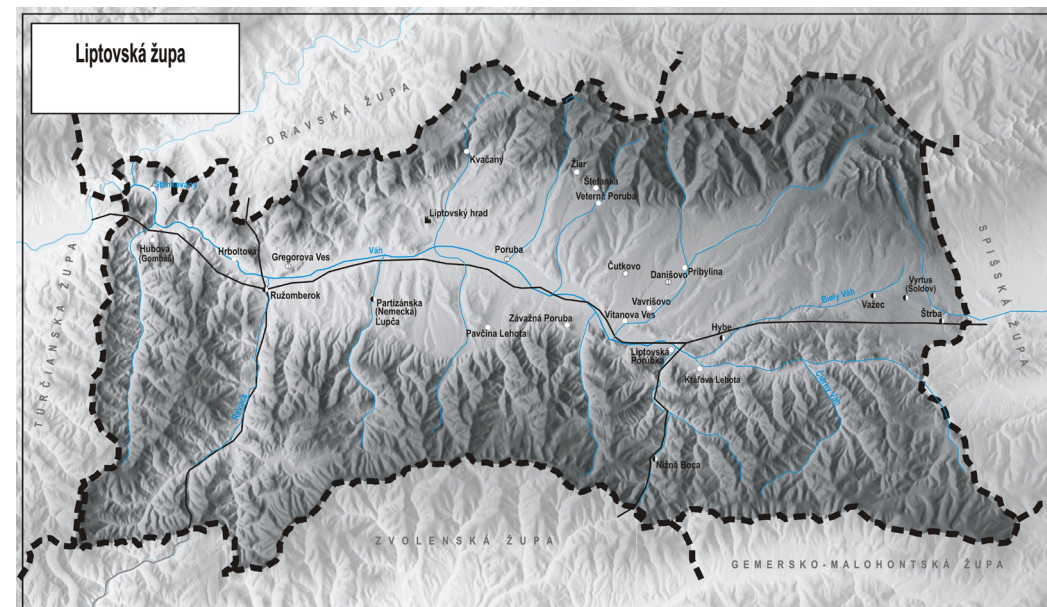
Väčšina nemeckých osadníkov prišla do týchto sídlisk zo susedného Spiša, no treba predpokladať, že na ich doosídľovaní sa zúčastnili aj Nemci zo stredoslovenských banských miest. Zatiaľ nedoriešené sú počiatky sídliskového vývoja Ružomberka a osobitne bude treba tiež potrebné riešiť aj otázku pôvodu tamjších Nemcov, keďže, ako sa zdá, títo nepochádzali zo Spiša.

Nemci z Hýb sa výraznou mierou zaslúžili aj o vznik Nižnej (predtým Svätajánskej) Boce, pôvodne baníckej osady.

Okrem neskorších liptovských miest sa však Nemci usadili aj v dedinskom prostredí vo východnej časti Liptovskej kotliny, a to pravdepodobne v starších slovenských osadách, ktoré tu už jestvovali, prípadne boli spustnuté. Takými boli hlavne Štrba, Vážec a neskôr zaniknutá dedina „Vyrťus“, pričom pôvod týchto nemeckých osadníkov možno bezpečne hľadať v prostredí spišských Sasov. Zdá sa, že k úplnému ponemčeniu týchto dedín nedošlo, ale že tu žilo aj slovenské obyvateľstvo, keďže kontinuita ich pôvodných slovenských názvov sa zachovala a tieto prešli aj do nemeckej reči.

Okrem etnicky nemeckého osídlenia Liptova, prebiehal súčasne aj proces zakladania nových dedín na nemeckom práve, často bez priamej účasti nemeckého živlu. V Liptove tak pribudlo celkom až dvadsaťdva nových dedín a sídlisková sieť Liptovskej kotliny sa rozšírila až do podhorských a horských oblastí. Z uvedeného počtu dedín však ešte do konca stredoveku zaniklo šesť.

V dôsledku silného slovenského etnického prostredia sa Nemci v Liptove, i vzhľadom na svoj nevelký počet, už skoro asimilovali a aj mestá Hybe a Ružomberok boli v 16. storočí už iba slovenskými mestami. Prevažne slovenská bola v 16. storočí aj Nemecká (Partizánska) Ľupča, no ešte v 17. storočí tu možno sledovať aj zvyšky nemeckého osídlenia.

V. Nemecké osídlenie Oravskej župy

Územie Oravskej kotliny bolo nemeckým živlom zasiahnuté len v minimálnej miere, aj to až v 2. polovici 14. storočia. Aj preto otázku nemeckého osídlenia Oravy treba aspoň skôr interpretovať len ako doosídľovací proces, pri ktorom vznikol nový typ oravských dedín, riadiacich sa vo svojej správe nemeckým právom, no bez etnickej účasti Nemcov.

Vzhľadom na takýto vplyv nemeckého živlu na etnický vývoj oravských sídlisk, rozlišujeme v procese nemeckého osídlenia Oravy prakticky iba jedinú kategóriu sídlisk, a to sídliská, ktoré prešli vo svojej správe na výhodnejšie nemecké právo alebo vznikli na jeho konštitučnom základe, no ktorých slovenská etnicita zostala nezmenená, čo sa prejavilo i v tom, že pre žiadne z takýchto sídlisk sa neujal nemecký názov, hoci, ako ešte uvidíme, k tomu bola možnosť.

Od polovice 14. storočia možno pozorovať určité úsilie na panstve Oravského hradu o zakladanie nových sídlisk na nemeckom práve, a to ako súčasť úsilia o meliorizovanie majetkového zázemia panstva. Ich stav a počet ku koncu 14. storočia výstižne ilustruje listina palatína Mikuláša Gorjanského (*de Gara*) z roku 1420, ktorou prikazuje Turčianskemu konventu uviesť titulom zálohu do držby Oravského hradu Stibora zo Stiboríc aj s jeho matkou. K oravskému panstvu vtedy patrilo dvadsaťštyri dedín, z ktorých na nemeckom práve bolo konštituovaných štrnásť: Žaškov (*Zaczkow*), Párnica (*Parnice*), Záhrabovo (*Zahrabowe*), Mokrad' (*Mokradz*), Jablonovo (*Jablonowa*), Trstená (*Trstena*), Beňova Lehota (*Benowe Lehota*), Horná Lehota (*Lehotha*), Dolná Lehota (*Nowa Lehotha*), Dolné Leštiny (*Lescyna*), Veľký Bysterec (*Bystrecz*), Veličná (*Nagfalw*), Tvrdošín (*Twrdosyn*) a Lavrova Lehota – Krásna Hôrka (*Lawrowa Lehota*).

Prvým nepriamym dokladom na nemecké právo v Žaškove je listina z roku 1380, v ktorej sa Žaškov uvádza pod nemeckým právom „*villa Dewczdorf*“. Nemecký názov nevyjadroval jej nemecké obyvateľstvo, ale odzrkadľoval len právny systém, ktorým sa dedina riadila – nemecké právo.

Je to napokon aj jedinýkrát, kedy sa Žaškov pod týmto názvom vyskytuje v prameňoch. Jeho obyvateľstvo bolo nepochybne slovenské, i keď možno pripustiť jej nemeckého lokátora, ktorý pravdepodobne pochádzal spomedzi žilinských mešťanov. Nemecké právo žilinského typu v Žaškove priamo dokladá listina kráľa Žigmunda Luxemburského z roku 1412, ktorou panovník po sťažnosti žaškovského dedičného richtára Jána Mozanica (*Ioannes Mozanicz*) prikazuje držiteľovi Oravského hradu Bohdalovi, aby nenútil obyvateľov Žaškova k užívaniu domáceho slovenského práva (*legi Sclavorum*), pretože tým porušuje ich nemecké právo mesta Žiliny, na ktorom bol Žaškov založený. Dedina vznikla niekedy okolo roku 1351, keď bol kastelánom Oravského hradu Michal Štegel, ako to potvrdzuje listina z roku 1388, ktorou kráľ Žigmund Luxemburský nariadil kastelánom Oravského hradu a ich úradníkom dodržiavať práva, ktoré má Michal, dedičný richtár Žaškova a ktoré dostal jeho otec Mikuláš od Michala Štegeľa, kastelána Oravského hradu.

Párnica sa prvýkrát spomína v prameňoch až v roku 1420 v príslušenstve Oravského hradu. Tunajšie nemecké právo dokladá listina z roku 1426, podľa ktorej protestovali Ján, Mikuláš a Peter, synovia Petra zo Žiriana (*de Zyrin*), proti neoprávneným nárokom párnického dedičného richtára Jána, syna Mikuláša, na ich oravské majetky. V roku 1430 oravský župan Mikuláš Balický obnovil výsady párnického dedičného richtára Mikuláša, nazývaného „*Kunel*“, ktoré držal v Párnici a v Záhrabove, keďže jeho pôvodné výsadné listiny mu údajne zhoreli za vpádu husitov na Oravu. Ako z tejto správy vyplýva, nemecké právo bolo aj v Záhrabove, ktoré sa prvýkrát spomína až v roku 1420 medzi dedinami oravského panstva. Na nemeckom práve vzniklo Záhrabovo už niekedy v 2. polovici 14. storočia.

Na nemeckom práve bola osídlená aj staršia oravská dedina Jablonovo, ktorá bola neskôr pomenovaná podľa jej chotárom pretekajúceho Jablonoňového potoka, ktorý sa spomína v metácii susedného jasenovského majetku už v roku 1347. Dedina neskôr za neznámych okolností spustla a v roku 1393 sa spomína pod menom „*Poruba*“ ako skoro pustá, preto palatín Ladislav Opoľský daroval úrad tunajšieho dedičného richtára Tomášovi, synovi Ivana z Veličnej, a poveril ho, aby dedinu doosídlil.

Už pred rokom 1357 daroval kráľ Ľudovít I. dedičné richtárstvo v svojich kráľovských lesoch Bystrica a Mokrad', „*kde dosiaľ nebývali žiadni ľudia*“, prostredníctvom oravského kastelána Rudolfa Kracera (*Rudolfus dictus Craczer*), Michalovi a Pavlovi Bjachovi. Novým osadníkom, ktorí sa v

ich dedinách usadia, daroval panovník dvadsaťročnú slobodu od všetkých povinností a práva, aké užívajú mešťania a hostia zo Žiliny. Túto listinu v roku 1407 Michal z Kňažej a Ján, syn Bjata z Mokrade, predložili v mene všetkých „občanov a hostí z Mokrade“, palatínovi Mikulášovi Gorjanskému na potvrdenie, pričom palatín osobitne napomenul úradníkov Oravskej župy, aby neporušovali práva Mokradčanov.

Na nemeckom práve bola doosídlená aj staršia dedina *Dolné Leštiny*. Tá sa v prameňoch vyskytuje už v roku 1324 v metácii majetku Vyšného Kubína. Ešte niekedy v 1. polovici 14. storočia však pravdepodobne v dôsledku sporov okolitých zemanov spustla, pretože v roku 1369 vydal kráľ Ľudovít I. edikt, podľa ktorého mali byť ľudia, ktorí sa tu usadia (v hraničiach Pucovského a Kubínskeho potoka), oslobodení od všetkých povinností na dobu dvadsiatich štyroch rokov. Zároveň tiež nariadil, aby oravská šľachta nebránila odchádzať do Dolných Leštín svojim poddaným, ktorí si splnia všetky povinnosti – získajú povolenie odšahovať sa a zaplatia pozemkovú daň. V roku 1420 tu už bola vyvinutá dedina.

V roku 1371 notár palatína Ladislava Opoľského *Swancomir Wismer* poveril Jána *Hertela*, aby vyklčoval les na chotárnom území Tvrdošína a založil tam mestečko, ktoré by sa volalo *Bingenstadt*. V listine sa tiež píše, že na tomto území sa pokúšal vybudovať dedinu už istý Pavol a ešte aj v roku 1371 tu vlastnil dva slobodné lány zeme. Meno lokátora Jána Hertela poukazuje na jeho nemecký pôvod, pričom je pravdepodobné, že pochádzal zo Spiša, vzhľadom na to, že listina bola vydaná „*in villa Heremii*“ (dnešný Mníšek nad Hnilcom na Spiši). Obyvateľstvo nového oravského sídliska však bolo zaiste domáceho slovenského pôvodu, čo sa odrazilo i v tom, že pôvodný nemecký názov pre nové sídlisko sa neujal, ale dedina dostala svoje pomenovanie v slovenskej reči – *Trstená*, keďže jej okolie bolo močaristé s hojným výskytom trstiny. Pod slovenským názvom sa spomína už v roku 1397, keď bola jednou z piatich oravských farností.

Po roku 1380 vznikla pri potoku Bystrica na nemeckom práve aj dedina *Beňova Lehota*. V tomto roku totiž vydal kráľ Ľudovít I. výsadnú listinu Vavrincovi, synovi Levkoša na dedičné richtárstvo „*in villa Plantacionis*“, s právom na vyklčovanie ďalšieho lesa po oboch stranách Bystrického potoka. Dedina sa mala riadiť právom staršieho Žaškova (*villae Dewczdorf*). Z listiny tiež vyplýva, že už skôr sa toto územie pokúšal osídlieť oravský kastelán Juraj Bubeck, ktorý tu dal novým osadníkom dvadsaťročnú lehotu a Vavrincovi dedičné richtárstvo.

Niekedy koncom 14. storočia vznikli na nemeckom práve z iniciatívy oravských kastelánov aj dediny *Horná* a o niečo mladšia *Dolná Lehota*. Obe dediny v prameňoch vystupujú až v roku 1420, keď už boli súčasťou oravského panstva, no bližšie podmienky ich lokovania nie sú známe ani z neskorších správ.

Výhodnejšie nemecké právo a uplatnilo aj v správe starších oravských dedín vo Veľkom Bysterci, vo Veličnej a v Tvrdošíne. Vo *Veľkom Bysterci* je nemecké právo doložené až v roku 1418, keď kráľ Žigmund Luxemburský vydal ochrannú listinu pre Štefana, syna Martina, na jeho dedičné richtárske práva.

Veličná patrila medzi najstaršie oravské sídliská a v prameňoch sa spomína už v roku 1272 pri metácii Revišného. V roku 1393 daroval palatín Ladislav Opoľský dedičné richtárstvo v dedine Poruba (Jablonové) Tomášovi, synovi Ivana, nazývaného Ivanovič (*Iwagnovicz*), z Veličnej, čo naznačuje, že nemecké právo bolo už aj vo Veličnej. Priamo sa však nemecké právo vo Veličnej spomína až v roku 1544, keď vystupuje dedičný richtár v mestečku Veličná *Štefan Pavlovič*.

Podobne významnú polohu ako Veličná mal v Oravskej kotline aj *Tvrdošín*, kde už pred rokom 1265 jestvovala aj uhorská tridsiatková colnica. Nemecké právo sa do správy tejto starej dediny zaiste zaviedlo ešte v 14. storočí, no jeho existenciu priamo dokladá až urbár oravského panstva z roku 1625.

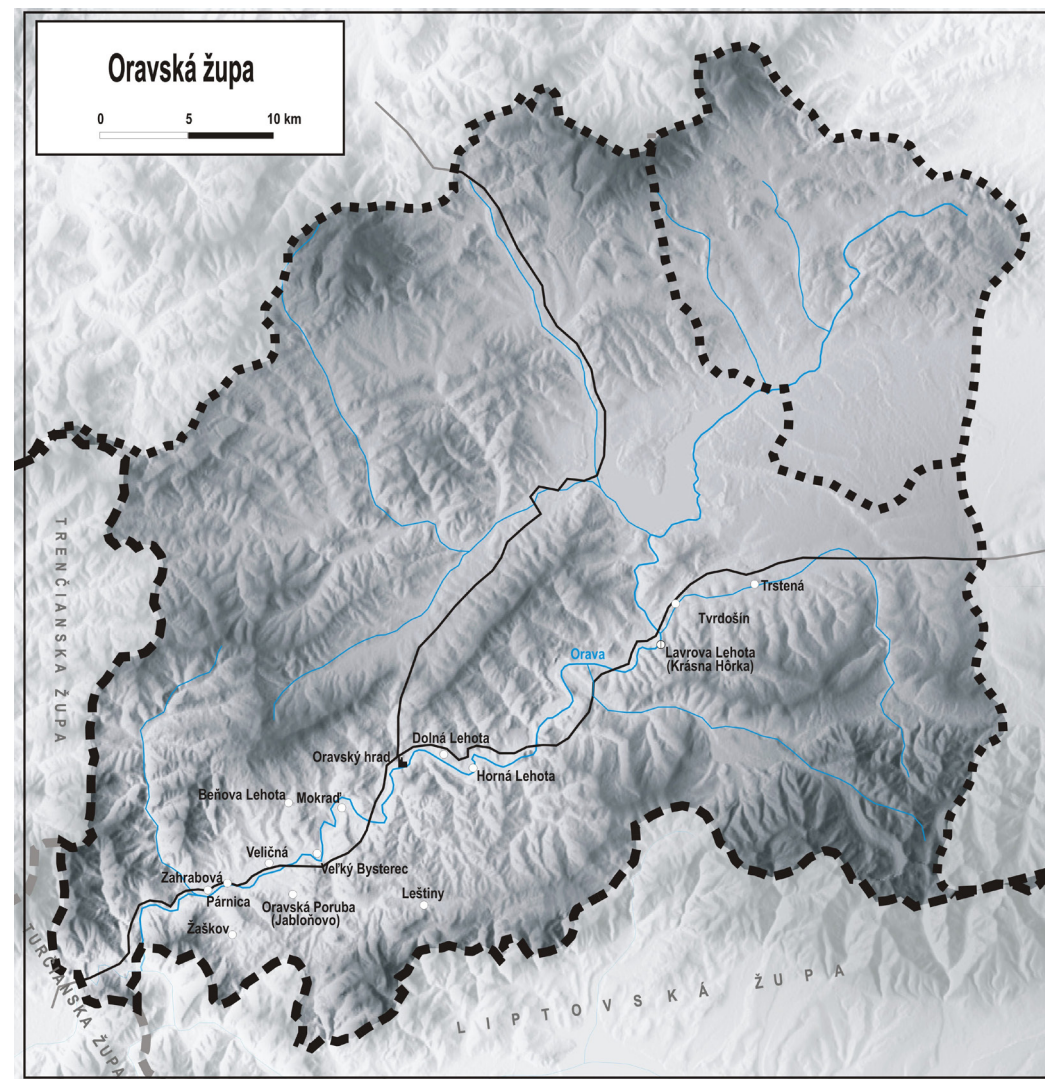
Niekedy v 2. polovici 14. storočia vznikla na nemeckom aj dedina *Lavrova Lehota*, ktorá jediný krát vystupuje v prameňoch len v roku 1420. Ako vyplýva z jej názvu, dedinu vybuďoval bližšie neznámy Vavrinec a dedina tak dostala aj jeho meno. No rovnako ako nepoznáme podmienky jej vzniku, nevieme ani za akých okolností zanikla. Na jej bývalom chotárnom majetku neskôr vznikla dedina Krásna Hôrka a ešte v roku 1609 sa tu spomína „*Lavrov Laz*“, ktorý Krásnohôrčania užívali ako svoj hospodársky majetok.

Záverom k osídleniu Oravskej kotliny na nemeckom práve môžeme teda zhrnúť, že tento proces nezasiahol Oravu z hľadiska prieniku nemeckej etnicity, tak ako to bolo v ostatných mezoregiónoch na území bývalej veľkej Zvolenskej župy, no zdá sa, že tento prebiehal ako cieľavedomý osídľovací proces, zväčša riadený kastelánmi Oravského hradu a mal aj charakter prideľovania nevyužitej pôdy domácemu obyvateľstvu za presne stanovených podmienok podľa nemeckého práva. Na Orave tak vznikol nový

typ dediny, ktorá sa vo svojej správe riadila nemeckým právom. V dôsledku tohto tak vzniklo do konca 14. storočia v Oravskej kotline sedem nových dedín – Trstená, Horná a Dolná Lehota, Žaškov, Záhrabovo, Beňova Lehota a Lavrova Lehota, z ktorých však ešte niekedy v 15. storočí Lavrova Lehota spustla. Na nemeckom práve však boli doosídlené aj niektoré staršie oravské dediny a tak celkový stav ku koncu 14. storočia predstavoval počet štrnástich dedín riadiacich sa v svojej správe nemeckým právom. Priamy dosah nemeckého osídlenia sa prejavil iba v osobe lokátora Trstenej, ktorý pravdepodobne pochádzal z prostredia spišských Sasov. Nemeckej národnosti bol zrejme aj dedičný richtár v Párnici, ktorý tiež držal dedičné richtárstvo i v Záhrabove.

Geografická poloha všetkých uvedených sídlisk potvrdzuje známy fakt, že osídlenie Oravskej kotliny sa sústredilo v staršom období (do konca 14. storočia) prevažne v jej južnej (dolnej) časti. Výnimku tvorila len v roku 1371 založená Trstená, no i tej jej nepriaznivá excentrická poloha neumožňovala plnší rozvoj, hoci právne podmienky jej vzniku vytvárali dostatočný priestor pre jej sídliský vývoj ako mesta. Význam Trstenej tak vzrástol až s koncentrovanejším osídlením hornej Oravy, čím nadobudla strediskový charakter.

Pozoruhodné je aj to, že žiadna z dedín na nemeckom práve nevznikla na súkromnom šľachtickom majetku, čo svedčí o tom, že oravská šľachta neprejavovala výraznejší záujem o takýto typ dediny na rozdiel od turčianskeho a liptovského zemianstva.

VI. Odporúčaná literatúra

- ALBERTOVÁ, H.: K okolnostiam vzniku a počiatkom slobodných kráľovských miest Zvolen, Banská Bystrica a Lubietová. In: Osídlenie Zvolenskej stolice od včasného stredoveku do polovice 19. storočia. Ed. Oto Tomeček. Banská Bystrica, 2009.
- BAKÁCS, I.: Hont vármegye Mohács előtt. Budapest 1971.
- BARTAL, A.: *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*. Lipsiae 1901.
- BARTL, J.: Sučany v období feudalizmu do roku 1848. In: Sučany. Martin 1979.
- BEL, M.: *Notitia Hungariae novae geographico – historica partis secundae cis – Danubianae*. II. Wienae 1736.
- BEŇKO, J.: Osídlenie severného Slovenska. Košice 1985.
- BEŇKO, J.: Starý Turiec vo svetle najnovších poznatkov. In: Národná kultúra v živote miest a obcí na Slovensku. Martin 1997.
- BEŇKO, J.: Starý Turiec. Martin 1996.
- BIALEKOVÁ, D. (zost.): *Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia*. II. Nitra 1992.
- BLANÁR, V.: Teória vlastného mena. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii). Bratislava 1996.
- BUCKO, V.: Reformné hnutie v arcibiskupstve Ostrihomskom do roku 1564. Bratislava 1939.
- Dejiny Slovenska (do roku 1526). I. Bratislava 1986.
- ĎURKOVÁ, M.: Sídľiskové pomery na Víglaškom panstve do začiatku 16. storočia. HČ 41, 1993, 1.
- ĎURKOVÁ, M.: Vývoj osídlenia Zvolenskej a Pliešovskej kotliny v stredoveku. In: Historický časopis 44, 1996, 2.
- FLOREK, P.: Turčiansky Svätý Martin v stredoveku. Martin 1941.
- FÜGEDI, E.: Das mittelalterliche Königreich Ungarn als Gastland. In: Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte. Sigmaringen 1974.
- FÜGEDI, E.: Kirchliche Topographie und Siedlungsverhältnisse im Mittelalter in der Slowakei. In: Studia Slavica V. Budapest 1959.
- GÁCSOVÁ, A.: Mesto za feudalizmu. In: Banská Bystrica. Sborník prác k 700. výročiu založenia mesta. Martin 1955.
- GÁCSOVÁ, A.: Pôvod ustanovizne šoltýstva na Slovensku. In: Historický sborník III., 1945.
- GYÖRFFY, Gy.: Az Arpád – kori Magyarország történelmi földrajza. III. Budapest 1987.
- HANIKA, J.: Ostmitteldeutsch – bairische Volkstumsmischung im westkarpathischen Bergbauggebiet. Münster im Westfalen 1933.
- HANIKA, J.: Siedlungsgeschichte und Lautgeographie des deutschen Haulandes in der Mittelslowakei. München 1952.
- HANULIAK, V.: Pustý hrad nad Zvolenom. In: Pamiatky a múzeá 1, 1998.
- HORVÁTH, S.: A lipetői registrum. Budapest 1909.
- HÚŠČAVA, A.: Kolonizácia Liptova do konca XIV. storočia. Bratislava 1930.
- HÚŠČAVA, A.: Zvolenský župan Donč zradcom Matúša Trenčianskeho ? In: Bratislava IX., 1935.
- CHROPOVSKÝ, B. (ed.): Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978.
- KAINDL, F.: Die Ansiedlung der Deutschen in den Karpathenländern. Leipzig – Prag – Wien 1917.
- KAINDL, F.: Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern. II. Gotha 1907.
- KÁRFFY, Ö. – KOVÁTS, F.: A Német – Lipcsei vargáknak 1471 – evi marcius hó 3 – án kelt czéhszabályai. In: Magyar gazdaságtörténelmi szemle IX., 1902.
- KAVULJAK, A.: Historický miestopis Oravy. Bratislava 1955.
- KAVULJAK, A.: Orava v 13. storočí. In: Sborník Matice slovenskej 3 – Historia XIII. 1935.
- KREUTZ, F.: Stručný vývoj Brezna za feudalizmu podľa mestských privilégií a listín. In: Brezno sedemstoročné. Bratislava 1965.
- KRIŽKO, P.: Nemecké osady na Slovensku. In: Slovenské pohľady 2, 1882.
- KUBÍNYI, M.: Árva vára. Történelmi tanulmány. Budapest 1890.
- LABUDA, J.: K problematike osídlenia banských miest na Slovensku. In: Historický časopis 38, 1990, č. 3.
- LACKO, R.: K dejinám Martina za feudalizmu. In: Z minulosti a prítomnosti Turca 6. Martin 1981.
- LAMOŠ, T.: Sídlný zemepis Kremnice. Bratislava 1948.
- LAMOŠ, T.: Vznik a počiatky banského a mincového mesta Kremnice. Banská Bystrica 1969.
- LANGER, J. (zost.): Trstená. Martin 1973.
- LASSLOB, I.: Deutsche Ortsnamen in der Slowakei (mit den wichtigsten Gebirgs- und Flußnamen). Stuttgart 1974.
- LASSLOB, I.: Deutsche Ortsnamen in der Slowakei mit den wichtigsten Gebirgs- und Flußnamen. Stuttgart 1974.
- LEHOTSKÁ, D.: Nemecká kolonizácia v Turci. In: Historický sborník III., 1945.
- LEHOTSKÁ, D.: Vývoj mestského práva na Slovensku. In: SbFFUK – Historica X., 1959.

- Letopis Matice slovenskej IX., 1872, 1 – 2.
- Lexicon locorum regni Hungariae populosorum officiose confectum. Magyarországi helységeknek 1773-ban készült hivatalos összeírása. Kiadja a Magyar békeküldöttsége. Budapestini: E typographia V. Hornyánszky 1920.
- MAJTÁN, M.: Názvy obcí Slovenskej republiky. (Vývin v rokoch 1773 – 1997). Bratislava 1998.
- MALINIÁK, P.: Osídlenie od 13. storočia do konca stredoveku. In: Osídlenie Zvolenskej stolice od včasného stredoveku do polovice 19. storočia. Ed. Oto Tomeček. Banská Bystrica, 2009.
- MÁLYUSZ, E.: Turóc megye kialakulása. Budapest 1922.
- MAREK, M.: Hostia na Slovensku v stredoveku (do roku 1323). Diplomová práca na FH Trnavskej univerzity, katedra História (inv. č. 22058). Trnava 1998.
- MAREK, Miloš: Cudzie etniká na stredovekom Slovensku. Martin, 2006.
- MAREK, Miloš: Postavenie hostov v stredovekom Uhorskom kráľovstve. In: Historický zborník 12, 2002, 1-2, s. 13-23.
- MARSINA, R.: K najstarším dejinám Zvolena. In: Historický časopis 37, 1989, č. 6.
- MARSINA, R.: K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15. storočia. In: Historický časopis 21, 1973, č. 3.
- MARSINA, R.: Výsady pre žilinských Slovákov. In: Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918. Martin 1984.
- MATUNÁK, M.: Z dejín slobodného a hlavného banského mesta Kremnice. Kremnica 1928.
- ORAVSKÝ, H.: Slovenská Ľupča. Martin 1990.
- PÉCH, A.: Alsó magyarországi bányamivelésének története. I. Budapest 1884.
- PÉTERFFY, C.: Sacra concilia ecclesiae romano – catholicae in regno Hungariae celebrata. II. Posonii 1742.
- PISOŇ, Š.: Slovník obcí banskobystrického okresu. Banská Bystrica 1968.
- RÁBIK, V.: Nemecké osídlenie na území Zvolenskej župy v stredoveku. HČ 49, 2001, 1.
- RÁBIK, V.: Problematika výskumu nemeckého osídlenia Slovenska v stredoveku. In: Studia historica Tyrnaviensia II, 2002.
- RAPANT, D.: O starý Liptov. In: Bratislava VII., 1933.
- RATKOŠ, P.: Anonymove Gesta Hungarorum a ich pramenná hodnota. In: Historický časopis, roč. 1983, č. 6.
- RATKOŠ, P.: Banskobystrické baníctvo za feudalizmu. In: Banská Bystrica. Sborník prác k 700. výročiu založenia mesta. Martin 1955.
- RATKOŠ, P.: Doplnok k Liptovskému diplomatáru. In: Historický zborník V., 1947.
- RATKOŠ, P.: Hranice Liptova a Spiša po stránke cirkevno – správnej. In: Historický zborník V., 1947.
- RATKOŠ, P.: O vierohodnosti niekoľkých liptovských listín z 13. storočia. In: Slovenská archivistika, roč. XXII., 1987, č. 2.
- RATKOŠ, P.: Počiatky hornoliptovského baníctva do konca XVI. storočia. In: Historický zborník V., 1947.
- RATKOŠ, P.: Výsadné a chotárne listiny Kráľovskej Boce. In: Historický zborník V., 1947.
- SASINEK, F., V.: Zvolenská župa. In: Slovenský letopis I., 1876.
- SASINEK, F., V.: Zvolensko – Ľubčiansky zámok. In: Letopis Matice slovenskej XI., 2, 1974.
- Schematismus historicus dioecesis Neosoliensis pro anno saeculari MDCCCLXXVI., ab erecta sede episcopali C. Neosolii 1876.
- SLÁVIK, J.: Dejiny Dobronivskej evanjelickej cirkve, niektoré dávnejšie deje kráľovského výsadného mestiečka Dobronivej a okolia. Ružomberok 1898. In: Slovenský letopis II., 1887, 1.
- Slovenský letopis VI., 1882, 1
- Századok XLIII, 1909.
- ŠIKURA, Š.: Miestopisné dejiny Turca. Bratislava 1944.
- ŠMILAUER, V.: Osídlení a nářečí Liptova. In: Bratislava VII., 1933.
- ŠMILAUER, V.: Vodopis starého Slovenska. Praha a Bratislava 1932.
- ŠVORC, P. (zost.): Štrba. Košice 1979.
- ULIČNÝ, F.: Dejiny osídlenia Liptova do konca 16. storočia. In: Liptov 7 (I. časť), Liptov 8 (II. časť), Liptov 9 (III. časť).
- ULIČNÝ, F.: Mestské privilégia Nemeckej Ľupče a otázka ich pravosti. In: Historické štúdie, V, 1959.
- VANÍKOVÁ, V. (zost.): Zvolen. (Monografia k 750. výročiu obnovenia mestských práv). Martin 1993.
- VARSÍK, B.: Kontinuita medzi veľkomoravskými Slovienmi a stredovekými severohorskými Slovanmi (Slovákmi). Bratislava 1994.
- VARSÍK, B.: Slovenské zápisy v najstaršej mestskej knihe Ružomberka z rokov 1531 – 1551. In: Slovenská archivistika, XXIV., 1989, č. 2.
- VARSÍK, B.: Sozial- und Nationalitätenkämpfe in den Städten der Slowakei im Mittelalter. In: Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Historica XVI., 1965.
- VARSÍK, B.: Vznik a rozvoj miest na Slovensku v 13. a 14. storočí. In: Historický časopis, VI., 1958, č. 2.
- VARSÍK, B.: Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku. Bratislava 1984.
- WEINELT, H.: Der untergangene Deutschumsgruppe der Liptau. In: Südostdeutsche Forschungen, Heft III, 1938.
- WENZEL, G.: Magyarországi bányászatanak kritikai története. Budapest 1880.
- ŽUDEL, J.: Miestne názvy na Lazarovej mape Uhorska so zreteľom na územie Slovenska. In: Slovenská archivistika, XXXII., 1997, č. 2.
- ŽUDEL, J.: Stolicie na Slovensku. Bratislava 1984.

Doc. PhDr. Vladimír Rábik, PhD.

**Kapitoly z dejín osídlenia Slovenska v stredoveku I.
Nemecké osídlenie 2. (Zvolenská, Turčianska, Liptovská a Oravská župa)**

Vysokoškolský učebný text

Vydanie: prvé

Vydavateľ:
Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava
Tel.: +421 33 5939303
historia@truni.sk, fff.truni.sk

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2012

© Doc. PhDr. Vladimír Rábik, PhD., 2012

Mapy © Doc. Miloš Marek, PhD., 2012

ISBN 978-80-8082-554-6